साहित्याचार्य

श्री बाळशास्त्री हरदास

यांची

महाभारतावरील

व्याख्याने

१४. महारथी कर्ण

महाभारताच्या इतिहासांत महारथी कर्णाचें महत्त्व अनन्य-सामान्य आहे. किंबहुना पूर्णावतार भगवान् श्रीकृष्णांच्या नंतर या इतिहासाच्या घडणीवर ज्याच्या प्रभावशाली व्यक्तिमत्त्वाचा परि-णाम झालेला दिसून येतो अशी कर्ण ही एकच व्यक्ति होय. कर्ण नसता तर भारताचें महाभारतच झालें नसतें इतकें त्याचें महत्त्व अनन्यसामान्य आहे. वस्तुतः महाभारत म्हणजे गृहयुद्धाचा इतिहास होय. तें युद्ध एकाच वंशाच्या दायादांत झालें असलें तरी त्यांत भारतांतील तत्कालीन सर्व राजसत्तांची आहुति पडलेली असून त्यांत झालेल्या मनुष्यसंहाराची संख्या सुमारें चाळीस लक्ष भरते. आजच्या युद्धाचें स्वरूप व त्यांतून होणाऱ्या मनुष्यसंहाराचें प्रमाण याहून अधिक असलें तरी भारतीय युद्धाचा विचार करतांना त्यांत झालेली प्रचंड मनुष्यहानि केवळ एका राष्ट्राची व तीही केवळ अठरा दिव-सांत झालेली आहे. या युद्धानें अनेक राजवंश कापले गेले, क्षत्रियांचीं मोठमोठीं घराणीं नष्ट झालीं व भारतवर्षांतील कर्त्या पुरुषांची एक संपूर्ण पिढी विनाश पावली. युद्धाचें हें भयानक स्वरूप तत्कालीन सर्व विचारवंतांना उघड दिसत होतें. पण अनेक महनीय व्यक्तीं-कडून सर्वंकष स्वरूपाचे प्रयत्न होऊनही ते सारेच फसले व हें युद्ध कोणासही टळतां आलें नाहीं. ज्या एकाच महापुरुषाच्या व्यक्तिगत प्रभावामुळें ही गोष्ट घडून आली ती व्यक्ति म्हणजे कर्ण होय. भारतीय राष्ट्रावर ही भयानक स्वरूपाची आपत्ति ओढवून आणा-वयास अनेक व्यक्तींना उत्तरदायी म्हणून धरलें जातें व अनेक कारणें सांगितलीं जातात पण त्या सर्वांत महारथी कर्णाची राजा दुर्योधना-सारख्या स्वार्थांध कलिपुरुषाशीं जडलेली प्रगाढ मैत्री हेंच सर्वांत महत्त्वाचें कारण आहे. जर कर्ण कौरवांच्या पक्षाला नसता तर शकुनीची कपटपटुता, धृतराष्ट्राचें कौटिल्य, दुःशासनाची अधमता, व दुर्योधनाचा नीचपणा या सर्व गोष्टी गृहीत धरूनही असें निश्चित-

---

व्याख्यान १४ वें व १५ वें, दि. ९ व १० एप्रिल १९५१

पणें म्हणतां येतें कीं, एक तर युद्धापर्यंत प्रसंग न उद्‌भवतांच दुर्योधनाच्या साम्राज्याकांक्षेचें निर्माल्य होऊन राहिलें असतें किंवा युद्धाचें भारत जरी कदाचित उद्‌भवलें असतें तरी त्याचें महाभारत निश्चितच घडून आलें नसतें. या दृष्टीनें महाभारतांतील कर्णाचें व्यक्तिमत्त्व अत्यंत अभ्यसनीय आहे. कर्णाच्या व्यक्तिमत्त्वासंबंधीं अनेक परस्परविभिन्न मतें प्रचलित आहेत. त्याचा जो करुणामय शेवट झाला त्यामुळें त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा महाभारताच्या प्रत्येक वाचकाच्या मनावर खोलवर ठसा उमटल्यावांचून राहात नाहीं. कांहींच्या मतें कर्ण हा सद्‌गुणांचा केवळ पुतळा ठरतो तर कांहींच्या मतें मानवांतील अधम प्रतीच्या दुर्गुणांचें तो केवळ आगर ठरतो.सामाजिक अन्यायाविरुद्ध चिडलेली व्यक्ति म्हणून कित्येक विचक्षणांना कर्णाच्या प्रत्येक कृतींत गुणांचें दर्शन होतें. व समर्थनाचीं कारणें भासूं लागतात, तर तो पाण्डवांचा विरोधक असल्यामुळें त्याचा एकही सद्‌गुण मान्य करावयाचा नाहीं अशी दुसऱ्या महाभागांची धारणा असते. कित्येकांच्या मतें तो अर्जुनापेक्षां कितीतरी पटींनीं अधिक युद्धकुशल असून केवळ श्रीकृष्णांच्या साहाय्यानें व तेंही कपटानें अर्जुनानें त्याला ठार मारलें असें आहे व केवळ यामुळेंच पाण्डवांचा पक्ष हा सत्पक्ष असूनही त्यांच्या अभिप्रायाचा कांटा कर्ण व कौरव यांच्याकडे झुकूं लागतो. हीं सर्व मतें महाभारतकारांचा कर्णाविषयींचा अभिप्राय व त्यांनीं कर्णाच्या व्यक्तिमत्त्वाचें केलेलें रेखाचित्रण ध्यानांत न घेतांच बनविण्यांत आलीं आहेत. मनुष्याच्या श्रेष्ठकनिष्ठत्वाची महाभारतकारांची कसोटी, त्याचे व्यक्तिगत सद्‌गुण अथवा दुर्गुण यापेक्षांही शाश्वत स्वरूपाचीं नीतिमूल्यें व मानवाचें हिताहित हींच आहेत. महापुरुषांच्या ज्या लोकोत्तरत्वानें एरवीं राष्ट्राचें व मानवतेचें कल्याण व्हावें त्याच लोकोत्तरत्वानें केवळ व्यक्तिगत महत्त्वाकांक्षेपायीं केवढा भयानक स्वरूपाचा राष्ट्रीय विध्वंस घडून येऊं शकतो याचें मूर्तिमंत प्रतीक कर्णाच्या व्यक्तिचित्राच्या रूपानें भगवान् वेदव्यासांनीं रेखाटलें आहे. वेदव्यासांच्या प्रतिभेच्या परिपूर्णतेचा विशेष हा कीं या चित्राला अणुमात्रही अद्‌भुतता व अस्वाभाविकता यांचा स्पर्श नाहीं. नेहमींच

दृष्टीच्या जीवनप्रवाहांत आढळून येणारी ती एक दुर्दैवी घटना आहे. पण असें नसतें तर बरें झालें असतें अशा हताश उद्गारांपलीकडे मनुष्य त्या बाबतींत अधिक कांहीं म्हणूं शकत नाहीं. कर्ण किंवा त्याच्या योग्यतेचे महापुरुष व्यक्तिगत महत्त्वाकांक्षेला कां बळी पडतात याचें गूढ उकलणें अशक्य आहे. अशा व्यक्तींच्या हातून जें घडलें त्यापेक्षां वेगळें वर्तन घडलें असतें तर तें भगवान् श्रीकृष्णांप्रमाणेंच पूर्णावतार, अतिमानव, युगपुरुष म्हणविले गेले असते. पण श्रीकृष्ण एकदांच जन्मले, तर कर्ण ही या बहुरत्ना वसुन्धरेंत वारंवार पुनरावृत्त होणारी घटना आहे. महाभारतकारांनीं कर्णाचें वर्णन करीत असतां "कर्णस्कंध हा दुर्योधनरूपी क्रोधवृक्षाचा बुंधा" असें म्हटलें आहे. आत्मकेंद्रितता, अहंकार व अमर्याद महत्त्वाकांक्षा हे कर्णाच्या लोकोत्तर गुणसमुच्चयांतील दोषविशेष होते. हे दोषविशेष कर्णाच्या ठिकाणीं कां उत्पन्न झाले? त्यांची धार, शाश्वत नीतिमूल्यें व मानवाचें हिताहित यांवर वार करावयास कशी प्रवृत्त झाली? व शेवटीं त्याचें पर्यवसान राष्ट्रीय जीवनांतील एका अतिभयंकर प्रसंगांत कसें झालें? हें महर्षि व्यासांच्या प्रतिभेच्या दीपस्तंभाच्या प्रकाशांत पाहणें अतिशय उद्बोधक ठरेल. एका अनिवार्य सामाजिक घटनेंतून कर्णाची आत्मकेंद्रितता जन्म पावली. त्या आत्मकेंद्रिततेंतून त्याचा अहंकार जन्म पावला व त्या अहंकारांतूनच अमर्याद महत्त्वाकांक्षेच्या पिशाच्चिनीचा उदय झाला अशी महाभारतकारांची मांडणी आहे.

एक दुर्दैवी पण अनिवार्य सामाजिक घटना

पुढील आयुष्यांत कुलवंत व घरंदाज क्षत्रियांकडून उपहासास पात्र झालेला कर्ण पाण्डवांप्रमाणेंच कौन्तेय म्हणजे कुन्तीचा मुलगा व देवसंभव म्हणजे देवापासून झालेला असा होता. पाण्डव ज्याप्रमाणें कौरवेश्वर पाण्डूचे पुत्र होते त्याप्रमाणें व तितक्याच अर्थानें कर्णही कौरवेश्वर पाण्डूचाच पुत्र होता. इतर पाण्डव जसे यमधर्म, वायु, देवेंद्र व अश्विनीकुमार यांच्या कृपाप्रसादानें जन्म पावले त्याच-

प्रमाणें कर्णही सूर्यनारायणाचा कुन्तीला मिळालेला कृपाप्रसादच होता. त्यामुळें पाण्डव व विशेषतः त्यांच्यांतील ज्येष्ठ युधिष्ठिर जितक्या अर्थानें कौरवांच्या राज्यसिंहासनाचा उत्तराधिकारी होता तितक्याच किंबहुना त्याहीपेक्षां अधिक अर्थानें कर्ण हा कौरवांच्या सिंहासनाचा अधिकारी होता. कारण कर्ण हा राज्याधिकाराच्या भाषेंत सर्वांत ज्येष्ठ असा कौन्तेय व म्हणूनच पाण्डव होता. युधिष्ठिरापासून सहदेवापर्यंतची कुन्तीची संतति ही विवाहोत्तर व पांडूच्या संमतीनें झालेली म्हणून ती पाण्डूची उत्तराधिकारी होती व कर्ण हा कौमार्यावस्थेंत कुन्तीला झाल्यामुळें तो अनधिकारी होता, असेंही महाभारतकालीन सामाजिक निर्बंधांकडे पाहिल्यास कोणाला म्हणतां यावयाचें नाहीं. कारण त्यावेळीं पुढील नियम रूढ होताः—

कानीनश्च सहोढश्च कन्यायां यश्च जायते ।
वोढारं पितरं तस्य प्राहुः शास्त्रविदो जनाः ।। ८

—महाभारत, उत्तरपर्व अध्याय १४०

लग्न झाल्यावर पतीच्या संमतीनें अथवा लग्नापूर्वी कौमार्यावस्थेंत स्त्रीला झालेलें संतान हें धर्मतः त्या स्त्रीच्या पतीचेंच आहे व त्यानेंच त्याच्या पितृत्वाचे सर्वाधिकार घ्यावे असें शास्त्रज्ञांचें मत आहे. हा श्लोक महाभारतकारांनीं सामान्य व्यक्तीच्या तोंडीं घातला नसून तो प्रत्यक्ष भगवान् श्रीकृष्णांच्याच तोंडीं घातलेला असल्यामुळें तसा सामाजिक नियमच त्या वेळीं रूढ असला पाहिजे हें निर्विवादपणेंच ठरतें. या श्लोकाच्याच पुढें भगवान् श्रीकृष्णांच्या तोंडीं पुढील श्लोक आहे :—

सोऽसि कर्ण तथा जातः पाण्डोः पुत्रोऽसि धर्मतः ।
निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामेहि राजा भविष्यसि ।। ९

—महाभारत, उत्तरपर्व अध्याय १४०

हे कर्णा! याप्रमाणें तुझी उत्पत्ति झाली असल्यामुळें धर्मानें तूं राजा पाण्डूचाच पुत्र आहेस. तूं माझ्याबरोबर चल. धर्मशास्त्राच्या आज्ञेनुसार तूंच कौरवांच्या राजसिंहासनाचा उत्तराधिकारी असल्यामुळें तूंच राजा होशील. पण शास्त्रज्ञांच्या या तत्कालीन मताचा कर्णाला विशिष्ट परिस्थितीमुळें कांहीं एक उपयोग होऊं शकला

नाहीं. जेव्हां तो कुन्तीचा मुलगा आहे हें त्याला कळणें अवश्य होतें व कळून कांहीं उपयोग झाला असता, तेव्हां तें त्याला मुळींच कळलें नाहीं. व युद्धाचे पडघम वाजण्याच्या वेळीं, सम्राट दुर्योधनाचा एकमात्र आधारस्तंभ म्हणून धनुष्याचा टणत्कार करीत तो उभा असतांना त्याच्या मानी मनाला हें कळूनही खंत करीत बसण्यापलीकडे त्याला त्याचा कांहीं उपयोग नव्हता. ज्या वेळीं त्याला या ज्ञानाचा उपयोग होऊं शकला असता त्यावेळीं त्याला यासंबंधीं सचेत करूं शकणारी केवळ एकच व्यक्ति होती व ती म्हणजे त्याची माता कुन्ती होय. मग कुन्तीनें त्याला त्या वेळीं हें न कळविण्यांत मोठाच अन्याय केला म्हणावयाचा! मला तसें म्हणवत नाहीं व हृदयहीन पाषाणाखेरीज दुसरें कोणी तसें म्हणेल असें वाटत नाहीं.

कर्णाची जन्मकथा

महाभारतांत कर्णाची जन्मकथा पुढीलप्रमाणें वर्णिली आहे :—

शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् ।
तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ।। १
पितृष्वस्त्रीयाय स तामनपत्याय भारत ।
अग्र्यमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यं स सत्यवाक् ।। २
अग्रजामथ तां कन्यां शूरोऽनुग्रहकांक्षिणे ।
प्रददौ कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ।। ३
नियुक्ता सा पितुर्गेहे ब्राह्मणातिथिपूजने ।। ४
उग्रं पर्यचरत्तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।। ४
निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।
तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयत् ।। ५
तस्यै स प्रददौ मन्त्रमापद्धर्मान्ववेक्षया ।
अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैव तां मुनिः ।। ६
यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
तस्य तस्य प्रभावेण तव पुत्रो भविष्यति ।। ७
तथोक्ता सा तु विप्रेण कुन्ती कौतूहलान्विता ।
कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ।। ८

सा ददर्श तमायान्तं भास्करं लोकभावनम् ।
विस्मिता चानवद्याङ्गी दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ।। ९
तां समासाद्य देवस्तु विवस्वानिदमब्रवीत् ।
अयमस्म्यसितापाङ्गि ब्रूहि किं करवाणि ते ।। १०

कुन्त्युवाच ।

कश्चिन्मे ब्राह्मणः प्रादाद्वरं विद्यां च शत्रुहन्
तद्विजिज्ञासयाह्वानं कृतवत्यस्मि ते विभो ।। ११
एतस्मिन्नपराधे त्वां शिरसाऽहं प्रसादये ।
योषितो हि सदा रक्ष्याः स्वापराद्धाऽपि नित्यशः ।। १२

सूर्य उवाच ।

वेदाहं सर्वमेवैतद्यद्दुर्वासा वरं ददौ ।
संत्यज्य भयमेवेह क्रियतां संगमो मम ।। १३
अमोघं दर्शनं मह्यमाहूतश्चास्मि ते शुभे ।
वृथाह्वानेऽपि ते भीरु दोषः स्यान्नात्र संशयः ।। १४

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता बहुविधं सान्त्वपूर्वं विवस्वता ।
सा तु नैच्छद्वरारोहा कन्याहमिति भारत ।। १५
बन्धुपक्षभयाद्भीता लज्जया च यशस्विनी ।
तामर्कः पुनरेवेदमब्रवीद्भरतर्षभ ।। १६
मत्प्रसादान्न ते राज्ञि भविता दोष इत्युत ।
एवमुक्त्वा स भगवान्कुन्तिराजसुतां तदा ।। १७
प्रकाशकर्ता तपनः संबभूव तया सह ।
तत्र वीरः समभवत्सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
आमुक्तकवचः श्रीमान्देवगर्भः श्रियान्वितः ।। १८
सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलो द्योतिताननः ।
अजायत सुतः कर्णः सर्वलोकेषु विश्रुतः ।। १९
प्रादाच्च तस्यै कन्यात्वं पुनः स परमद्युतिः ।
दत्त्वा च तपतां श्रेष्ठो दिवमाचक्रमे ततः ।। २०
दृष्ट्वा कुमारं जातं सा वार्ष्णेयी दीनमानसा ।
एकाग्रं चिन्तयामास किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ।। २१

गूहमानापचारं सा बन्धुपक्षभयात्तदा ।
उत्ससर्ज कुमारं तं जले कुन्ती महाबलम् ॥ २२
तमुत्सृष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महायशाः ।
पुत्रत्वे कल्पयामास सभार्यः सूतनन्दनः ॥ २३
नामधेयं च चक्राते तस्य बालस्य तावुभौ ।
वसुना सह जातोऽयं वसुषेणो भवत्विति ॥ २४ ॥

—महाभारत, आदिपर्व अध्याय १११

पाण्डवांची आई कुंती ही मूळची यादव घराण्यांतील असून तो वसुदेवाची सख्खी बहीण, शूराची मुलगी, म्हणूनच भगवान् श्रीकृष्णाची आत्या होय. ती अत्यंत सुन्दर असे. तिच्या पित्यानें पोटीं संतान मुळींच नसल्यामुळें मला जें पहिलें संतान होईल तें मी तुला देईन असें वचन दुःखी असलेल्या आपल्या आतेभावाला दिलें होतें. त्याप्रमाणें कुंती हेंच त्याचें पहिलें अपत्य असल्यामुळें त्यानें तिला त्याला देऊन टाकलें. या आतेभावाचें नांव कुंतीभोज. कुंतीभोजाच्या राज्यांत त्याची मुलगी या नात्यानें कुंती असतांना एके दिवशीं विख्यात क्रोधमूर्ति दुर्वासऋषि तेथें आले. कुंतीभोजानें राजकन्या कुंतीला त्यांच्या सेवेंत नियुक्त केलें. पावसाळ्याचे चार महिने आपल्या पित्याच्या आज्ञेप्रमाणें कुन्तीनें त्या भस्मसंतापी रुद्रावताराला प्रसन्न करून घेतलें. दुर्वास जेव्हां त्या राज्यांतून जाऊं लागले त्या वेळीं त्यांनीं प्रसन्न होऊन कुंतीला एक मंत्र दिला व असें सांगितलें कीं या मंत्रानें तूं कोणत्याही देवतेला बोलावूं शकशील व ती देवता आपल्या प्रभावानें तुला पुत्र देईल. दुर्वास निघून गेल्यावर कुंतीला बालसुलभ अल्लडपणामुळें त्या मंत्राची परीक्षा पहाण्याची इच्छा झाली, व तिनें समोर दिसणाऱ्या भगवान् सूर्य नारायणाला त्या मंत्राच्या साहाय्यानें आवाहन केलें. त्याबरोबर त्या मंत्रप्रभावानें सूर्यनारायण सौम्य स्वरूप धारण करून कुंतीसमोर येऊन उभे राहिले. कुंतीला तो प्रकार पहातांच एकप्रकारची भीति वाटली व त्या देवतेला काय मागावें हें तिला सुचेना. सूर्यानें तिच्या कौमार्याचा भंग न करतां तिला एक मुलगा दिला. तो सूर्याप्रमाणें तेजस्वी असून त्याच्या अंगावर कातडीसारखें सहज कवच व

कानांत देदीप्यमान रत्नजडित कुंडलें होतीं. वस्तुतः कुंतीनें सूर्याला प्रार्थनापूर्वक अजाणतां बोलावून झालेल्या अपराधामुळें स्वतःला क्षमा करून परत जावयास सांगितलें होतें. पण तसेंच परत जाण्यांत आपला अपमान आहे असें समजून व तिच्या कौमार्याचा भंग होणार नाहीं असें तिला वरप्रदान करून सूर्यनारायण निघून गेले. कुमारी कुंतीला आपण पुत्रवती झालों यामुळें अतिशय संकोच व भीति वाटूं लागली. सभोंवतीं सगळचा वडीलधाऱ्या माणसांची चौकसदृष्टि असल्यामुळें ती अगदीं घाबरून गेली व तिनें एका पेटींत त्या तेजस्वी व बलवान मुलाला बंद करून गंगेंत सोडून दिलें. सहजकवच-कुंडलधारी असा सूर्यनारायणाचा हा देदीप्यमान प्रसाद अधिरथ नांवाच्या सूताला सांपडला व त्यानें आपल्या राधा नांवाच्या पत्नी-सहित त्याला आपला मुलगाच मानून त्याचें पालन केलें. संपत्ती-सहित तो मुलगा मिळाला म्हणून अधिरथानें त्याचें नांव 'वसुषेण' असें ठेवलें.

कुन्तीला दोष देतां येईल काय ?

झाल्या प्रकाराबद्दल महाभारताचे पुष्कळ वाचक कुंतीला दोष देत असतात. स्वतः कर्णानेंही तिला असा दोष दिला आहे. पण कर्ण आपल्या मानी स्वभावानुरूप कुंतीवर केवढाही संतापला असला तरी व त्यानें यासंबंधीं 'आपल्यासाठीं तूं माझा गळा काप-लास' म्हणून तिला अनेक प्रकारचीं दूषणें दिलीं असलीं तरी महा-भारताच्या विचारी वाचकांना कुंतीला या बाबतींत दोष देतां येत नाहीं. कुंती ही एक मानवी स्त्री होती. त्यामुळें लज्जा, भीति, संकोच, वय, अब्रूचें भय, पुढच्या आयुष्याचें कसें होईल याचा विचार, वयानुरूप असणारा अल्लड अवखळपणा यांपासून निर्मुक्त अशी ब्रह्मवादिनी ती खासच नव्हती. त्यामुळें कुंतीच्या वयाच्या व परिस्थितीच्या राजकन्येनें अथवा मुलीनें अशा प्रसंगीं जें केलें असतें तेंच कुंतीनें केलें. त्याबद्दल तिला दोष कसा देतां येईल ? शिवाय जेथें ती रहात होती तें तिच्या मानलेल्या पित्याचें घर होतें. याद-वांच्या घरीं प्रत्यक्ष आईबापांसमोर ज्या मोकळचापणानें तिला वावरतां येत असे त्याची जागा या मानीव पित्याच्या घरीं संकोच

व भीति यांनीं घेतली होती असें दिसतें. स्वतः कुंतीनेंच शिष्टाई-साठीं कौरवांच्या राजसभेंत आलेल्या श्रीकृष्णाला आपल्या दुर्दैवाच्या दशावताराचा वृत्तान्त सांगत असतां पित्यानें आपल्याला याप्रमाणें कुंतीभोजाला देऊन टाकल्याबद्दल दोष दिलेला आहे.

पितरं त्वेव गर्हेयं नात्मानं न सुयोधनम् ॥६२
येनाहं कुन्तिभोजाय धनं वृत्तैरिवार्पिता ।
बालां मामार्यकस्तुभ्यं क्रीडन्तीं कन्दुहस्तिकाम् ॥ ६३
आदत्तु कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ॥ ६४

—महाभारत, उद्योगपर्व अध्याय १०५

"मी स्वतःला व दुर्योधनाला दोष देण्याऐवजीं माझा पिता जो शूर त्यालाच दोष देतें. एखाद्या निर्जीव धनाप्रमाणें त्यानें माझ्या बाल्यावस्थेंत खुशाल मला आपल्या मित्राला देऊन टाकलें !" अशा परिस्थितींतील मानवी स्त्री कुन्तीनें जें केलें त्याहून वेगळें काय करूं शकणार होती? कर्णानें कुन्तीला पुढें तिची निर्भर्त्सना करीत असतानां असें सांगितलें आहे कीं, ज्या अवमानित अवस्थेंत तूं मला जन्मभर रहावयास भाग पाडलें आहेस, त्यापेक्षां तूं माझी जीवनयात्रा लहानपणीं संपवली असतीस तर माझ्यावर खरे उपकार झाले असते. खरेच ! कुन्तीनें लहानपणींच कर्णाची जीवनयात्रा कां संपविली नाहीं ? एक तर ती पुढच्या सगळ्या गोष्टींना जें स्वरूप आलें त्याचा सगळा चित्रपट डोळ्यासमोर उभी रहाण्यासारखी भविष्यदर्शिनी नव्हती. दुसरें म्हणजे बालहत्येचा कामांत निढावलेली अवदसाही नव्हती. तात्पर्य कुन्तीच्या भूमिकेचा, मनुष्यस्वभावांतील स्वाभाविक अपूर्णता ध्यानांत घेऊन विचार केला म्हणजे तिला दोष द्यायला जागाच उरत नाहीं. तसेंच कर्णाला ज्या परिस्थितींत दैवानें अकारण आणून सोडलें तिचा विचार केला तर संतापण्याबद्दल त्यालाही कांहींच दोष देतां येत नाहीं. जो जो अधिक विचार करूं लागावें तो तो नियतीचा खेळ यापेक्षां दुसरें कोणतेंच या घटनेचें समर्थन उरत नाहीं. सहानुकंपा हाच खरोखरी या बाबतींतला उपयुक्त दृष्टिकोन आहे. याप्रमाणें सूर्यापासून कुन्तीच्या ठिकाणीं झालेला तो देवसंभव, कौरवांच्या राजसिंहासनाचा खरा उत्तरा-

धिकारी व क्षत्रियकुमार कर्ण दैवाच्या दुर्विलसितानें सूतपुत्र बनून अधिरथी व राधेय या संबोधनांनीं जगांत ओळखला जाऊं लागला. अर्थातच जन्मानें जें कर्णाचें स्थान निर्माण केलें होतें त्याला तो या प्रकारें आंचवला. लहानपणीं जो प्रकार झाला तो सावरावयास कुन्ती पुढें कर्णाच्या प्रौढपणीं कां सिद्ध झाली नाहीं ? असा एक प्रश्न या ठिकाणीं उत्पन्न होईल. पण या घटनेनंतर कर्ण व कुन्ती यांचे जीवनमार्गच अगदीं विभिन्न झाले. इतके कीं त्यानंतर गंगेंत सोडलेला तो मुलगा वांचला आहे व आपल्या राज्याच्या सीमेंतच राहणाऱ्या अधिरथ नांवाच्या एका सूताच्या घरीं तो शुक्लपक्षांतील चंद्राप्रमाणें वाढतो आहे अशी साधी कल्पनाही कुन्तीच्या मनाला शिवण्याचें कांहीं कारण नव्हतें. कर्णाच्या परित्यागानंतर कुन्तीचें स्वयंवर होऊन ती राजा पाण्डूची राणी व कौरवांच्या सिंहासनाची पट्ट महिषी बनून राहिली. पुढें नवऱ्याबरोबर ती वनवासांत राहिली व तेथेंच हृदयद्रावकपणें पतीचा देहान्त झाल्यानंतर पांच अनाथ मुलें घेऊन ती अनाथ विधवा धृतराष्ट्रासारख्या पाताळयंत्री दिराकडे स्वतःच्या दुःखांत चूर होऊन राहिली.

कर्णाच्या जगाहून कुन्तीचें जग अगदीं निराळें झालें होतें. त्याची ओळख तिला फार उशिरां पटली. राजा पण्डूच्या जीवितकाळीं जर ती पटली असती तर कर्णाचा व महाभारताचा इतिहासच वेगळा बनला असता. पण मग कदाचित व्यास महर्षींच्या दीर्घदर्शी प्रतिभेला महाभारत लिहिण्याचेंही कारण उरलें नसतें. असो.

ज्या वेळीं तिला कर्णाची ओळख पटली त्या वेळीं धृतराष्ट्राच्या पाताळयंत्रीपणाचे चटके तिला इतके झोंबत होते कीं त्यांतून कसें वांचावयाचें हा एकच प्रश्न तिच्यासमोर होता. त्यामुळें एका नव्या जिवाला दुःखांत टाकावयास ती धजली नाहीं. तिच्या उण्यावर सतत टपलेल्या व तिच्या सर्वस्व नाशासाठीं अविरत प्रयत्नशील असणाऱ्या लोकांच्या हातीं जीविताबरोबरच स्वतःच्या अब्रूचेंही दहन करणारें नवें कोलीत देण्याचें साहसही तिच्यानें करवलें नाहीं.

तात्पर्य याप्रमाणें परिस्थितीनें एका तात्पुरत्या घटनेवर अनिवार्यतेची राजमुद्रा अशा पद्धतीनें उमटविली कीं, तिच्याबद्दल नियती-

खेरीज दुसऱ्या कोणालाही दोष देतांच येऊं नये. म्हणूनच या सगळ्या प्रकरणाची संगति लावीत असतांना कर्णाच्या निधनोत्तर त्याचें नातें कळलेल्या युधिष्ठिराला देवर्षि नारदांनीं असें सांगितलें आहे कीं, या बाबतींत कोणत्याही व्यक्तीला उत्तरदायी ठरविण्याचा प्रयत्न करण्यांत व विनाकारण त्या व्यक्तीवर आग पाखडण्यांत कांहींच अर्थ नाहीं. राजा, तुझा भाऊ दुर्दैवी होता. नियतीच्या हातांतलें तें एक खेळणें होऊन राहिलें होतें. किंबहुना देवतांनींच मुद्दाम हा कन्यागर्भ कलहाच्या ठिणगीचें सारें वन जाळून राख करणाऱ्या वणव्यांत रूपांतर व्हावें म्हणून निर्माण केला होता. एरवीं सगळ्या क्षत्रियांना शस्त्रपूत होऊन उत्तम गतीला जातांच आलें नसतें. सगळ्या दुष्टांचा संघशः नाश करतांच आला नसता. म्हणून तुझा भाऊ नियतीच्या प्रेरणेनें देवकार्यार्थ खर्ची पडला असें समजून शोक आवर.

> **गुह्यमेतत्तु देवानां कथयिष्यामि तेऽनघ ।**
> **तन्निबोध महाबाहो यथा वृत्तमिदं पुरा ।। ३**
> **क्षत्रं स्वर्गं कथं गच्छेच्छस्त्रपूतमिति प्रभो ।**
> **संघर्षजननस्तस्मात्कन्यागर्भो विनिर्मितः ।। ४**
>
> —महाभारत, शांतिपर्व अ. २

तात्पर्य प्रत्यक्ष महाभारतकारांनींच देववादाचा व दैववादाचा आश्रय करावा अशी ही अनिवार्य घटना आहे.

महाभारताच्या इतिहासांत या घटनेचा अनिवार्य परिणाम जो प्रत्यक्ष झालेला दिसून येतो तो तसा घडून यावयास कर्णाचें व्यक्तिमत्त्व असामान्य असणें क्रमप्राप्त आहे. आणि खरोखरीच कर्णाचें व्यक्तिमत्व म्हणजे असामान्य सद्गुण व असामान्य दुर्गुण यांचा संगमच होय. त्याचे सद्गुण जर इतके असामान्य नसते तर त्याच्या दुर्गुणांचाही इतका विलक्षण परिणाम खात्रीनेंच घडून आला नसता.

कर्णाचें असामान्य शौर्य

महारथी कर्णाचा लहानपणापासूनच धनुर्विद्येकडे ओढा असे. स्वकीयांना जीवनरसाचा पुरवठा करणें व परकीयांना स्वतःच्या

तेजानें तळपून भाजून काढणें हे गुण कर्णाच्या ठिकाणीं त्याचे वडील भगवान् सूर्य यांच्यापासून जसे उपजत आले होते, त्याचप्रमाणें बुद्धिमत्ता, सौंदर्य, तेज, बल, महानुभावत्व, पराक्रम, व कर्तृत्व हे कुन्तीच्या क्षेत्राचे स्वभावसिद्ध गुणही त्याच्या ठिकाणीं उपजतच होते. तो महास्त्रसंपन्न असून सहज कवचकुण्डलें, ब्रह्मास्त्रज्ञता, भार्गवास्त्राची ठेव, व त्याचे गुरु क्षत्रियान्तक परशुराम यांनीं त्याला दिलेलें स्वतःचें माहेश्वर धनुष्य यांनीं तो अत्यंत दुर्धर्ष व अवध्य होऊन राहिला होता. पुढें कांहीं कारणास्तव अर्धरथी म्हणून त्याचा उपहास करणाऱ्या राजर्षि भीष्मांनीं देखील अन्तिम शरशय्येवरून तो भटीला आला असतां त्याचें जें वर्णन केलें आहे त्यावरून त्याच्या योग्यतेची खरी कल्पना येते. त्याच्या सर्वच सद्गुणांचें भीष्म या प्रसंगीं मुक्तकंठानें वर्णन करतात.

जानामि समरे वीर्यं शत्रुभिर्दुःसहं भुवि ।
ब्रह्मण्यतां च शौर्यं च दाने च परमां स्थितिम् ।। १४
न त्वया सदृशः कश्चित् पुरुषेष्वमरोपम ।
कुलभेदभयाच्चाहं सदा परुषमुक्तवान् ।। १५
इष्वस्त्रे चास्त्रसंधाने लाघवेऽस्त्रबले तथा ।
सदृशः फाल्गुनेनासि कृष्णेन च महात्मना ।। १६
कर्ण काशिपुरं गत्वा त्वयैकेन धनुष्मता ।
कन्यार्थे कुरुराजस्य राजानो मृदिताः युधि ।। १७
तथा च बलवान् राजा जरासंधो दुरासदः ।
समरे समरश्लाघिन्न त्वया सदृशोऽभवत् ।। १८
ब्रह्मण्यः सत्त्वयोधी च तेजसा च बलेन च ।
देवगर्भसमः संख्ये मनुष्यैरधिको युधि ।। १९
व्यपनीतोऽद्य मन्युर्मे यस्त्वां प्रति पुरा कृतः ।
दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ।। २०

—महाभारत, भीष्मपर्व **अध्याय १२२**

तुझें अतुल वीर्य, अलौकिक निष्ठा, असामान्य पराक्रम, दुःसह तेज, व अनुपमेय दानप्रियता ह्याची मला पूर्णपणें कल्पना आहे. तूं देवतुल्यच आहेस. मनुष्य लोकांत तुझ्यासारखी प्रभावशाली व्यक्ति

मीं दुसरी पाहिली नाहीं. असें असतांही मी तुला नेहमीं कठोर बोललों याचें कारण तूं कलह माजवून कुलभेदास कारणीभूत झालास हें होय. बाणयोजनेंत, अस्त्रसंधानांत, हस्तचापल्यांत, व अस्त्र-बलांत, तूं धनुर्धर पार्थ किंवा भगवान् श्रीकृष्ण यांच्या तोडीचा आहेस. कुरु सम्राट दुर्योधनाला वधू आणून देण्याच्या वेळीं तूं एकटा हातीं धनुष्य घेऊन काशी नगरीला गेलास व तेथें जमलेल्या सर्व राजांना स्वपराक्रमानें धूळ चारलीस. हे रणप्रिया! सम्राट जरासंधाला देखील तूं पराजित केलेंस. तुझ्या अनुपमेय पराक्रमाचें काय वर्णन करावें? वत्सा, तूं निष्ठावान्, अकपट योद्धा आहेस. एखाद्या देव-पुत्रासारखें तुझें तेज अलौकिक आहे. तुझ्यावरचा माझा राग मीं यापुढें सोडला. मीं आतां दैववादाची कांस धरली आहे.

युधिष्ठिर शांतिपर्वांत कर्णाच्या प्रभावाचें वर्णन करतांना पुढील-प्रमाणें म्हणतात :

यः स नागायुतबलो लोकेऽप्रतिरथो रणे ।
सिंहखेलगतिर्धीमान् घृणी दाता धृतव्रतः ॥ १९
आश्रयो धार्तराष्ट्राणां मानी तीक्ष्णपराक्रमः ।
अमर्षी नित्यसंरंभी क्षेप्ताऽस्माकं रणे रणे ॥ २०
शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधी च कृती चाद्भुतविक्रमः ॥ २१
सभायां क्लिश्यमानस्य धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ ३९
सहसोत्पतितः क्रोधः कर्णं दृष्ट्वा प्रशाम्यति ।
यदा ह्यस्य गिरो रूक्षाः शृणोमि कटुकादयः ॥ ४०
सभायां गदतो द्यूते दुर्योधनहितैषिणः ।
तदा नश्यति मे रोषः पादौ तस्य निरीक्ष्य ह ॥ ४१
कुन्त्या हि सदृशौ पादौ कर्णस्येति मतिर्मम ।
सादृश्यहेतुमन्विच्छन् पृथायास्तस्य चवह ॥ ४२
कारणं नाधिगच्छामि कथञ्चिदपि चिन्तयन् ॥ ४३

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय १

"दहा हजार हत्तींचें बळ ज्याच्या अंगांत आहे असा, अप्रतिम योद्धा, सिंहाप्रमाणें गति असणारा, अभिजात दाता, दृढनिश्चयी,

दुर्योधनादिकांचा आश्रय, अत्यंत मानी, तीक्ष्ण पराक्रमी, मत्सरी, एकदम क्षुब्ध होणारा, प्रत्येक युद्धांत आम्हांला उखडून टाकण्याची खटपट करणारा, अस्त्रांचा हवा तो प्रयोग अत्यंत शीघ्र करूं शकणारा, कलात्मक युद्ध करणारा, अद्भुत पराक्रमी, असा कर्ण होता. त्याचा प्रभाव माझ्यावर मोठ्या विलक्षण पद्धतीनें पडत असे. दुरात्म्या धृतराष्ट्रपुत्रांनीं सभेमध्यें मला कष्ट दिले असतां माझ्या अंतःकरणांत उफाळून उठणारा क्रोध कर्णाला पहातांच उपशम पावत असे. त्याची अत्यंत कठोर वाणी माझ्या अंतःकरणांत क्रोध उत्पन्न करी. पण त्याचे पाय पहातांच तो माझा क्रोध नष्ट होई. कर्णाचे पाय कुन्तीसारखेच आहेत असें मला वाटे. पण त्याचें कारण पुष्कळ विचार करूनही मला आजवर कळलें नाहीं." युधिष्ठिराला केवळ कर्णाची भीति वाटत आलेली आहे. तेरा वर्षें त्यानें कर्णामुळें हृद्रोगासारखी चिंता वाहिली. अर्जुनाच्या हातून कर्णवध झाल्यावर प्रत्यक्ष कर्णाचें प्रेत डोळ्यांनीं पाहिल्यावांचून त्याचें समाधान होईना. महाभारतकारांनीं या घटनेचें पुढीलप्रमाणें वर्णन केलें आहेः—

> हतो वैकर्तनो राजन्सूतपुत्रो महारथः ।
> दिष्टया जयसि राजेंद्र दिष्टया वर्धसि भारत ॥ २०
> इति श्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
> धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा दाशार्हं वाक्यमब्रवीत् ॥ २४
> अन्ये च बहवः शूरा ये च तेषां पदानुगाः ॥ ३२
> त्वद्बुद्धया निहते कर्णे हता गोविंद सर्वथा ।
> इत्युक्त्वा धर्मराजस्तु रथं हेमविभूषितम् ॥ ३३
> श्वेतवर्णैर्हयैर्युक्तं कालवालैर्मनोजवैः ।
> आस्थाय पुरुषव्याघ्रः स्वबलै नाभिसंवृतः ॥ ३४
> प्रययौ स महाबाहुर्द्रष्टुमायोधनं तदा ।
> कृष्णार्जुनाभ्यां वीराभ्यामनुमन्त्र्य ततः प्रियम् ॥ ३५
> आभाषमाणस्तौ वीरावुभौ माधवफाल्गुनौ ।
> स ददर्श रणे कर्णं शयानं पुरुषर्षभम् ॥ ३६
> यथा कदम्बकुसुमं केसरैः सर्वतोवृतम् ।
> चितं शरशतैः कर्णं धर्मराजो ददर्श सः ॥ ३७

गन्धतैलावसिक्ताभिः काञ्चनीभिः सहस्रशः ।
दीपिकाभिः कृतोद्योतं पश्यन्ते वै वृतं तदा ।। ३८
संछिन्नभिन्नकवचं बाणैश्च विदलीकृतम् ।
सपुत्रं निहतं दृष्ट्वा कर्णं राजा युधिष्ठिरः ।। ३९
संजातप्रत्ययोऽतीव वीक्ष्य चैवं पुनः पुनः : ।
प्रशशंस नरव्याघ्रावुभौ माधवपाण्डवौ ।। ४०
अद्य राजास्मि गोविंद पृथिव्यां भ्रातृभिः सह ।
त्वया नाथेन वीरेण विदुषा परिपालितः ।। ४१
हतं श्रुत्वा नरव्याघ्रं राधेयमतिमानिनम् ।
निराशोऽद्य दुरात्माऽसौ धार्तराष्ट्रो भविष्यति ।। ४२
जीविते चैव राज्ये च हते राधात्मजे रणे ।
त्वत्प्रसादाद्वयं चैव कृतार्थाः पुरुषर्षभ ।। ४३
दिष्टया जयसि गोविन्द दिष्टया शत्रुर्निपातितः ।।
दिष्टया गाण्डीवधन्वा च विजयी पाण्डुनन्दनः ।। ४४
त्रयोदश समास्तीर्णा जागरेण सुदुःखिताः ।
स्वप्स्यामोऽद्य सुखं रात्रौ त्वत्प्रसादान्महाभुज ।। ४५

—महाभारत, कर्णपर्व अध्याय ९६

"भगवान् श्रीकृष्ण युधिष्ठिराला म्हणाले: हे राजन् ! विख्यात महारथी सूतपुत्र वैकर्तन मारला गेला. हे राजेंद्रा तुझा जयजयकार असो. तुझी भरभराट होवो. हें भगवंताचें भाषण ऐकून आनंदानें युधिष्ठिर म्हणाला : हे गोविंदा ! तुझ्याच बुद्धीनें कर्ण मृत्यु पावला आहे. कर्ण मेला म्हणजे उरलेले सर्व शूर कौरवपक्षीय योद्धे ठार मेलेच, असें बोलून धर्मराज शुभ्रवर्णाच्या घोडयानें युक्त अशा सुवर्ण रथावर बसून कृष्णार्जुनांना बरोबर घेऊन आपल्या योद्ध्यां-सह कर्णाला पाहण्यासाठीं रणांगणावर गेले. तेथें त्यांनीं शतावधि बाण अंगांत रुतून असलेल्या अवस्थेंत गतप्राण होऊन पडलेल्या कर्णाकडे पाहिलें. दीपिका पेटवून पुनः पुन्हां कर्णाकडे पाहूनही त्यांचें समाधान होईना. त्याचें कवच छिन्नभिन्न झालें होतें. बाणांच्या आघातांनीं त्याच्या शरीराची चाळणी झाली होती. प्रत्यक्ष त्याला पाहिल्यावरच कर्ण संपला या गोष्टीवर युधिष्ठिराचा

विश्वास बसला. तो कृष्णार्जुनांची प्रशंसा करीत त्यांना म्हणूं लागला हे गोविंदा! आज मी माझ्या बंधूंसहित पृथ्वीचा राजा झालों. तुझ्या बुद्धीनेंच आमचें संरक्षण केलें. तूंच आमचा संरक्षक आहेस. हा अत्यंत मानी असलेला नरव्याघ्र कर्ण संपल्याचें कळल्यावर दुरात्मा दुर्योधन आज वस्तुतः निराश होईल. राज्य व जीवित या दोहोंचीही त्याची आशा आज खरी संपली. तुझा जयजयकार असो! अर्जुनाचाही उत्कर्ष होवो. खरा शत्रु त्यानें आज मारला आहे. सतत तेरा वर्षे ज्या भयानें आम्ही कधींच निद्रा घेऊं शकलों नाहीं तें भय आज संपलें. तुझ्या कृपेनें आज रात्रीं आम्ही स्वस्थ निद्रा घेऊं शकतों."

स्वतः श्रीकृष्णदेखील कर्णाचें नि त्याच्या व अर्जुनाच्या युद्धाचें महत्त्व ऋग्वेदांतील इंद्रवृत्रांच्या संग्रामाइतकें मानीत होते असें त्यांच्या उद्‌गारावरून दिसतें. कर्णवधानंतर अर्जुनाचें अभिनंदन करतांना ते म्हणतात :

हतो वज्रभृता वृत्रस्त्वया कर्णो धनञ्जय ।
वृत्रकर्णवधं घोरं कथयिष्यन्ति मानवाः ।। २
वज्रेण निहतो वृत्रः संयुगे भूरितेजसा ।
त्वया तु निहतः कर्णो धनुषा निशितैः शरैः ।। ३

—महाभारत, कर्णपर्व अध्याय ९६

हे धनंजया! इंद्रानें वृत्र ठार मारला, तूं कर्णाला ठार मारून तोच पराक्रम गाजविला आहेस. कर्ण व वृत्रवधाची प्रशंसा लोक सतत करतील. इंद्रानें वृत्रवधासाठीं आपलें वज्र आगंतुक कारणांनीं अधिक समर्थ तरी बनविलें होतें. तूं मात्र कर्णाला आपल्या बाणांनींच ठार मारलेंस.

यावरून कर्णाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा धाक व प्रभाव त्याच्या शत्रूंवर व मित्रांवर किती विलक्षण होता याचा प्रत्यय आल्यावांचून राहात नाहीं. कर्णाच्या दिग्विजयाचें महाभारतांत वर्णन असून त्यानें दोनदां तरी भारतवर्षांतील तत्कालीन सामर्थ्यशील सत्तांना धूळ चारल्याचे उल्लेख आहेत. एकदां तर त्यानें सम्राट जरासंधा-

सारख्या महापराक्रमी मल्लयुद्धविशारदाला देखील मल्लयुद्धांतच जिंकून थरकांपविलें होतें. यावरून युद्धकलेच्या सर्वच अंगांत तो किती कुशल नि समर्थ होता हें स्पष्ट होतें. महाभारतांत त्याच्या या पराक्रमाचें वर्णन पुढीलप्रमाणें आहे :—

ततः कदाचिद्राजानः समाजग्मुः स्वयंवरे ।
कलिङ्गविषये राजन् राज्ञश्चित्राङ्गदस्य च ॥ २
श्रीमद्राजपुरं नाम नगरं तत्र भारत ।
राजानः शतशस्तत्र कन्यार्थे समुपागमन् ॥ ३
श्रुत्वा दुर्योधनस्तत्र समेतान् सर्वपार्थिवान् ।
रथेन काञ्चनाङ्गेन कर्णेन सहितो ययौ ॥ ४
ततः स्वयंवरे तस्मिन्संप्रवृत्ते महोत्सवे ।
समाजग्मुर्नृपतयः कन्यार्थे नृपसत्तम ॥ ५
शिशुपालो जरासन्धो भीष्मको वक्र एव च ।
कपोतरोमा नीलश्च रुक्मी च दृढविक्रमः ॥ ६
सृगालश्च महाराजः स्त्रीराज्याधिपतिश्च यः ।
अशोकः शतधन्वा च भोजो वीरश्च नामतः ॥ ७
एते चान्ये च बहवो दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
म्लेच्छाचार्याश्च राजानः प्राच्योदीच्यास्तथैव च ॥ ८
काञ्चनाङ्गदिनः सर्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभाः ।
सर्वे भास्वरदेहाश्च व्याघ्रा इव बलोत्कटाः ॥ ९
ततः समुपविष्टेषु तेषु राजसु भारत ।
विवेश रंगं सा कन्या धात्री वर्षवरान्विता ॥ १०
ततः संश्राव्यमाणेषु राज्ञां नामसु भारत ।
अत्यक्रामद्धार्तराष्ट्रं सा कन्या वरवर्णिनी ॥११
दुर्योधनस्तु कौरव्यो नामर्षयत लङ्घनम् ।
प्रत्यषेधच्च तां कन्यामसत्कृत्य नराधिपान् ॥ १२
स वीर्यमदमत्तत्वाद्भीष्मद्रोणावुपाश्रितः ।
रथमारोप्य तां कन्यामाजहार नराधिपः ॥ १३
तमन्वगाद्रथी खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
कर्णः शस्त्रभृतां श्रेष्ठः पृष्ठतः पुरुषर्षभ ॥ १४

ततो विमर्दः सुमहान् राज्ञामासीद्युयुत्सतां ।
सन्नह्यतां तनुत्राणि रथान्यो जयतामपि ।। १५
तेऽभ्यधावन्त संक्रुद्धाः कर्णदुर्योधनावुभौ ।
शरवर्षाणि मुञ्चन्तो मेघाः पर्वतयोरिव ।। १६
कर्णस्तेषामापततामेकैकेन शरेण ह ।
धनूंषि च शरव्रातान्पातयामास भूतले ।। १७
तता विधनुषः कांश्चित् कांश्चिदुद्यतकार्मुकान् ।
कांश्चिच्चोद्वहतो बाणान् रथशक्तिगदास्तथा ।। १८
लाघवाद्व्याकुलीकृत्य कर्णः प्रहरतां वरः ।
हतसूतांश्च भूयिष्ठानवजिग्ये नराधिपान् ।। १९
ते स्वयं वाहयन्तोऽश्वान् पाहि पाहीति वादिनः ।
व्यपेयुस्ते रणं हित्वा राजानो भग्नमानसाः ।। २०
दुर्योधनस्तु कर्णेन पाल्यमानोऽभ्ययात्तदा ।
हृष्टः कन्यामुपादाय नगरं नागसाह्वयम् ।।

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय ४

नारद उवाच

आविष्कृतबलं कर्णं श्रुत्वा राजा स मागधः ।
आह्वयद्द्वैरथेनाजौ जरासन्धो महीपतिः ।। १
तयोः समभवद्युद्धं दिव्यास्त्रविदुषोर्द्वयोः ।
युधि नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतोः ।। २
क्षीणबाणौ विधनुषौ भग्नखड्गौ महीं गतौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामुभावपि बलान्वितौ ।। ३
बाहुकण्टकयुद्धेन तस्य कर्णोऽथ युध्यतः ।
बिभेद सन्धिं देहस्य जरया श्लेषितस्य हि ।। ४
सविकारं शरीरस्य दृष्ट्वा नृपतिरात्मनः ।
प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीत्कर्णं वीरमुत्सृज्य दूरतः ।। ५
प्रीत्या ददौ स कर्णाय मालिनीं नगरीमथ ।
अंगेषु नरशार्दूल स राजाऽऽसीत्सपत्नजित् ।। ६
पालयामास चम्पां च कर्णः परबलार्दनः ।
दुर्योधनस्यानुमते तवापि विदितं तथा ।। ७
एवं शस्त्रप्रतापेन प्रथितः सोऽभवत्क्षितौ । ८

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय ५

क्षत्रियांच्या तत्कालीन चालीप्रमाणें कलिंगदेशांत चित्रांगद नांवाच्या राजाच्या कन्येचें या सुमारास स्वयंवर रचलें गेलें. त्या स्वयंवरानिमित्त त्या राज्याच्या राजधानीचें राजपूर नगर, येथें अनेक राजे जमले. शिशुपाल, जरासंध, भीष्मक, कपोतरोमा, नील, रूक्मी, सृगाल, अशोक, शतधन्वा, भोज इत्यादि अनेक पराक्रमी राजे तेथें जमले असून मगधाधीश जरासंध हा त्या वेळीं आपल्या पराक्रमानें साऱ्या भारतवर्षाचा सम्राट् झालेला असल्यामुळें तो त्या राजमंडळांत नक्षत्रसमुदायांतल्या चंद्राप्रमाणें शोभत होता. उपस्थित राजमंडळांत पाण्डव नि यादव मात्र आलेले नव्हते. दुर्योधन यावेळीं हस्तिनापूरच्या राजाचा युवराज असून कर्ण हा त्याचा सेनापति होता. या स्वयंवराप्रीत्यर्थ युवराज दुर्योधन आपला सखा जो कर्ण त्याच्याबरोबर कलिंग राजनगरींत गेला. रीतीप्रमाणें स्वयंवरमंडपांत राजमंडळ येऊन आपआपल्या अधिकारानुरूप आपआपल्या आसनांवर बसल्यानंतर ती राजकन्या योग्यवेळीं आपल्या एका सखीबरोबर हातांत स्वयंवराची माळ घेऊन प्रविष्ट झाली. तत्कालीन रूढीप्रमाणें अनेक राजे लोकांचीं वर्णनें ऐकत व त्यांना डावलून ती दुर्योधनाचें सिंहासन उल्लंघून जात असतांना युवराज दुर्योधनानें तिला अडथळा केला. व बळानें तिला रथांत बसविलें व तिचें क्षत्रियोचित हरण केलें. त्यावेळीं एकच कोलाहल माजून सर्व उपस्थित राजे दुर्योधनावर चाल करून आले. तें पाहून दुर्योधनाच्या संरक्षणार्थ एकटचा कर्णानें त्या सर्व राजसमूहावर चाल केली व आपल्या अमोघ अस्त्रज्ञानाच्या प्रभावानें त्या सगळ्यांचा पराभव करून त्यांना पळतां भुई थोडी केली. कर्णाचा हा अभूतपूर्व पराक्रम पाहून त्या राजांच्या मनांत इतकी धास्ती निर्माण झाली कीं, पळण्याशिवाय त्यांना दुसरी कोणतीही रणनीति सुचूं शकली नाहीं. कर्णाचा हा विलक्षण पराक्रम पाहतांच मगधाधिपति जरासंधाला त्याचें मोठें वैषम्य वाटलें व त्यानें कर्णाला द्वंद्वयुद्धासाठीं आव्हान दिलें. कर्णानेंही तें आव्हान मोठ्या आनंदानें स्वीकारलें. वस्तुतः जरासंधाशीं द्वंद्व युद्धाचें आव्हान स्वीकारणें म्हणजे मृत्यूच्या वासलेल्या जबडयांत उडी घेणेंच होय

असें त्यावेळीं समजलें जाई. पण कर्णानें त्याची यत्किंचितही तमा न बाळगतां जरासंधावर दिव्यास्त्रांची वृष्टि करावयास प्रारंभ केला. शेवटीं दोघांचीं शस्त्रास्त्रें संपल्यावर आपल्या आवडीचें मल्लयुद्ध करण्यासाठीं जरासंधानें कर्णाला आव्हान दिलें. कर्णानेंही तें आव्हान स्वीकारलें व सुविख्यात बाहुकण्टक नांवाचा डाव करून त्यानें जरासंधाला प्राणसंकटांत टाकलें. प्रतिपक्षाला शिवणीपासून मधून चिरून टाकणें व तेंही केवळ बाहूंच्या बळावर याला 'बाहुकंटक' असें म्हणतात. जरासंध कर्णाच्या मल्लयुद्धांतील प्रावीण्याचा तो प्रकार पहातांच त्याला शरण गेला व त्यानें त्याची मैत्री संपादन केली. कर्णाचें व आपलें हें नवें झालेलें मित्रत्व सदाचें रहावें म्हणून त्याच्या विक्रमाचें स्मारक चिन्ह या नात्यानें जरासंधानें त्याला 'मालिनी' नांवाची नगरी अर्पण केली. कर्णाच्या जरसंधावरील या विजयामुळें त्याच्या पराक्रमाच्या कीर्तीनें सारे दिक्कोन गर्जून उठले. हा विजय कर्णानें प्रासंगिक तरी मिळविला होता पण त्यानें मिळविलेला दुसरा विजय हा केवळ पृथ्वी जिंकण्याच्या उद्देशानेंच, स्वतःच्या एकटयाच्या भरंवशावर व ईर्ष्येनें मिळविला होता. त्याच्या या दुसऱ्या दिग्विजयानें दुर्योधनाला खऱ्या अर्थानें सम्राटपद दिलें. इतकेंच नव्हे तर धृतराष्ट्रापासची सारी कौरवराजसत्ता त्याच्या खड्गधारेच्या भरंवशावर स्थिर आहे हें त्यानें दुर्योधनाच्या व जगाच्याही दृष्टीनें सिद्ध करून दाखविलें. वनपर्वांत त्याचें पुढीलप्रमाणें वर्णन आहे :–

> अनुजानीहि मां राजन् सभृत्यबलवाहनम् ।। १९
> जेष्यामि पृथिवीं राजन् सशैलवनकाननाम् ।
> जिता च प।ण्डवैर्भूमिश्चतुर्भिर्बलशालिभिः ।। २०
> तामहं ते विजेष्यामि एक एव न संशयः ।
> सम्पश्यतु सुदुर्बुद्धिर्भीष्मः कुरुकुलाधमः ।। २१
> तच्छ्रुत्वा तु वचो राजन् कर्णस्य भरतर्षभ ।
> प्रीत्या परमया युक्तः कर्णमाह नराधिपः ।। २४
> धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे त्वं महाबलः ।
> हितेषु वर्तसे नित्यं सफलं जन्म चाद्य मे ।। २५

यदा च मन्यसे वीर सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
तदा निर्गच्छ भद्रं ते ह्यनुशाधि च मामिति ।। २६
एवमुक्तस्तदा कर्णो धार्तराष्ट्रेण धीमता ।
सर्वमाज्ञापयामास प्रायात्रिकमरिन्दम ।। २७
प्रययौ च महेष्वासो नक्षत्रे शुभदैवते ।
शुभे तिथौ मुहूर्ते च पूज्यमानो द्विजातिभिः ।। २८
मङ्गलैश्च शुभैः स्नातो वाग्भिश्चापि प्रपूजितः ।
नादयन् रथघोषेण त्रैलोक्यं सचराचरम् ।। २९

—महाभारत, वनपर्व अध्याय २५३

ततः कर्णो महेष्वासो बलेन महतावृतः ।
द्रुपदस्य पुरं रम्यं रुरोध भरतर्षभ ।। १
युद्धेन महता चैनं चक्रे वीरं वशानुगम् ।
सुवर्णं रजतं चापि रत्नानि विविधानि च ।। २
करं च दापयामास द्रुपदं नृपसत्तम ।
तं विनिर्जित्य राजेन्द्र राजानस्तस्य येऽनुगाः ।। ३
तान् सर्वान् वशागांश्चक्रे करं चैनानदापयत् ।
अथोत्तरां दिशं गत्वा वशे चक्रे नराधिपान् ।। ४
भगदत्तं च निर्जित्य राधेयो गिरिमारुहत् ।
हिमवन्तं महाशैलं युध्यमानश्च शत्रुभिः ।। ५
प्रययौ च दिशः सर्वान् नृपतीन् वशमानयत् ।
स हैमवतिकान् जित्वा करं सर्वानदापयत् ।। ६
नेपालविषये ये च राजानस्तानवाजयत् ।
अवतीर्य ततः शैलात् पूर्वां दिशमभिद्रुतः ।। ७
अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च शुण्डिकान् मिथिलानथ ।
मागधान् कर्कखण्डांश्च निवेश्य विषये ऽऽत्मनः ।। ८
आवशीरांश्च योध्यांश्च अहिक्षत्रं च निर्जयत् ।
पूर्वांदिशं विनिर्जित्य वत्सभूमिं तथाऽगमत् ।। ९
वत्सभूमिं विनिर्जित्य केवलां मृत्तिकावतीम् ।
मोहनं पत्तनं चैव त्रिपुरीं कोसलां तथा ।। १०

एतान् सर्वान् विनिर्जित्य करमादाय सर्वशः ।
दक्षिणां दिशमास्थाय कर्णो जित्वा महारथान् ।। ११
रुक्मिणं दाक्षिणात्येषु योधयामास सूतजः ।
स युद्धं तुमुलं कृत्वा रुक्मी प्रोवाच सूतजम् ।। १२
प्रीतोऽस्मि तव राजेंद्र विक्रमेण बलेन च ।
न ते विघ्नं करिष्यामि प्रतिज्ञां समपालयम् ।। १३
प्रीत्या चाहं प्रयच्छामि हिरण्यं यावदिच्छसि ।
समेत्य रुक्मिणा कर्णः पाण्डचं शैलं च सोऽगमत् ।। १४
स केरलं रणे चैव नीलं चापि महीपतिम् ।
वेणुदारिसुतं चैव ये चान्ये नृपसत्तमाः ।। १५
दक्षिणस्यां दिशि नृपान् करान् सर्वानदापयत् ।
शैशुपालिं ततो गत्वा विजिग्ये सूतनन्दनः ।। १६
पार्श्वस्थांश्चापि नृपतीन् वशे चक्रे महाबलः ।
आवन्त्यांश्च वशे कृत्वा साम्ना च भरतर्षभ ।
वृष्णिभिः सह सङ्गम्य पश्चिमामपि निर्जयत् ।। १७
वारुणीं दिशमागम्य यावनान् बर्बरांस्तथा ।
नृपान् पश्चिमभूमिस्थान् दापयामास वै करान् ।। १८
विजित्य पृथिवीं सर्वां स पूर्वापरदक्षिणाम् ।
सम्लेच्छाटविकान् वीरः सपर्वतनिवासिनः ।। १९
भद्रान् रोहितकांश्चैव आग्रेयान् मालवानपि ।
गणान् सर्वान् विनिर्जित्य नीतिकृत् प्रहसन्निव ।। २०
शशकान् यवनांश्चैव विजिग्ये सूतनन्दनः ।
नग्नजित्प्रमुखांश्चैव गणान् जित्वा महारथान् ।। २१
एवं स पृथिवीं सर्वां वशे कृत्वा महारथः ।
विजित्य पुरुषव्याघ्रो नागसाह्वयमागमत् ।। २२
तमागतं महेष्वासं धार्तराष्ट्रो जनाधिपः ।
प्रत्युद्गम्य महाराज सभ्रातृपितृबान्धवः ।। २३
अर्चयामास विधिना कर्णमाहवशोभिनम् ।
आश्रावयश्च तत् कर्म प्रीयमाणो जनेश्वरः ।। २४

यन्न भीष्मान्न च द्रोणान्न कृपान्न च बाल्हिकात् ।
प्राप्तवानस्मि भद्रं ते त्वत्तः प्राप्तं मया हि तत् ।। २५
बहुना च किमुक्तेन शृणु कर्ण वचो मम ।
सनाथोऽस्मि महाबाहो त्वया नाथेन सत्तम ।। २६
न हि ते पाण्डवाः सर्वे कलामर्हन्ति षोडशीम् ।
अन्ये वा पुरुषव्याघ्र राजानोऽभ्युदितोदिताः ।। २७
स भवान् धृतराष्ट्रं तं गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
पश्य कर्ण महेष्वास अदितिं वज्रभृद्यथा ।। २८
ततो हलहलाशब्दः प्रादुरासीद्विशांपते ।
हाहाकारश्च बहवो नगरे नागसाह्वये ।। २९
केचिदेनं प्रशंसन्ति निन्दन्ति स्म तथा परे ।
तूष्णीमासंस्तथा चान्ये नृपास्तत्र जनाधिप ।। ३०
एवं विजित्य राजेन्द्र कर्णः शस्त्रभृतां वरः ।
सपर्वतवनाकाशां ससमुद्रां सनिष्कुटाम् ।। ३१
देशैरुच्चावचैः पूर्णां पत्तनैर्नगरैरपि ।
द्वीपैश्चानूपसम्पूर्णैः पृथिवीं पृथिवीपते ।। ३२
कालेन नातिदीर्घेण वशे कृत्वा तु पार्थिवान् ।
अक्षयं धनमादाय सूतजो नृपमभ्ययात् ।। ३३
प्रविश्य च गृहं राजन्नभ्यन्तरमरिंदम ।
गान्धारीसहितं वीरो धृतराष्ट्रं ददर्श सः ।। ३४
पुत्रवच्च नरव्याघ्र पादौ जग्राह धर्मवित् ।
धृतराष्ट्रेण चाश्लिष्य प्रेम्णा चापि विसर्जितः ।। ३५
तदाप्रभृति राजा च शकुनिश्चापि सौबलः ।
जानते निर्जितान् पार्थान् कर्णेन युधि भारत ।। ३६

—महाभारत, वनपर्व अध्याय २५४

"कर्ण दुर्योधनाला म्हणाला कीं, हे राजा! मला आज्ञा दे. मी माझ्या सैन्याच्या भरंवशावर ही सर्व पृथ्वी जिंकीन. बलशाली पाण्डवांनीं ही पृथ्वी जिंकली. मी एकटा त्या पृथ्वीचा विजय करीन. कुरुकुलाधम दुर्बुद्धि भीष्मानें माझा पराक्रम पहावा. हें ऐकतांच अत्यंत प्रेमानें दुर्योधन कर्णाला म्हणाला कीं, आज मी अत्यंत धन्य आहें.

तुझ्यासारखा बलवान् महापुरुष नेहमीं माझ्या हिताची चिंता करतो ही मोठी ईश्वरी कृपाच होय. यामुळें माझें जीवन सफल झाल्यासारखें वाटतें. ज्यावेळीं तुला सोयीचें वाटेल त्या वेळीं तूं अवश्य जा. याप्रमाणें दुर्योधनानें सांगितल्यावर शुभनक्षत्रीं नि शुभतिथीला स्वस्तिवाचन करून व सर्व प्रकारचीं मंगलें करून कर्णानें ब्राह्मणांचे आशीर्वाद घेतले व आपल्या रथघोषानें त्रैलोक्य निनादित करीत तो दिग्विजयार्थ निघाला. त्यानें आपल्या सैन्यानें प्रथम पांचालांना जिंकून राजा द्रुपदाजवळून मणि व रत्नांचा नि सुवर्णाचा पुष्कळ करभार घेतला. त्या वेळीं तर उत्तर दिशेकडील सर्व राजांना जिंकून भगदत्तालाही त्यानें जिंकलें. नंतर हिमालयाच्या पायथ्याजवळचीं सर्व राज्यें जिंकून त्यांचा करभार घेतला. नंतर नेपाळ, अंग-वंग, कलिंग, शुण्डिक, मिथिला, मगध इत्यादि देशांना जिंकून नंतर पूर्व दिशेचा त्यानें विजय केला. त्यानंतर दक्षिण दिशेकडे वळून रुक्मीप्रभृति राजांच्या जवळून करभार घेऊन नंतर पाण्डच, शल्य, केरळ इत्यादि राजांवर त्यानें विजय संपादन केला. त्यानंतर पश्चिमेकडे वळून चेदिदेश, अवंती, निरनिराळीं गण-राज्यें, इत्यादि त्यानें जिंकलीं. यादवांशीं युद्ध करण्याच्या भान-गडींत न पडतां त्यानें सामोपचारानेंच त्यांच्याशीं युद्ध टाळलें. या-प्रमाणें सर्व पृथ्वीचा दिग्विजय करून कर्ण ज्या वेळीं हस्तिनापुरांत परत आला त्यावेळीं राजा दुर्योधन सर्वांसह त्याला सामोरा गेला. व त्याचा थाटानें आदरसत्कार करून सर्वांसमक्ष त्यानें त्याला असें म्हटलें कीं, भीष्म, द्रोण, कृपाचार्य, बाल्हीक यांच्याकडून जें मला मिळालें नाहीं तें पद तूं मला मिळवून दिलें आहेस. फार काय सांगावें, कर्णा, तुझ्यामुळें मी 'सनाथ' झालों आहें. पाण्डव अथवा इतर पराक्रमी राजे तुझ्या पराक्रमाच्या सोळाव्या अंशाची देखील बरोबरी करूं शकत नाहींत. महाराज धृतराष्ट्र व देवी गान्धारी यांचें तूं दर्शन घे. महेन्द्र ज्याप्रमाणें अदितीकडे जातो त्याप्रमाणें तूं गांधा-रीचें दर्शन घे. याप्रमाणें राजानें सांगतांच अंतःपुरांत जाऊन कर्णानें धृतराष्ट्र व गांधारी यांची भेट घेतली व पुत्राप्रमाणें त्यांच्या पायावर मस्तक ठेविलें. धृतराष्ट्रानेंही इतरांप्रमाणेंच त्याला हृदयाशीं लावून

निरोप दिला. त्या दिवसापासून शकुनि व दुर्योधन कर्णानें पाण्डवांना जिकलेंच आहे असें मानू लागले." कुरुपाण्डवांच्या महायुद्धांतही कर्णाच्या अशाच देदीप्यमान पराक्रमाचीं उदाहरणें आहेत. घटोत्कचासारख्या सर्वस्वीं अजेय होऊन राहिलेल्या मायावी योद्ध्याला त्यानेंच ठार मारलें. युधिष्ठिराच्या गळ्यांत धनुष्य टाकून त्याचा पराजय करण्याची जी प्रतिज्ञा आचार्य द्रोण पूर्ण करूं शकले नाहींत ती कर्णानें पूर्ण करून दाखविली आहे. इतकेंच काय, पण नकुलसहदेव व भीमसेनासारखा अद्वितीय योद्धाही त्यानें आपल्या सेनापतित्वाच्या पूर्वार्धांतच पराजित करून पाण्डवसेनेंतील पार्थ व श्रीकृष्ण सोडून इतर सर्व मोठमोठ्या योद्ध्यांना आपल्या पराक्रमानें चळचळां कांपावयास लावलें आहे. पण कर्ण हा नुसताच पराक्रमी योद्धा असता तर तो एखादा राक्षस ठरून त्याच्याविषयीं अलौकिक आकर्षण खात्रीनें निर्माण झालें नसतें. तसें तें निर्माण झालें याचें कारण अलौकिक पराक्रमाबरोबरच अनेक दिव्य अभिजात गुण त्याच्या ठिकाणीं होते. महारथी कर्ण हा जसा पराक्रमी त्याचप्रमाणें तो महान् दानशूर, तपस्वी व ब्राह्मण्य होता. महाभारताच्या आदिपर्वांत त्याच्या तपस्येचें व व्रतनिष्ठतेचें वर्णन पुढीलप्रमाणें आढळतें:

आपृष्ठतापादादित्यमुपातिष्ठत वीर्यवान् ।। २५
तस्मिन्काले तु जपतस्तस्य वीरस्य धीमतः ।
नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत्किंचिद्वसु महीतले ।। २६

—महाभारत, आदिपर्व अध्याय १११

रोज सकाळीं कर्ण नदीतटाकावर जाऊन सूर्याकडे पहात त्याची उपासना करी. समोरचें ऊन पाठीवर येऊन पाठ चांगली तापून निघेपर्यंत त्याची ही उपासना चालत असे. त्या त्याच्या तपश्चर्येच्या वेळीं ब्राह्मणांना अदेय असें त्याच्याजवळ कांहींही नसे.

कर्णाचा वध झाल्यावर त्याचें असेंच वर्णन कर्णपर्वांतही केलेलें आढळतें.

हतो वैकर्तनः कर्णः सपुत्रः सहवाहनः ।
अर्थिनां पक्षिसंघस्य कल्पवृक्षो निपातितः ।। ४४

ददानीत्येव योऽवोचन्न नास्तीत्यर्थितोऽर्थिभिः ।
सद्भिः सदा सत्पुरुषः स हतो द्वैरथे वृषः ।। ४५
यस्य ब्राह्मणसात्सर्वं वित्तमासीन्महात्मनः ।
नादेयं ब्राह्मणेष्वासीद्यस्य स्वमपि जीवितम् ।। ४६
सदा स्त्रीणां प्रियो नित्यं दाता चैव महारथः ।
स वै पार्थास्त्रनिर्दग्धो गतः परमिकां गतिम् ।। ४७

—महाभारत, कर्णपर्व अध्याय ९४.

वैकर्तन कर्ण मेला याचा अर्थ आज याचकरूपी पक्षांच्या थव्यांचा कल्पवृक्षच अर्जुनानें तोडून खालीं पाडला आहे. ज्यानें केवळ 'देतों' असा एकच शब्द याचकांना ऐकविला. 'नाहीं' असा शब्द कधींही ऐकवला नाहीं. सज्जनांकडून जो नेहमीं सत्पुरुषच म्हणविला गेला तो कर्ण आज संपला. ज्याचें सर्व वित्त केवळ ब्राह्मणांसाठींच होतें. व वित्तच काय पण ज्याचें जीवितदेखील ब्राह्मणांना अदेय म्हणून नव्हतें तो वैकर्तन कर्ण आज संपला. जो स्त्रियांना अत्यंत प्रिय, महान् दाता, व श्रेष्ठ महारथी म्हणून विख्यात होता तो आज अर्जुनाच्या अस्त्रानें दग्ध होऊन परम गतीला गेला. प्रत्यक्ष भगवान् श्रीकृष्णांनींही कर्णाच्या ज्ञानासंबंधीं व विचक्षणतेसंबंधीं पुढीलप्रमाणें उद्गार काढले आहेत :—

उपासितास्ते राधेय ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
तत्त्वार्थं परिपृष्टाश्च नियतेनानसूयया ।। ६
त्वमेव कर्ण जानासि वेदवादान् सनातनान् ।
त्वमेव धर्मशास्त्रेषु सूक्ष्मेषु परिनिष्ठितः ।। ७

—महाभारत, उद्योगपर्व अध्याय १४०

"हे राधेया ! तूं शुद्ध अंतःकरणानें व्रतस्थ राहून वेदविद्येंत पारंगत असलेल्या ब्राह्मणांची सेवा करून त्यांच्या जवळून रहस्यज्ञान प्राप्त करून घेतलें आहेस. सनातन वेदविद्येचें तुला यथार्थ ज्ञान असून धर्मशास्त्रांचें सूक्ष्म रहस्य कळून घेण्यासाठीं तूं अपार परिश्रम केले आहेस."

श्रीकृष्णांसारख्या व्यक्तीनें ज्याच्यासंबंधीं हे उद्गार काढावे त्या व्यक्तीची महत्ता तशीच असली पाहिजे यांत शंका नाहीं.

कर्णाच्या सर्व सद्‌गुणांत त्याची अद्वितीय दानशूरता नेहमींच देदीप्यमान तेजानें तळपून उठलेली आहे.

अलौकिक दानशूरत्व

कर्ण दानी होता याचा अर्थ त्याच्यापेक्षां अधिक संपत्ति कुणी कुणाला दिली नसेल असें नाहीं. मनुष्य जेव्हां एखाद्या विशेष गोष्टींत सर्वश्रेष्ठ म्हणून समजला जातो तेव्हां त्याचें त्या बाबतींतलें खरें महत्त्व जीवितापेक्षांही तो ती बाब अधिक मोलाची समजतो व तिच्यासाठीं प्रसंगीं आपलें जीवितही पणास लावावयास सिद्ध असतो यांत आहे. कर्णाची दानशूरताही अशाच स्वरूपाची महाव्रताची बाब ठरलेली आहे. महाकवि कालिदासानें असें म्हटलें आहे कीं ' हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा ' सुवर्णाची खरी परीक्षा अग्नींतच होते. त्याचप्रमाणें ज्या गोष्टींच्यामुळें एखादी व्यक्ति महापुरुष ठरते त्या गोष्टीसंबंधींच्या तिच्या निष्ठेची परीक्षाही आपत्तीच्या भट्टींत जीवित कीं व्रत असा प्रश्न उत्पन्न होऊन त्यांत जीविताऐवजीं व्रताची बाजूच महत्त्वाची ठरण्यांत होत असते. कर्णाच्या आयुष्यांतही त्याच्या दानवीरतेचें सुवर्ण अशाच आपत्तीच्या अग्निपरीक्षेंतून तावून सुलाखून बाहेर पडलेलें आहे. म्हणूनच त्यासंबंधीं तो केवळ अद्वितीय होऊन राहिलेला आहे. अनेकांचे नेत्र त्यामुळें स्तिमित झाले आहेत तो प्रसंग असाः— त्याच्या दातृत्वाचा लाभ घेऊन, त्याच्या घातक क्रोधापासून अर्जुनाचें संरक्षण करावें अशी इच्छा अर्जुनाचा पिता देवराज इंद्र याला झाली. इंद्राला हें माहीत होतें कीं कर्णाच्या अंगाजवळ जन्मतःच त्याला लाभलेलें सहज कवच आहे नि देदीप्यमान कुंडलें त्याच्या कानांना शोभवीत आहेत, तोंवर अर्जुनाला त्याचा पूर्ण निःपात करतां येणें शक्य नाहीं. कर्णाच्या अंगांतील कवच व त्याचीं कुंडलें ही अमृतापासून उत्पन्न झालेलीं असून त्यामुळें तो अवध्य आहे अशी समजूत असे. कपटानें या दोन्ही वस्तु कर्णाजवळून काढून घ्यावयाचें देवेंद्रानें ठरविलें. त्या वस्तू कर्णाजवळून काढून घ्यावयाचा केवळ एकच मार्ग होता. व तो म्हणजे ब्राह्मणवेषानें कर्णाजवळ त्यांची याचना करणें हा होय. कर्णाचा नियम माहीत असल्यामळें

त्याच्या सूर्योपासनेच्या वेळींच देवेंद्रानें आपला बेत सिद्धीस न्यावयाचें ठरविलें. इंद्रानें हा बेत आपल्याकडून गुप्त ठेवण्याची शक्य ती सारी दक्षता घेतली. पण शेवटीं त्या गुप्ततेला वाचा फुटून कर्णाचे वडील सूर्यनारायण यांना ती वार्ता कळली. देवराज इंद्र आपल्या पुत्राच्या संरक्षणासाठीं कर्णाचा सर्वनाश करावयास सिद्ध आहेत हें पहातांच सूर्याला स्वतःच्या पुत्राविषयीं मोठा कळवळा उत्पन्न झाला. इंद्राचा हा बेत कर्णाला आधींच कळवून त्याला सावध करावें या हेतूनें सूर्य इंद्र येण्याच्या आधल्याच दिवशीं स्वप्नांत ब्राह्मणवेषानें येऊन कर्णाला इंद्राचें हें कपट सांगून सचेत करूं लागला. तो म्हणाला कीं :

कर्ण मद्वचनं तात शृणु सत्यभृतां वर ।
ब्रुवतोऽद्य महाबाहो सौहृदात् परमं हितम् ॥ १०
उपायास्यति शक्रस्त्वां पाण्डवानां हितेप्सया ।
ब्राह्मणच्छद्मना कर्ण कुण्डलोपजिहीर्षया ॥ ११
विदितं तेन शीलं ते सर्वस्य जगतस्तथा ।
यथा त्वं भिक्षितः सद्भिर्ददास्येव न याचसे ॥ १२
त्वं हि तात ददास्येव ब्राह्मणेभ्यः प्रयाचितम् ।
वित्तं यच्चान्यदप्याहुर्न प्रत्याख्यासि कस्यचित् ॥ १३
त्वां तु चैवंविधं ज्ञात्वा स्वयं वै पाकशासनः ।
आगन्ता कुण्डलार्थाय कवचं चैव भिक्षितुम् ॥ १४
तस्मै प्रयाचमानाय न देये कुण्डले त्वया ।
अनुनेयः परं शक्त्या श्रेय एतद्धि ते परम् ॥ १५
कुण्डलार्थे ब्रुवंस्तात कारणैर्बहुभिस्त्वया ।
अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैः सन्निवार्यः पुनः पुनः ॥ १६
रत्नैः स्त्रीभिस्तथा गोभिर्धनैर्बहुविधैरपि ।
निदर्शनैश्च बहुभिः कुण्डलेप्सुः पुरन्दरः ॥ १७
यदि दास्यसि कर्ण त्वं सहजे कुण्डले शुभे ।
आयुषः प्रक्षयं गत्वा मृत्योर्वशमुपैष्यसि ॥ १८
कवचेन समायुक्तः कुण्डलाभ्यां च मानद ।
अवध्यस्त्वं रणेऽरीणामिति विद्धि वचो मम ॥ १९

अमृतादुत्थितं ह्येतदुभयं रत्नसम्भवम् ।
तस्माद्रक्ष्यं त्वया कर्ण जीवितं चेत्प्रियं तव ॥ २०

—महाभारत, वनपर्व अध्याय ३००

हे कर्णा ! उद्यां सकाळीं पाण्डवांचें हित साधण्याच्या इच्छेनें ब्राह्मणाचा वेष घेऊन कपटी इंद्र तुझ्याजवळ येऊन कवचकुण्डलांची भिक्षा मागणार आहे. याचकांना व त्यांतून विशेषत: ब्राह्मणांना कधींही 'नाहीं' न म्हणण्याच्या तुझ्या अपूर्व व्रताची इंद्राला पूर्ण कल्पना असल्यामुळेंच तुझ्या विनाशाचें हें कारस्थान त्यानें शिजविलें आहे. पण त्याचें हें कपट समजल्यामुळें मला तुझ्याविषयीं चिंता वाटून केवळ प्रेम म्हणून या गोष्टीची तुला आधींच कल्पना द्यावी यास्तव मी या वेषानें स्वप्नांत तुझी गांठ घ्यावयास बुद्ध्याच आलों. इंद्रानें यासंबंधीं तुला कितीही आग्रह केला तरी हवी तीं कारणें दाखवून तूं त्याला निराश कर. रत्नें, स्त्रिया, वाटेल तें धन अथवा इतर कांहींही तूं त्याला देऊं कर. पण कवच नि कुंडलें देऊं नकोस. हीं कवचकुंडलें तुला जन्मापासूनच लाभलीं असून जर तीं तूं इंद्राला दिलींस तर तुला मृत्यु प्राप्त झाल्यावांचून राहणार नाहीं. जोंवर तूं या सहज कवचकुंडलांनीं युक्त आहेस, तोंवर शत्रु तुला युद्धांत मारूं शकत नाहींत. तूं केवळ अवध्य आहेस. तुझीं कवच-कुंडलें अमृतापासून उत्पन्न झालेलीं असून देवांची दुर्लभ देणगी म्हणून तूं या वस्तूंना जपलें पाहिजेस. जर तुला स्वत:च्या जीविताची कांहीं आस्था असेल तर मी सांगतों त्याकडे नीट लक्ष दे व त्याप्रमाणें वाग. कर्णानें हें ऐकतांच त्याला मोठें आश्चर्य वाटलें. त्यानें विचारलें कीं माझ्याविषयीं इतकें अपरंपार प्रेम बाळगणारे आपण कोण आहांत? त्या ब्राह्मणानें कर्णाला सांगितलें कीं मी सूर्य असून मी तुझ्या हिता-साठीं तळमळावें असाच तुझा व माझा संबंध ईश्वरेच्छेनें प्रस्थापित झालेला आहे. तो संबंध काय आहे हें मला तुला सांगतां येत नाहीं. पण माझ्या अंत:करणांत तुझ्याविषयीं स्वाभाविक प्रेम नांदत असून तुझ्या कल्याणाची सतत चिंता वहाणें व त्यासाठीं खटपट करणें हें माझें परम कर्तव्य आहे. कर्णानें सूर्य हीं अक्षरें कानावर पडतांच त्या ब्राह्मणाला साष्टांग वंदन केलें व विनयानें हात जोडून तो म्हणाला :

श्रेय एव ममात्यन्तं यस्य मे गोपतिः प्रभुः ।
प्रवक्ताऽद्य हितान्वेषी शृणु चेदं वचो मम ॥ २३
प्रसादये त्वां वरदं प्रणयाच्च ब्रवीम्यहम् ।
न निवार्यो व्रतादस्मादहं यद्यस्मि ते प्रियः ॥ २४
व्रतं वै मम लोकोऽयं वेत्ति कृत्स्नं विभावसो ।
यथाऽहं द्विजमुख्येभ्यो दद्यां प्राणानपि ध्रुवम् ॥ २५
यद्यागच्छति मां शक्रो ब्राह्मणच्छद्मना वृतः ।
हितार्थं पाण्डुपुत्राणां खेचरोत्तम भिक्षितुम् ॥ २६
दास्यामि विबुधश्रेष्ठ कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
न मे कीर्तिः प्रणश्येत त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ २७
मद्विधस्य यशस्यं हि न युक्तं प्राणरक्षणम् ।
युक्तं हि यशसा युक्तं मरणं लोकसम्मतम् ॥ २८
सोऽहमिन्द्राय दास्यामि कुण्डले सह वर्मणा ।
यदि मां बलवृत्रघ्नो भिक्षार्थमुपयास्यति ॥ २९
हितार्थं पाण्डुपुत्राणां कुण्डले मे प्रयाचितुम् ।
तन्मे कीर्तिकरं लोके तस्याकीर्तिर्भविष्यति ॥ ३०
वृणोमि कीर्ति लोके हि जीवितेनापि भानुमन् ।
कीर्तिमानश्नुते स्वर्गं हीनकीर्तिस्तु नश्यति ॥ ३१
कीर्तिर्हि पुरुषं लोके सञ्जीवयति मातृवत् ।
अकीर्तिर्जीवितं हन्ति जीवतोऽपि शरीरिणः ॥ ३२
अयं पुराणः श्लोको हि स्वयं गीतो विभावसो ।
धात्रा लोकेश्वर यथा कीर्तिरायुर्नरस्य ह ॥ ३३
पुरुषस्य परे लोके कीर्तिरेव परायणम् ।
इह लोके विशुद्धा च कीर्तिरायुर्विवर्धनी ॥ ३४
सोऽहं शरीरजे दत्वा कीर्ति प्राप्स्यामि शाश्वतीम् ।
दत्वा च विधिवद्दानं ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ ३५
हुत्वा शरीरं सङ्ग्रामे कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
विजित्य च परानाजौ यशः प्राप्स्यामि केवलम् ॥ ३६
भीतानामभयं दत्वा सङ्ग्रामे जीवितार्थिनाम् ।
वृद्धान् बालान् द्विजातींश्च मोक्षयित्वा महाभयात् ॥ ३७

प्राप्स्यामि परमं लोके यशः स्वर्ग्यमनुत्तमम् ।
जीवितेनापि मे रक्ष्या कीर्तिस्तद्विद्धि मे व्रतम् ।। ३८
सोऽहं दत्वा मघवते भिक्षामेतामनुत्तमाम् ।
ब्राह्मणच्छद्मिने देव लोके गन्ता परां गतिम् ।। ३९

—महाभारत, वनपर्व अ. ३००

"सर्व चराचरांचे स्वामी भगवान् सूर्यनारायण माझ्या हिताची काळजी वाहतात व मला हितोपदेश करावयास येतात ही जशी अत्यंत भाग्याची गोष्ट आहे त्याचप्रमाणें त्यांचा तो उपदेश मी प्रत्यक्ष आचरूं शकत नाहीं ही अत्यंत दुर्दैवाची गोष्ट आहे. आपणावर माझी अत्यंत निष्ठा आहे. अविनयाची क्षमा असावी. मी आपल्याला साष्टांग वंदन करतों. पण माझी आपल्या चरणांजवळ अशी नम्र प्रार्थना आहे कीं, जर आपलें माझ्यावर यत्किंचितही प्रेम असेल तर माझ्या व्रतापासून आपण मला भ्रष्ट करूं नये. याचक म्हणून माझ्या दारीं आलेल्या ब्राह्मणाला त्यानें जर माझे प्राण मागितले तर तेसुद्धां मी देईन. पण माझ्या दारांतून विन्मुख म्हणून जाऊं देणार नाहीं असें माझें व्रत आहे. प्रत्यक्ष देवराज महेन्द्र जर ब्राह्मणाचा वेष घेऊन माझ्या दारीं भिक्षा मागावयास येत असेल तर माझ्यासारख्या मानवाचें भाग्यच उजळलें म्हटलें पाहिजे. त्रैलोक्याचा राजा भिकारी होऊन माझ्या दाराशीं उभा राहिला असतां, त्याच्यासारख्याला विन्मुख जाऊं देणें मला शोभेल काय ? माझी त्रिभुवनविख्यात कीर्ति ज्यामुळें नष्ट होणार नाहीं असें वागणें हेंच याप्रसंगीं माझें कर्तव्य आहे. ब्राह्मणवेषधारी इंद्राला मी अवश्य कवचकुंडलांची भिक्षा देईन. मरण जगांत कोणाला चुकलें आहे ? माझ्यासारख्या वीरांना यश कलंकित करून जगण्यापेक्षां आपल्या यशानें व कीर्तीनें साऱ्या त्रिभुवनाचे दिक्कोन गर्जवून लाभणारें मरण अधिक देदीप्यमान व श्रेयस्कर वाटतें. बल व वृत्रासुर यांना ठार मारणारा पराक्रमी इंद्र माझ्या दारीं भिक्षेकरी म्हणून उभा रहातो ही कल्पनाच माझ्या मनाला इतकी मोह पाडते कीं माझ्यावर केवढेंही संकट येऊन कोसळणार असलें तरी मी कवच नि कुंडलें दान म्हणून इंद्राला दिल्याविना

रहाणार नाहीं. पाण्डवांच्या हितासाठीं कां होईना पण इंद्रासारख्या समर्थ देवाधिदेवालाही कपटाचा व लाचारीचा मार्ग स्वीकारावा लागला यांत त्याची अपकीर्ति होणार आहे. उलट सर्वनाश दिसत असतांनाही मीं मात्र माझें व्रत सोडलें नाहीं ही माझी कीर्ति सगळ्या त्रिभुवनांत पसरणार आहे. असा मंगल क्षण कोणाच्याही आयुष्यांत क्वचितच उगवतो. तो मी कधींतरी व्यर्थ दवडीन काय ? प्राण गमावूनही मी अवश्य कीर्ति संपादन करीन. कीर्तिहीन मनुष्य जिवंत असला तरी वस्तुतः तो मेलेलाच असतो. व कीर्तिवन्तालाच स्वर्गाचा विजेता होण्याचा मान मिळतो. कीर्ति ही कर्तृत्ववान् पुरुषांना जीवन देणारी माताच होय. कीर्तिहीन जीवन म्हणजे मृताचें जीवन. तें कसलें जीवन ? प्रत्यक्ष मरणच तें ! एक जुनी म्हण आहे व ती प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवानेंच प्रचलित केली असें मीं ऐकलें आहे. कीर्ति हेंच मनुष्याचें खरें आयुष्य होय ! हीच ती म्हण होय. पुरुषाचें सर्वश्रेष्ठ कर्तव्य, त्याचा सर्व श्रेष्ठ आधार, त्याचा सर्वश्रेष्ठ जीवनरस म्हणजे त्याची देदीप्यमान विमल कीर्तीच होय. म्हणून मी सहज कवचकुंडलांचें दान करून शाश्वत कीर्तीचा सदाचा लाभ करून घेईन. इंद्र ब्राह्मण म्हणून येतो आहे ना ? मग त्याच्यासारख्या अतिथीला ईप्सित वस्तूंचें यथावत् दान करणें हेंच माझें कर्तव्य ठरतें. तें दान केल्यानंतर संग्रामांत मी कवचहीन स्थितींतही अत्यंत दुर्धर पराक्रम प्रकट करून इतरांना अशक्य असें कर्म करून दाखवीन. संग्रामांत मी सर्व शत्रूंचा पराभव करीन. भयभीतांना अभय देईन. जीवदानाची याचना करणाऱ्यांना ऐन युद्धाच्या धुमश्चक्रींतही वांचवीन. वृद्ध, बाल नि ब्राह्मण यांची महान् संकटापासून मुक्तता करून अद्वितीय यश व स्वर्गाची प्राप्ति करून घेण्याकरितां अति प्रबळ शत्रूनें पेटविलेल्या रणसंग्रामाच्या महायज्ञांत स्वतःच्या शरीराचें व जीविताचेंही हवन करून शाश्वत अमरपद मी प्राप्त करून घेईन. जीवित कीं कीर्ति हा पेंच माझ्यापुढें तुम्ही टाकला आहे. कीर्ति कलंकित करून निलाजरें व भ्याड जीवन मी पत्करीत नाहीं. तर व्रतपालन करून जीवनाच्या विनिमयानें मिळणारी शाश्वत कीर्तीच मी पत्करतों. देवेंद्राचा मी मान करीन. त्याची भिक्षा मी

त्याला अवश्य देईन. शत्रूकडून मला मरण आलें तरी चालेल. पण देवेंद्राचा 'वरदाता' ही कीर्ति मिळवून अन्तीं श्रेष्ठलोक प्राप्त करून घेण्याचा लाभलेला परम मंगल असा हा क्षण मी कधींही व्यर्थ दवडणार नाहीं."

कर्णाचा हा हटवाद ऐकतांच सूर्याला तो अहंकारी वाटला. पण त्याचें अपत्यप्रेम जागृत होऊन त्यानें कर्णाला फिरून मोठ्या कळवळ्यानें उपदेश करावयास प्रारंभ केला. तो म्हणाला कीं :–

माऽहितं कर्ण कार्षीस्त्वमात्मनः सुहृदां तथा ।
पुत्राणामथ भार्याणामथो मातुरथो पितुः ॥ १
शरीरस्याविरोधेन प्राणिनां प्राणभृद्वर ।
इष्यते यशसः प्राप्तिः कीर्तिश्च त्रिदिवे स्थिरा ॥ २
यस्त्वं प्राणविरोधेन कीर्तिमिच्छसि शाश्वतीम् ।
सा ते प्राणान् समादाय गमिष्यति न संशयः ॥ ३
जीवतां कुरुते कार्यं पिता माता सुतास्तथा ।
ये चान्ये बान्धवाः केचिल्लोकेऽस्मिन् पुरुषर्षभ ॥ ४
राजानश्च नरव्याघ्र पौरुषेण निबोध तत् ।
कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्य महाद्युते ॥ ५
मृतस्य कीर्त्या किं कार्यं भस्मीभूतस्य देहिनः ।
मृतः कीर्तिं न जानीते जीवन् कीर्तिं समश्नुते ॥ ६
मृतस्य कीर्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः ।
अहं तु त्वां ब्रवीम्येतद् भक्तोऽसीति हितेप्सया ॥ ७
भक्तिमन्तो हि मे रक्ष्या इत्येतेनापि हेतुना ।
भक्तोऽयं परया भक्त्या मामित्येव महाभुज ॥ ८
ममापि भक्तिरुत्पन्ना स त्वं कुरु वचो मम ।
अस्ति चात्र परं किञ्चिदध्यात्मं देवनिर्मितम् ।
अतश्च त्वां ब्रवीम्येतत् क्रियतामविशङ्कया ॥ ९
देवगुह्यं त्वया ज्ञातुं न शक्यं पुरुषर्षभ ।
तस्मान्नाख्यामि ते गुह्यं काले वेत्स्यति तद्भवान् ॥ १०
पुनरुक्तं च वक्ष्यामि त्वं राधेय निबोध तत् ।
माऽस्मै ते कुण्डले दद्या भिक्षिते वज्रपाणिना ॥ ११

शोभसे कुण्डलाभ्यां च रुचिराभ्यां महाद्युते ।
विशाखयोर्मध्यगतः शशीव विमले दिवि ।। १२
कीर्तिश्च जीवतः साध्वी पुरुषस्येति विद्धि तत् ।
प्रत्याख्येयस्त्वया तात कुण्डलार्थे सुरेश्वरः ।। १३
शक्या बहुविधैर्वाक्यैः कुण्डलेप्सा त्वयाऽनघ ।
विहन्तुं देवराजस्य हेतुयुक्तैः पुनः पुनः ।। १४
हेतुमदुपपन्नार्थैर्माधुर्युकृतभूषणैः ।
पुरन्दरस्य कर्ण त्वं बुद्धिमेतामपानुद ।। १५
त्वं हि नित्यं नरव्याघ्र स्पर्धसे सव्यसाचिना ।
सव्यसाची त्वया चेह युधि शूरः समेष्यति ।। १६
न तु त्वामर्जुनः शक्तः कुण्डलाभ्यां समन्वितम् ।
विजेतुं युधि यद्यस्य स्वयमिन्द्रः सखा भवेत् ।। १७
तस्मान्न देये शक्राय त्वयैते कुण्डले शुभे ।
सङ्ग्रामे यदि निर्जेतुं कर्ण कामयसेऽर्जुनम् ।। १८

—महाभारत, वनपर्व अध्याय ३०१

"ह्या कृत्यानें अभिमानाच्या वृथा भरीस पडून तूं स्वतः तर शोकांत पडणार आहेसच; पण तुझें पालनपोषण करणारे आई-बाप, स्त्रिया, मुलें व तुझ्या पराक्रमावर आपल्या वैभवमंदिराची सुखस्वप्नें पाहणारे तुझे सर्व सुहृद् कायमच्या दुःखांत पडणार आहेत. त्यांचें अहित घडून येण्यासारखें कृत्य करण्यांत तूं काय साधशील? स्वतःच्या शरीराशीं व प्राणांशीं विनाकरण खेळ न करतां जगांत अभूतपूर्व पराक्रम प्रकट करून तुला यश, कीर्ति, व स्वर्गातलें उच्चतम स्थानही मिळवितां येईल. जिवंत राहिलास तर कीर्तीचे अनेक प्रसंग तुला साधतां येतील. प्राण गमावून कीर्ति संपादन करण्याचा तूं जो विनाकारण हट्ट धरला आहेस तो जगांतील व्यवहार-वादी विचक्षण लोकांच्या मतें केवळ अंहकारी मूर्खपणाच ठरेल. त्यानें तुझे प्राण तर जातीलच पण कीर्तीही होणार नाहीं. जे जिवंत राहतात ते आपल्या सर्व नातलगांना सुख देत असतात व विनाकारण प्राण न गमवतां आजवर अनेक राजांनीं आपल्या देदीप्यमान पराक्र-माच्या भरंवशावर शाश्वत कीर्ति संपादन केली आहे. हे तेजस्वी कर्णा,

मरून एकदां देहाची राख झाल्यावर तुझ्या कीर्तीच्या आनंदाचा तुला काय उपयोग होणार आहे? जिवंत असतांना कीर्ति झाली तर तिच्यामुळें आत्मसमाधानाचें सुख तरी अनुभवतां येत असतें. पण मेल्यावर कीर्तीचा उपयोग काय? उत्तम फुलांची माळ जशी प्रेताला घालण्यापासून कांहीं एक फायदा नाहीं त्याचप्रमाणें मेल्यानंतर लाभणाऱ्या कीर्तीचा कांहीं उपयोग नाहीं. तूं माझा भक्त आहेस; तुझ्या हितासाठीं खपणें हें माझें कर्तव्य आहे. तूं माझी निष्ठेनें सतत उपासना करीत असल्यामुळें माझ्या मनांत तुझ्याविषयीं उत्कट प्रेम उत्पन्न झालें आहे. शिवाय, कर्णा, तुझ्या व माझ्यांत असा कांहीं नाजुक व ईश्वरी इच्छेनें उत्पन्न झालेला पण तुला न सांगतां येण्यासारखा संबंध आहे कीं तो लक्षांत घेतां तुझ्या हिताची खटपट करणें हें माझें कर्तव्य ठरतें. तुझ्या व माझ्या संबंधाची ही गोष्ट केवळ दैवी स्वरूपाची असून ती तुला कळणें शक्य नाहीं व मलाही तुला ती सांगतां येणार नाहीं. योग्य काळीं व योग्यवेळीं ती तुला कळेल. फक्त आडरानांत न शिरतां व तें गूढ उकलण्याचा प्रयत्न न करतां पुन: पुन: जें मी तुला सांगण्याचा प्रयत्न करीत आहें तें अवश्य आचरणांत आण. इंद्रानें कितीही आग्रह केला तरी कवचकुंडलें त्याला देऊं नकोस. कर्णा, तुझा वदनचंद्र विशाखा नक्षत्राच्या दोन ताऱ्यांच्या मध्यभागीं जसें चंद्रबिंब शोभावें त्याप्रमाणें या दोन कुण्डलांनीं शोभतो. स्वार्थांध व तुझ्याशीं कपट करावयास उद्युक्त झालेल्या इंद्राचें कारस्थान तूं कधींही यशस्वी होऊं देऊं नकोस. तो मोठा देवांचा राजा झाला तरी त्याला तुझ्या जीवनाशीं असा भयानक खेळ खेळण्याचें काय कारण आहे? महेंद्र मोठा लाघवी आहे. तो तुला काय वाटेल तें सांगून फसविण्याचा प्रयत्न करील. पण तूंही अतिशय बुद्धिमान् आहेस. इंद्राच्या युक्तिवादाच्या जाळ्यांत न अडकतां त्याचा युक्तिवाद तूं त्याच्यावर उलटवूं शकशील. मी तुला खरी गोष्ट सांगतों. हे नरव्याघ्रा! तूं नेहमीं सव्यसाची धनंजयाशीं स्पर्धा करीत असतोस. त्याच्या विनाशाची प्रतिज्ञाही तूं केलेली आहेस. लवकरच जें कुरुपांडवांचें राज्यासाठीं भयंकर युद्ध होणार आहे त्यांत सव्यसाची

धनंजय व तूं यांचें द्वंद्वयुद्ध होईल. तुझ्या कवचकुंडलांच्या दिव्यतेंत अशी विलक्षण शक्ति आहे कीं एकटा अर्जुनच काय पण अर्जुन व इंद्र असे दोघेही तुझ्यावर चाल करून आले तरी ते तुझा वध तर काय पण पराभवही करूं शकणार नाहींत. म्हणून तुझी वंचना करून तीं कवचकुंडलेंच पळवावींत व अर्जुनाच्या हातून तुला ठार मारावें असा इंद्राचा ह्या खटपटींतील हेतु आहे. अर्जुन इंद्राचा मुलगा असल्यामुळें पुत्रप्रेमासाठीं तो कोणतेंही अकार्य करावयास पूर्णपणें सिद्ध आहे. केवळ अभिमानाच्या भरीस पडून अर्जुनाला युद्धांत ठार मारण्याची तूं इतके दिवस उराशीं बाळगलेली प्रतिज्ञा धुळींत मिळवणार आहेस काय ? जर तुला युद्धांत अर्जुनाला जिंकण्याची अथवा ठार मारण्याची इच्छा असेल तर इंद्राची निराशा कर. कवचकुंडलें त्याला मुळींच देऊं नकोस ! ”

कर्णानें हें ऐकतांच सूर्याला साष्टांग नमस्कार केला व सांगितलें कीं :—

भगवन्तमहं भक्तो यथा मां वेत्थ गोपते ।
तथा परमतिग्मांशो नास्त्यदेयं कथञ्चन ।। १
न मे दारा न मे पुत्रा न चात्मा सुहृदो न च ।
तथेष्टा वै सदा भक्त्या यथा त्वं गोपते मम ।। २
इष्टानां च महात्मानो भक्तानां च न संशयः ।
कुर्वन्ति भक्तिमिष्टां च जानीषे त्वं च भास्कर ।। ३
इष्टो भक्तश्च मे कर्णो न चान्यद्दैवतं दिवि ।
जानीत इति वै कृत्वा भगवानाह मद्धितम् ।। ४
भूयश्च शिरसा याचे प्रसाद्य च पुनः पुनः ।
इति ब्रवीमि तिग्मांशो त्वं तु मे क्षन्तुमर्हसि ।। ५
बिभेमि न तथा मृत्योर्यथा बिभ्येऽनृतादहम् ।
विशेषेण द्विजातीनां सर्वेषां सर्वदा सताम् ।। ६
प्रदाने जीवितस्यापि न मेऽत्रास्ति विचारणा ।
यच्च मामात्थ देव त्वं पाण्डवं फाल्गुनं प्रति ।। ७
व्येतु सन्तापजं दुःखं तव भास्कर मानसम् ।
अर्जुनं प्रति मां चैव विजेष्यामि रणेऽर्जुनम् ।। ८

तवापि विदितं देव ममाप्यस्त्रबलं महत् ।
जामदग्न्यादुपात्तं यत् तथा द्रोणान्महात्मनः ।। ९
इदं त्वमनुजानीहि सुरश्रेष्ठ व्रतं मम ।
भिक्षते वज्रिणे दद्यामपि जीवितमात्मनः ।। १०

—महाभारत, वनपर्व अध्याय ३०२

" भगवंता, या आपल्या भक्ताचें हित करण्याच्या उद्देशानें आपण जे श्रम घेतलेत ते आपल्या थोरवीला साजेसेच आहेत. आपली भक्ति जितकी मला प्रिय आहे तितकें माझें प्रेम बायकामुलें व माझे सुहृद यांच्यावर तर नाहींच नाहीं; पण माझ्या स्वतःवर देखील नाहीं. जे तुमची भक्ति करतात त्यांची ती भक्तींतील उत्कटता ऐकून आपण त्यांचें हित करण्याविषयीं नेहमींच तत्पर असतां. हा कर्ण आपला प्रिय भक्त आहे व आपल्यावांचून जगांत दुसरें कोणतेंही श्रेष्ठ दैवत तो मानीत नाहीं म्हणून त्याचें हित करणें आपलें कर्तव्य आहे या आंतरिक जाणिवेनेंच आपण हे श्रम घेतले आहेत हें मी ओळखतों व म्हणूनच आपल्याला वाईट वाटेल अशी कोणतीही गोष्ट करावयाला माझें मन कचरतें. परंतु तेंच माझ्या नशिबी आलें आहे हें माझें दुर्दैव होय. मी आपल्याला साष्टांग नमस्कार करून पुनःपुनः हात जोडून विनंति करतों कीं मी आपलें न ऐकल्यास आपण मला क्षमा करावी. मी जगांत जितका मृत्यूला भीत नाहीं तितका खोटें बोलण्याला व उच्चारलेलीं वाक्यें अथवा स्वीकारलेलें व्रत भ्रष्ट करावयास भीत असतों. सोंगानें कां होईना पण सर्व प्राणिमात्रांच्या हितासाठीं अखंड तळमळणाऱ्या ब्राह्मण जातीचें नांव सांगून माझ्या दाराशीं याचना करावयास उभ्या राहिलेल्या व्यक्तीच्या हृदयांत कपटाचें केवढेंही कालकूट भरलें असलें तरी कोणालाही 'नाहीं' न म्हणण्याचें व्रत स्वीकारलेल्या माझ्यासारख्या व्यक्तीला आपली प्रतिज्ञा खोटी कशी पाडतां येईल ? देवेंद्र तर मला फक्त कवचकुंडलेंच मागतो आहे. पण ब्राह्मणवेषानें म्हणून उभ्या राहिलेल्या इंद्रानें मला माझे प्राण जरी मागितले तरीही मी ते त्याला देईन; पण विन्मुख जाऊं देणार नाहीं. येऊन जाऊन मी कवचकुंडलहीन झाल्यास तृतीय पाण्डव

अर्जुन युद्धांत मला ठार मारील ही एकच तुम्हांस भीति वाटत असेल तर ती व्यर्थ आहे. कवचकुंडलांच्या भरंवशावर माझें अर्जुनाला जिंकणें मुळींच अवलंबून नाहीं. माझ्या पराक्रमाच्या भरंवशावर मी अर्जुनाला जिंकू शकेन. तुम्हांला माझें दिव्य अस्त्रबल माहीत नाहीं काय ? आचार्य द्रोण व जमदग्निपुत्र भगवान् भार्गवराम ह्यांच्या जवळून जें दिव्य अस्त्रांचें ज्ञान मी संपादन केलें आहे, त्यानें चेतविलेल्या संहाराच्या प्रचंड अग्नींत एकाद्या क्षुद्र शलभाप्रमाणें अर्जुनाची राखरांगोळी होऊन गेल्याखेरीज राहणार नाहीं. परंतु माझें व्रत मात्र मी पाळणार व भिक्षेकरी इंद्राला तो जें मागेल तें देणार. ''

कर्णाचें हें उत्तर ऐकतांच सूर्य अत्यंत कष्टी झाला. त्या भग्नमनस्क अवस्थेंत त्यानें कर्णाला अखेरीस असें सांगितलें कीं 'तुला जर माझें मुळींच ऐकावयाचें नसेल तर मी सांगतों त्या पद्धतीनें तरी इंद्राची इच्छा पूर्ण कर. कांहीं अटीवर तूं कवचकुंडलें इंद्राला दे. पण मी तुला पुन्हां सांगतों कीं, कुंडलें जोंवर तुझ्या कानांत आहेत तोंपर्यंत तूं अवध्य आहेस व अर्जुनाच्या हातून तुझा वध व्हावा ह्या दुष्ट भावनेनेंच इंद्र तुझ्याजवळ ही भिक्षा मागावयास येत आहे. शक्य तोंवर तूं त्याला टाळच. पण तुला तें अगदीं अशक्य वाटलें तर इंद्राच्या जवळून तूं कवचकुंडलांच्या मोबदल्यांत त्याच्या दिव्य, अमोघ व प्रबळ शत्रूंचा नाश करणारें शक्ति नांवाचें आयुध तरी मागून घे. देवराजाजवळ ही शक्ति अतिशय अद्भुत आहे. ती एकदां शत्रूवर टाकली असतां तो शत्रु केवढाही प्रबळ असला तरी ती त्याचा नाश केल्यावांचून राहात नाहीं व अशा सहस्रावधि शत्रूंचा तिनें नाश केला तरी ती पुन्हां इंद्राच्या हातांत येत असते. तूं जर ती शक्ति मागितलीस तर निदान शत्रुनाशाचें एक तरी अमोघ साधन तुझ्या हातांत राहील! याप्रमाणें कर्णाशीं बोलून स्वप्नांतच सूर्य गुप्त झाले. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं जप करीत असतांना प्रकाशमान सूर्यमंडळाकडे पाहून कर्णानें रात्रीच्या स्वप्नाचा वृत्तांत खरा आहे काय असें विचारलें असतां सूर्यमंडळापासून होय अशी वाणी बाहेर पडली. ती ऐकतांच मोठ्या औत्सुक्यानें कर्ण इंद्राची वाट पाहूं

लागला. यानंतरच्या प्रसंगाचें वर्णन महाभारतकारांनीं अतिशय सुंदर केलें आहे. तें पुढीलप्रमाणें:—

वैशंपायन उवाच ।

देवराजमनुप्राप्तं ब्राह्मणछद्मना वृतम् ।
दृष्ट्वा स्वागतमित्याह न बुबोधास्य मानसम् ।। १
हिरण्यकण्ठीः प्रमदा ग्रामान् वा बहुगोकुलान् ।
किं ददामीति तं विप्रमुवाचाधिरथिस्ततः ।। २

ब्राह्मण उवाच ।

हिरण्यकण्ठ्यः प्रमदा यच्चान्यत् प्रीतिवर्धनम् ।
नाहं दत्तमिहेच्छामि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ।। ३
यदेतत्सहजं वर्म कुण्डले च तवानघ ।
एतदुत्कृत्य मे देहि यदि सत्यव्रतो भवान् ।। ४
एतदिच्छाम्यहं क्षिप्रं त्वया दत्तं परंतप ।
एष मे सर्वलाभानां लाभः परमको मतः ।। ५

कर्ण उवाच ।

अवनिं प्रमदा गाश्च निवापं बहुवार्षिकम् ।
तत्ते विप्र प्रदास्यामि न तु वर्म सकुण्डलम् ।। ६

वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानः स तु द्विजः ।
कर्णेन भरतश्रेष्ठ नान्यं वरमयाचत ।। ७
सान्त्वितश्च यथाशक्ति पूजितश्च यथाविधि ।
न चान्यं स द्विजश्रेष्ठः कामयामास व वरम् ।। ८
यदा नान्यं प्रवृणुते वरं वै द्विजसत्तमः ।
तदैनमब्रवीद्भूयो राधेयः प्रहसन्निव ।। ९
सहजं वर्म मे विप्र कुण्डले चामृतोद्भवे ।
तेनावध्योऽस्मि लोकेषु ततो नैतज्जहाम्यहम् ।। १०
विशालं पृथिवीराज्यं क्षेमं निहतकण्टकम् ।
प्रतिगृह्णीष्व मत्तस्त्वं साधु ब्राह्मणपुङ्गव ।। ११
कुण्डलाभ्यां विमुक्तोऽहं वर्मणा सहजेन च ।
गमनीयो भविष्यामि शत्रूणां द्विजसत्तम ।। १२

वैशम्पायन उवाच ।

यदन्यं न वरं वव्रे भगवान् पाकशासनः ।
ततः प्रहस्य कर्णस्तं पुनरित्यब्रवीद्वचः ।। १३
विदितो देवदेवेश प्रागेवासि मम प्रभो ।
न तु न्याय्यं मया दातुं तव शक्यं वृथा वरम् ।। १४
त्वं हि देवेश्वरः साक्षात्त्वया देयो वरो मम ।
अन्येषां चैव भूतानामीश्वरो ह्यसि भूतकृत् ।। १५
यदि दास्यामि ते देव कुण्डले कवचं तथा ।
वध्यतामुपयास्यामि त्वं च शक्रावहास्यताम् ।। १६
तस्माद्विनिमयं कृत्वा कुण्डले वर्म चोत्तमम् ।
हरस्व शक्र कामं मे न दद्यामहमन्यथा ।।१७

शक्र उवाच

विदितोऽहं रवेः पूर्वमायानेव तवान्तिकम् ।
तेन ते सर्वमाख्यातमेवमेतन्न संशयः ।। १८
काममस्तु तथा तात तव कर्ण यथेच्छसि ।
वर्जयित्वा तु मे वज्रं प्रवृणीष्व यथेच्छसि ।। १९

वैशम्पायन उवाच

ततः कर्णः प्रहृष्टस्तु उपसङ्गम्य वासवम् ।
अमोघां शक्तिमभ्येत्य वव्रे सम्पूर्णमानसः ।। २०

कर्ण उवाच

वर्मणा कुण्डलाभ्यां च शक्तिं मे देहि वासव ।
अमोघां शत्रुसंघानां घातिनीं पृतनामुखे ।। २१
ततः सञ्चिन्त्य मनसा मुहूर्तमिव वासवः ।
शक्त्यर्थं पृथिवीपाल कर्णं वाक्यमथाब्रवीत् ।। २२
कुण्डले मे प्रयच्छस्व वर्म चैव शरीरजम् ।
गृहाण कर्ण शक्तिं त्वमनेन समयेन च ।। २३
अमोघा हन्ति शतशः शत्रून् मम करच्युता ।
पुनश्च पाणिमभ्येति मम दैत्यान् विनिघ्नतः ।।२४
सेयं तव करप्राप्ता हत्वैकं रिपुमूर्जितम् ।
गर्जन्तं प्रतपन्तं च मामेवैष्यति सूतज ।। २५

कर्ण उवाच

एकमेवाहमिच्छामि रिपुं हन्तुं महाहवे ।
गर्जन्तं प्रतपन्तं च यतो मम भयं भवेत् ।। २६

इंद्र उवाच

एकं हनिष्यसि रिपुं गर्जन्तं बलिनं रणे ।
त्वं तु यं पार्थयस्येकं रक्ष्यते स महात्मना ।। २७
यमाहुर्वेदविद्वांसो वराहंमपराजितम् ।
नारायणमचिन्त्यं च तेन कृष्णेन रक्ष्यते ।। २८

कर्ण उवाच

एवमप्यस्तु भगवन्नेकवीरवधे मम ।
अमोघां देहि मे शक्ति यथा हन्यां प्रतापिनम् ।। २९
उत्कृत्य तु प्रदास्यामि कुण्डले कवचं च ते ।
निकृत्तेषु तु गात्रेषु न मे बीभत्सता भवेत् ।। ३०

इंद्र उवाच ।

न ते बीभत्सता कर्ण भविष्यति कथञ्चन ।
व्रणश्चैव न गात्रेषु यस्त्वं नानृतमिच्छसि ।। ३१
यादृशस्ते पितुर्वर्णस्तेजश्च वदतां वर ।
तादृशेनैव वर्णेन त्वं कर्ण भविता पुनः ।। १२
विद्यमानेषु शस्त्रेषु यद्यमोघामसंशये ।
प्रमत्तो मोक्ष्यसे चापि त्वय्येवैषा पतिष्यति ।। ३३

कर्ण उवाच ।

संशयं परमं प्राप्य विमोक्ष्ये वासवीमिमाम् ।
यथा मामात्थ शक्र त्वं सत्यमेतद् ब्रवीमि ते ।। ३४

वैशम्पायन उवाच ।

ततः शक्तिं प्रज्वलितां प्रतिगृह्य विशाम्पते ।
शस्त्रं गृहीत्वा निशितं सर्वगात्राण्यकृन्तत ।। ३५
ततो देवा मानवा दानवाश्च निकृन्तन्तं कर्णमात्मानमेवम् ।
दृष्ट्वा सर्वे सिंहनादान् प्रणेदुर्न ह्यस्यासीन्मुखजो वै विकारः ।। ३६
ततो दिव्या दुन्दुभयः प्रणेदुः पपातोच्चैः पुष्पवर्षं च दिव्यम् ।
दृष्ट्वा कर्णं शस्त्रसङ्कृत्तगात्रं मुहुश्चापि स्मयमानं नृवीरम् ।।३७

ततश्छित्वा कवचं दिव्यमङ्गात्तथैवार्द्रं प्रददौ वासवाय ।
तथोत्कृत्य प्रददौ कुण्डले ते कर्णात्तस्मात् कर्मणा तेन कर्णः ।। ३८
—महाभारत, वनपर्व अध्याय ३१०

थोड्याच वेळानें एक अतिशय तेजस्वी ब्राह्मण याचक म्हणून कर्णाकडे आला. तो इंद्र आहे हें कर्णानें जरी ओळखलें तरी त्यानें आपणांस ओळखलें आहे याची त्या ब्राह्मणास मुळींच जाणीव नव्हती. कर्णानेंही आपण त्यास ओळखलें आहे याची मुळींच जाणीव न देतां त्याचें स्वागत केलें व प्रार्थना केली कीं, मी आपली कोणती इच्छा पूर्ण करावी अशी आपली इच्छा आहे ? सुवर्णाप्रमाणें उज्ज्वल असलेल्या व शंखाप्रमाणें सुंदर कंठभाग असलेल्या त्रिभुवनसुंदरी स्त्रिया मी आपणांस दासी म्हणून देऊं काय? अथवा म्हणाल तर हवे तितके गौळवाडे आपणांस समर्पण करून गोधनाच्या दृष्टीनें आपणांस समृद्ध करूं? हें ऐकतांच त्या ब्राह्मणानें किंचित् स्मितहास्य केलें व सांगितलें कीं, या गोष्टींची ज्या याचकाला इच्छा असेल त्याची ती इच्छा पूर्ण करून तूं त्यास संतुष्ट करूं शकतोस. पण हे सत्यव्रत कर्णा, तुझ्यासारख्या महापुरुषाजवळ अशा सामान्य गोष्टींची याचना करावयास मी आलेलों नाहीं. मी अशी वस्तु मागावयास आलों आहे कीं जिचें नांव उच्चारतांच तुझ्या हृदयाचा थरकांप होईल व दानीपणाची तुझी कीर्ति डळमळीत होईल. हे महापुरुषा, जर तूं खरोखरीच सत्यव्रत असशील व नकाराला पाठ दाखविण्याचें तुझें व्रत तडीला नेण्याचें तुझ्यांत धैर्य असेल तर तुझ्या अंगावर विलसणारें हें सहज कवच व कुंडलें तोडून मला दे. सर्व लाभापेक्षां हा लाभ मला अत्यंत श्रेष्ठ वाटतो. कर्णानें तें ऐकतांच त्या ब्राह्मणाला सांगितलें कीं, पृथ्वी, स्त्रिया, कायमची भूमि, गोधन, रत्नें असें काय हवें तें आपण मला मागितलें तरी तें मी आपणांस देऊं शकेन पण भलतीच गोष्ट आपण मागणेंही शोभत नाहीं व मी ती आपणांस देणेंही योग्य नाहीं. कर्णानें त्या ब्राह्मणाची पुष्कळ अभ्यर्थना केली; पण तो कशानेंही वळत नाहीं हें पहातांच मंदहास्य करून तो महारथी म्हणाला, हे विप्रश्रेष्ठा, माझें कवच व कुंडलें प्रत्यक्ष अमृतापासून उत्पन्न झालेलीं असून जन्मापासून तीं माझ्या अंगावर आहेत. हें वरून घातलेलें

चिलखत नाहीं कीं जें काढून तुला देतां येईल. त्यासाठीं गाझी सगळी कातडी सोलून मला तें उकरून काढावें लागल व कुंडलेंही तशींच तोडून काढावीं लागतील व हें करून मी साधणार काय? या दोन वस्तूंमुळें मी अवध्य आहे. ब्राह्मणश्रेष्ठा! ही सर्वनाशाची मागणी सोडून तूं मला समुद्रवलयांकित पृथ्वीचें निष्कंटक असें एकछत्री साम्राज्य मागत असशील तर तेंही मी तुझ्या चरणांवर माझ्या पराक्रमानें जिंकून अर्पण करावयास तयार आहे. ह्या दोन वस्तू मी तुला दिल्या कीं मी इतका हीन होईन कीं त्या असमर्थ अवस्थेंत कोणीही शत्रु माझा पराभव करूं शकेल व मला ठार मारूं शकेल. आणि महाशय, तुम्ही कांहीं ब्राह्मण नाहीं कीं ज्यामुळें मी तुमची इच्छा पुरवलीच पाहिजे. मी ओळखलें कीं तुम्ही देवराज इंद्र आहांत तेव्हां तुमची भलतीच इच्छा मी काय म्हणून पूर्ण करावी ? देवेंद्रा, देवाधिदेवा, त्रैलोक्याचा राजा या नात्यानें आपण मला वर द्याव-याचा कीं तो माझ्याचजवळ मागावयाचा ? आपण सर्व प्राणिमात्रांचे ईश्वर व पालक आहांत. आपणांस कवचकुंडलें दिल्यास मी माझा वध तर ओढवून घेईनच पण तुमचीही त्रिखंड अपकीर्ति होईल. देवाच्या दर्शनानें प्राणिमात्राचें कल्याण होतें अशी आम्हां मानवांची समजूत आहे. तुमच्या भेटीनें माझें ज्या प्रकारचें कल्याण होत आहे त्याचा विचारही मनांत आल्यावर लोक तुमची निंदा केल्याशिवाय राहतील काय? आपण दाराशीं भिक्षेकरी म्हणून आलांत तेव्हां त्याच्या मोबदल्यांत मी आपणांस कवचकुंडलें देतों पण माझें दान मी सशर्त देईन. आपण मला माझ्या या वस्तूंच्या मोबदल्यांत काय द्यावयास तयार आहांत ?

कर्णाचें हें वाक्य ऐकतांच इंद्र मनांत किंचित वरमून त्याला म्हणाला कीं, सूर्यानें पूर्वींच तुला माझ्या येण्याची कल्पना दिलेली दिसतें. कारण मी तुझ्याकडे यासाठीं येणार आहें ही गोष्ट सूर्या-खेरीजकरून दुसऱ्या कुणालाही माहीत नव्हती. तुझें म्हणणें मला मान्य करणें भाग आहे. या वस्तूंच्या मोबदल्यांत तूं मला कोणतीही वस्तु मागूं शकतोस. ती मी तुला देईन. फक्त माझें वज्र मात्र मागूं नकोस. कारण तें माझें वैशिष्टच आहे. इंद्राचें हें वाक्य ऐकतांच

आनंदित होऊन कर्ण म्हणाला कीं, तुमची अमोघ व शत्रूंच्या केवढ्याही समुदायाला रणांगणांत भस्म करणारी घातक शक्ति मला देत असाल तर मी तुम्हांला कवचकुंडलें देतों. इंद्रानें कांहीं वेळ विचार केला व सांगितलें कीं, तूं मला मोठी विचित्र गोष्ट मागतो आहेस. ह्या शक्तीच्या भरंवशावर मी अनेक मोठमोठ्या दैत्यांना ठार मारलें आहे व मी कितीही वेळां शत्रूंवर ती सोडली तरी शत्रूंचा निःपात करून ती पुनश्च माझ्या हातांत परत येते. तुला ती शक्ति मी एका अटीवर देत आहें. ही शक्ति कायमची तुझ्याजवळ रहाणार नाहीं. दुसऱ्या कोणत्याही शस्त्रानें वा अस्त्रानें न जिकतां येणारा, रणांगणांत गर्जना करणारा व तुझा सर्वनाश करण्याची शक्यता असलेला असा एकच शत्रु ठार मारून ही शक्ति स्वर्गांत माझ्याकडे परत येईल. घे ही शक्ति आणि दे तुझीं कवचकुंडलें. हें ऐकतांच कर्णानें त्या देवराजाला म्हटलें कीं, मलाही गर्जना करणाऱ्या, देदीप्यमान व भयप्रद अशा केवळ एकाच शत्रूला या शक्तीनें मारावयाचें आहे. तें ऐकतांच इंद्रानें त्याला उलट उत्तर दिलें कीं, ज्या एका प्रबळ शत्रूला तूं मारूं इच्छीत आहेस त्याला तूं मारूं शकणार नाहींस. माझी शक्ति केवढीही अमोघ असली तरी तुझ्या शत्रूचें रक्षण जगांतल्या सर्व सामर्थ्यांहून अधिक समर्थ असलेल्या विभूतीनें करावयाचें ठरविलें आहे. वेदवेत्ते लोक ज्याला अजिक्य, वरदायक व अचिंत्य शक्तिमान् आदिनारायण असें मानतात त्या मर्त्य शरीरानें या पृथ्वीवर वावरणाऱ्या भगवान् श्रीकृष्णानें तुझ्या त्या प्रबल शत्रूच्या संरक्षणाचा सर्व भार आपल्या समर्थ स्कंधावर घेतला आहे याची तुला जाणीव आहे काय ? कर्ण म्हणाला, तें कांहींही असो. माझ्या एका अवध्य शत्रूला ठार मारण्याची शक्ति तुझ्या या आयुधांत असली म्हणजे माझें काम झालें. तसेंच मला दुसराही एक वर हवा आहे. माझी कातडी सोलून मी आपणांस दान केल्यावर माझी कांति व माझ्या शरीराचें सौंदर्य यत्किंचित्ही कमी न होतां जसेंच्या तसेंच राहिलें पाहिजे. त्यावर इंद्रानें त्याला सांगितलें कीं, "सौंदर्यहानि तर लांबच राहील पण शरीरावर लहान व्रणदेखील शिल्लक राहणार नाहीं. तुझ्या

महामनस्कतेनें मी तुझ्यावर अत्यंत प्रसन्न झालों आहे. सूर्याप्रमाणें तुझा वर्ण व तुझें तेज सदैव देदीप्यमान राहील. या शक्तीच्या बाबतींत मात्र कर्णा, तुला सावध करणें हें माझें कर्तव्य आहे. शत्रूला मारण्यासारखीं हत्यारें तुझ्याजवळ असतांना व निश्चितपणें त्या हत्यारांनीं तूं आपल्या शत्रूला जिंकूं शकशील ही तुला खात्री असतांना, जर उन्मत्त होऊन आपल्यापेक्षां दुर्बल शत्रूवर तूं ह्या शक्तीचा प्रयोग करशील तर ती उलट परत फिरून तुलाच ठार मारल्याखेरीज राहणार नाहीं. कारण असें करणें म्हणजे ह्या शक्तीच्या सामर्थ्याचा अपमान करणेंच होय." यावर कर्णानें, मी व्यवस्थित रीतीनेंच तिचा उपयोग करीन असें आश्वासन दिल्यावर ती शक्ति इंद्रानें कर्णाच्या हातीं दिली. व तीं देदीप्यमान शक्ति दिल्याबद्दल कर्णानें देवेंद्राला धन्यवाद दिले. नंतर त्यानें एक तीक्ष्ण शस्त्र आपल्या हातांत घेतलें व सहजकवच इंद्राला देण्यासाठीं म्हणून तो अलोट धैर्यानें आपल्या शरीरावरील कातडें सोलून काढूं लागला. त्याला असह्य वेदना होत होत्या. पण त्याच्या चेहऱ्यावर यत्किंचितही विकार दिसूं शकला नाहीं. कर्णाचें अतिमानवी कृत्य पाहतांच सारे देव, दानव व सिद्ध आनंदानें सिंहनादपूर्वक कर्णाचा जयजयकार करूं लागले. देवलोकांत दिव्य दुंदुभींचा नाद होऊन स्वर्गांतून कल्पवृक्षाच्या दिव्य पुष्पांची कर्णावर वृष्टि होऊं लागली. रक्तानें भरलेलें तें कवच व तोडून काढलेलीं तीं कुंडलें त्यानें इंद्राच्या स्वाधीन केलीं. त्याबरोबर इंद्राला पांडवांच्या बाबतींत आपण कृतकार्य झालों असें वाटलें. जगाच्या व्यावहारिक दृष्टीनें अशी कर्णाची वंचना करून व परिणामाच्या दृष्टीनें साऱ्या त्रैलोक्याचे दिक्कोन त्याच्या कीर्तिदुंदुभीच्या नादानें गर्जवून देवेंद्र स्वर्गांत निघून गेला.

कर्णाची सहनशीलता

दानशूरतेबरोबरच सहिष्णुता हाही कर्णाचा मोठा अलौकिक गुण होता. तो परशुरामाकडे असतांना त्याच्या या सहनशीलतेची पूर्णपणें परीक्षा झालेली आहे. गुरूच्या आश्रमांतील त्याच्या वास्त-

ल्यांत घडलेल्या या प्रसंगाचें वर्णन महाभारतांत पुढीलप्रमाणें केलेलें आहे :–

ततः कदाचिद्रामस्तु चरन्नाश्रममन्तिकात् ।
कर्णेन सहितो धीमानुपवासेन कर्शितः ।। ४
सुष्वाप जामदग्न्यस्तु विश्रंभोत्पन्नसौहृदः ।
कर्णस्योत्सङ्ग आधाय शिरः क्लान्तमना गुरुः ।। ५
अथ कृमिः श्लेष्म–मेदो–मांस–शोणितभोजनः ।
दारुणो दारुणस्पर्शः कर्णस्याभ्याशमागतः ।। ६
स तस्योरुमथासाद्य बिभेद रुधिराशनः ।
न चैनमशकत्क्षेप्तुं हन्तुं वापि गुरोर्भयात् ।। ७
संदश्यमानस्तु तथा कृमिणा तेन भारत ।
गुरोः प्रबोधनाशंकी तमुपैक्षत सूर्यजः ।। ८
कर्णस्तु वेदनां धैर्यादसह्यां विनिगृह्य ताम् ।
अकम्पयन्न व्यथयन् धारयामास भार्गवम् ।। ९
यदाऽस्य रुधिरेणाङ्गं परिस्पृष्टं भृगूद्वहः ।
तदाऽबुध्यत तेजस्वी संत्रस्तश्चेदमब्रवीत् ।। १०
अहोस्म्यशुचितां प्राप्तः किमिदं क्रियते त्वया ।
कथयस्व भयं त्यक्त्वा याथातथ्यमिदं मम ।। ११
तस्य कर्णस्तदाऽऽचष्ट कृमिणा परिभक्षणम् ।
ददर्श रामस्तं चापि कृमिं सूकरसन्निभम् ।। १२
अष्टपादं तीक्ष्णदंष्ट्रं सूचीभिरिव संवृतम् ।
रोमभिः सन्निरुद्धाङ्गमलर्कं नाम नामतः ।। १३

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय ३

एकदां परशुराम कर्णाबरोबर आश्रमाच्या जवळच फिरत होते. उपवासांनीं व व्रतांनीं ते अगदीं श्रांत झालेले होते. कर्णावर त्यांचें निरतिशय प्रेम जडल्यामुळें ते त्याच्या मांडीवर डोकें ठेवून निद्रा घेऊं लागले. इतक्यांत भयंकर स्वरूपाचा व रक्तप्रिय किडा, जिच्यावर परशुरामांनीं आपलें डोकें ठेविलें होतें त्या कर्णाच्या मांडीखालीं आला व मांडी फोडून रक्त पिऊं लागला. त्या किडयाच्या दंशानें कर्णाला मरणांतिक वेदना होत होत्या; पण आपण मांडी जराही

चाळविल्यास परशुरामांना जाग येईल व त्यांचा निद्राभंग होईल या कल्पनेनें कर्णाला त्या किडयाला दूर फेंकतांही येईना व मारतांही येईना! तो घातक किडा वारंवार दंश करीत असतांही कर्णानें त्याची पूर्ण उपेक्षा केली व यत्किंचित्‌ही न थरकांपतां त्या असह्य वेदना सहन करून परशुरामांना तसेंच मांडीवर स्वस्थ झोपूं दिलें. कांहीं वेळानें त्याच्या मांडींतून वाहणारा उष्ण रक्ताचा प्रवाह परशुरामांना लागतांच ते एकदम जागे झाले. कर्णाची ती दयनीय अवस्था व रक्तानें भरलेलें आपलें अंग नि त्याची मांडी पाहून अनुकंपेनें ते म्हणाले: "अरे! रक्तस्पर्शानें मी अशुद्ध झालों. काय प्रकार आहे खरें खरें सांग." त्याबरोबर कर्णानें त्यांना सगळा वृत्तांत सांगून तो किडा दाखविला. परशुरामांनीं पाहिलें तर तो डुकराच्या स्वरूपाचा, आठ पायांचा, तीक्ष्ण दंष्ट्रांचा व सुयांप्रमाणें तीक्ष्ण केसांनीं व्यापिलेला अलर्क नांवाचा किडा होता.

कर्णाची समयज्ञता

कर्णाच्या या विलक्षण सहनशीलतेमुळेंच परशुरामासारख्या अत्यंत संतापी अशा व्यक्तीकडून शापाबरोबरच त्याला वरदानही मिळालेलें आहे. सहिष्णुतेबरोबरच कर्णाची समयज्ञताही अत्यंत अलौकिक होती. तिचा महाभारतांत निदान तीन वेळां तरी प्रत्यय येतो. पहिला प्रत्यय पांडवांनीं राजसूय यज्ञाचे वेळीं जो दिग्विजय केला त्यावेळीं आलेला आहे.

युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनामित्रघातिना ॥ १९
स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत । २०

—महाभारत, सभापर्व अध्याय ३०

या वर्णनांत कर्णानें भीमसेनाच्या स्वारीच्या वेळीं पाण्डवांचें मांडलिकत्व स्वीकारल्याचा उल्लेख आहे. अत्यंत मानी अशा कर्णानें पांडवांचें मांडलिकत्व कां स्वीकारावें हा मोठाच प्रश्न आहे. परंतु तत्कालीन वस्तुस्थितीकडे लक्ष पुरविलें तर त्याचें हें करणें त्याच्या समयज्ञतेचेंच निदर्शक ठरतें. द्रौपदी स्वयंवरांतून पांडव

प्रकट झाल्यानंतर त्यांना श्रीकृष्णासारखी कर्णाच्याही दृष्टीनें सर्व श्रेष्ठ असलेली विभूति व यादवांच्या गणराज्यासारखी अत्यंत प्रबल अशी राजसत्ता सहायक म्हणून लाभली होती. त्यामुळें ते अत्यंत प्रबळ झाले होते. धृतराष्ट्राच्या आज्ञेवरून इंद्रप्रस्थाला त्यांनीं जें स्वतःचें वेगळें स्वतंत्र राज्य स्थापन केलें होतें त्याला श्रीकृष्णांच्या सल्ल्यावरून महान् साम्राज्याचें स्वरूप द्यावयाचा निश्चय करून त्यासाठीं राजसूय नांवाचा मोठा यज्ञ करावयाचें त्यांनीं ठरविलें. या यज्ञांत सगळ्या राजसत्तांना अंकित करणें अत्यंत आवश्यक असतें. किंबहुना राजसूय यज्ञ म्हणजे साम्राज्याचें निर्मितिस्थानच होय. या यज्ञाला सगळ्यांत मोठा अडथळा मगधाधिपति सम्राट जरासंधाचा होणार होता. व सैन्यानिशीं त्याच्यावर चालून जाऊन त्याला नष्ट करणें अत्यंत दुर्घट होतें. पण श्रीकृष्णांनीं त्यासाठीं वेगळेंच कारस्थान उभारिलें. छद्म वेषानें त्या महाबलाढ्य सम्राटाला एकान्तीं गांठून त्यांनीं भीमाशीं त्याचें द्वंद्वयुद्ध घडवून आणलें. या युद्धांत भीमानें त्याला ठार मारतांच सगळ्या राजमंडळांतील त्याच्या नेतृत्वाखालीं असलेली अभेद्य संघटना मोडून जाऊन पांडवांच्या सामर्थ्यासंबंधींचा धाक सर्वत्र उत्पन्न झाला. त्याचा लाभ घेऊन युधिष्ठिरानें आपल्या बंधूंकरवीं त्यावेळच्या सर्व ज्ञात राजसत्तांना जिंकून मांडलिक केलें. जरासंधाच्या मृत्यूनें एक प्रकारें हादरा बसलेल्या कर्णानें पांडवांच्या मागचें यादवांच्या प्रबल राजसत्तेचें असलेलें पाठबळ ध्यानांत घेऊन व भारतवर्षाच्या सर्व राजसत्तांचें युधिष्ठिराला साहाय्य होण्याचा संभव आहे हें ओळखून अधिक ताणून धरलें नाहीं. अशीच समयज्ञता त्यानें दिग्विजयाच्या वेळींही यादवांच्यावर चढाई न करतां त्यांच्याशीं मिळतें घेऊनच प्रसंग निभावून नेण्यांत दाखविलेली आहे. त्याच्या पराक्रमाचें वर्णन करतांना महाभारतांतील या संबंधाचा उल्लेख येथें उद्धृत केलाच आहे. जर त्यानें त्यावेळीं यादवांवर स्वारी केली असती तर तें यादवांना हवेंच होतें. कारण या निमित्तानें पांडवांच्या वनवासानें क्रुद्ध झालेले यादव कर्णाला संपविल्यावांचून राहाते ना. पण कर्णानें ती वेळच येऊं दिली नाहीं.

त्याच्या समयज्ञतेचा व दूरदर्शीपणाचा खरा प्रत्यय महाभारतांतील द्रोणपर्वांत येतो. भीष्मांच्या पतनानंतर कर्णानें महायुद्धांत भाग घेतला ही गोष्ट सुप्रसिद्ध आहे. सैनिकांचा त्याच्यावर इतका विलक्षण विश्वास होता कीं, भीष्म पतन पावतांच कर्णाशिवाय आपल्याला कोणीही त्राता नाहीं असें सर्व सैनिकांना वाटत होतें व त्या दृष्टीनें त्यांनीं प्रथमपासूनच कर्णाचा जयजयकार चालविला होता. राजा दुर्योधनाचीही कर्णानेंच सेनापतित्व स्वीकारावें अशी इच्छा होती. स्वतः कर्णानेंही भीष्मांच्या पतनानंतर हातांत हत्यार घेऊन लढण्याची प्रतिज्ञा उच्चारण्यांत सेनेचें धुरीणत्व स्वीकारण्याचा आपला मनोदय पूर्वींच व्यक्त केला होता. दुर्योधनापासून तों एकाद्या फाटक्या व्यक्तीपर्यंत सर्वांचे नेत्र आपल्यावरच केंद्रित झाले आहेत हें माहीत असूनही कर्णानें आपल्यापेक्षां वरिष्ठ लोक तेथें उपस्थित असल्याचें पाहून व आपणच धुरीणत्वाचीं वस्त्रें स्वीकारल्यास मत्सर उत्पन्न होऊन प्रथमश्रेणीच्या योद्धयांत मानसिक तरी फूट पडण्याचा संभव आहे हें ओळखून पायाशीं चालत आलेला तो सन्मानाचा मुकुट बाजूला सारला. इतकेंच नव्हे तर कोणाला सेनापति केलें असतां आपसांत मानसिक वैमनस्य उत्पन्न होण्यास मुळींच कारण उरणार नाहीं याचा पूर्णपणें विचार करून त्यानें आयुष्यभर प्रसंग सांपडेल तेथें ज्यांची तो केवळ निर्भर्त्सना व निंदाच करीत आला त्या आचार्य द्रोणांनाच त्यानें आग्रहपूर्वक सेनापतिपदाचा अभिषेक करविला. हा निर्णय घेण्याचें कारण त्यानें स्वतःच त्या वेळीं स्पष्ट केलें आहे तो म्हणतो. :—

कर्ण उवाच ।

सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्या विचारणा ।। १३

कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ।
युक्ताः श्रुतज्ञा धीमन्त आहवेष्वनिवर्तिनः ।। १४

युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरःसराः ।
एक एव तु कर्तव्यो यस्मिन् वैशेषिका गुणाः ।। १५

अन्योन्यस्पर्धिनां ह्येषां तद्येकं यं करिष्यसि ।
शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ति हितास्तव ।। १६
अयं च सर्वयोधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः ।
युक्तः सेनापतिं कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।। १७
को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे शस्त्रभृतां वरे ।
सेनापतिः स्यादन्योस्माच्छुक्रांगिरसदर्शनात् ।। १८
न च सोऽप्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत ।
द्रोणं यः समरे यान्तमनुयास्यति संयुगे ।। १९
एष सेनाप्रणेतॄणामेष शस्त्रभृतामपि ।
एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन् गुरुस्तव ।। २०
एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
जिगीषन्तो सुरान् संख्ये कार्तिकेयमिवामराः ।। २१

—महाभारत, द्रोणपर्व अ. ५

येथें जमलेले सर्वच वीर थोर असून सेनापतिपदास योग्य आहेत. पण एकाच वेळीं सर्वांस सेनापति करतां येणें शक्य नाहीं. तेव्हां त्यांतल्या त्यांत जो विशेष गुणवान् असेल त्या एकासच हें पद दिलें पाहिजे. परंतु येथें जमलेले सर्व राजे एकमेकांची बरोबरी करणारे असल्यामुळें एकास सेनापति केलें तर इतरांस विषाद वाटेल व ते तुझ्या हितार्थ मनापासून झटून युद्ध करणार नाहींत हें उघडच दिसतें. अशा स्थितींत सैन्यांत एकजूट व उत्साह रहावा आणि मत्सरादि भावनांचा प्रादुर्भाव होऊं नये म्हणून या सर्व राजांचे गुरु गुरुतुल्य द्रोणाचार्य ह्यांनाच सेनापतिपदाचा अभिषेक करणें इष्ट आहे. द्रोणाचार्य हे सर्व शस्त्रधरांत श्रेष्ठ व वृद्ध असून आपले गुरु व सर्व योद्ध्यांचे आचार्य असल्यामुळें त्यांना सेनापति नियुक्त केल्यानें कोणासच विषाद वाटण्याचा संभव नाहीं.

कर्णाचें निर्मळ अंतरंग व गुणग्राहकता

नेहमीं अधिक्षेपानें बोलत असलेला कर्ण हा वस्तुतः पिंडानें गुणग्राहक होता व कांहीं विशिष्ट मर्यादेनंतर व्यक्तीच्या महात्मतेची जाणीव अंतःकरणांत ठेवून तो वागल्यावांचून रहात नसे. अर्जुनाला

ठार मारण्याची वारंवार घोषणा करीत असतांही त्याच्या अंतःकरणांत पांडवांच्या गुणांची व अर्जुनाच्या प्रभावाची पूर्णपणें जाणीव असे. इतकेंच नव्हे तर तो ती व्यक्त केल्यावांचून राहातही नसे. प्रत्यक्ष शल्याजवळ देखील त्यानें अर्जुनाच्या गुणांची मुक्तकंठानें स्तुति केली आहे. श्रीकृष्णांच्या जवळ युधिष्ठिराला धर्मात्मा म्हणून वाखाणलें आहे. कुरुकुलाधम म्हणून भीष्मांचा वारंवार अधिक्षेप करणारा कर्ण मृत्यूनंतर आपला द्वेषविषय असलेल्या भीष्मांच्या व्यक्तिमत्त्वासमोर वांकला आहे. मृत्यु ही अशी विलक्षण शक्ति आहे कीं जी मनुष्याचे सारे दुर्गुण लोपवून त्याच्या सद्‌गुणांचा स्मृतिस्तंभ उभारते. राजर्षि भीष्म व दानवीर कर्ण यांचे परस्पर संबंध कितीही कटु असले, व त्यामुळें एकमेकांच्यावर त्यांनीं शस्त्रांपेक्षांही अधिक तीक्ष्ण शब्दांचा केवढाही मारा केला असला तरी त्यांच्या परस्पराविषयीं वस्तुतः काय भावना होत्या व ते परस्परांची थोरवी कशी जाणून होते हें भीष्मपतनाच्या प्रसंगीं जसें व्यक्त झालें तसें तें इतरत्र केव्हांच व्यक्त होऊं शकलें नाहीं. व्यक्तिगत लाभालाभ, कल्पना व परिणाम यांच्या सामीप्यानें जीवमान व्यक्तीची मनोवृत्ति नेहमींच रागद्वेषयुक्त होत असल्यामुळें तिचा जो आविष्कार असतो तो विकारहीन कधीं असूं शकतच नाहीं. पण मृत्यु ही अशी वस्तुस्थिति नाहीं. साऱ्या जगाचा अन्तिम निरोप घेणारा व त्याला अन्तिम निरोप देणारा मनुष्य व्यक्तिगत लाभालाभ, कल्पना व परिणाम यांच्या जवनिकेंतून केव्हांच बाहेर पडलेला असतो. त्यामुळें त्या स्थितींतला त्याच्या व्यक्तित्वाचा आविष्कार बहुधा रागद्वेषहीन म्हणूनच विकारहीन असूं शकतो. निदान आर्यसंस्कृतीचा संस्कार झालेल्या व्यक्तीची तरी वस्तुस्थिति हीच आहे. प्रेताची विटंबना करणारी, शरीर पंचत्वांत विलीन झाल्यावरही वैराची धग शमू न शकणारी नृशंस मनोवृत्ति आर्यांची असूं शकत नाहीं. अनार्य, आसुरी, राक्षसी नि म्लेंच्छ मनोवृत्ति मात्र अशी असते. रावणाच्या देखील देहपातानंतर प्रभु रामचंद्राच्या दृष्टीला त्याचा प्रताप व त्याचें कर्तव्य यांवांचून दुसरें कांहीं दिसूं

शकलें नाहीं. मग भीष्म व कर्ण हे तर महामनस्क आर्यश्रेष्ठच होते. भीष्माच्या पतनाची वार्ता ऐकतांच ज्या लोकांनीं अत्यंत दारुण विलाप केला त्यांत महारथी कर्ण प्रमुख होता. भीष्मासारख्या श्रेष्ठ युगपुरुषाच्या अंतकाळीं त्यांचें दर्शन घेणें हें कर्तव्य समजून कर्ण रणभूमीवर आला. त्यांची क्षमा मागून त्यांना वंदन करून तो परतला. भीष्मांचा निरोप घेऊन कर्ण परतत असतां त्याच्या नेत्रांतून अविरत अश्रुसरी ओसरत होत्या व तो दीर्घ निःश्वास टाकीत होता. तपस्वी, धर्ममूर्ति, आजन्म ब्रह्मचारी, इच्छामरणी व अजिक्य भीष्मांना जर मृत्यु येऊं शकतो तर जगांत शाश्वत तरी काय असूं शकेल असें त्याला वाटलें. कौरवांची जयाची आशा भीष्मांच्या पतनाबरोबरच संपली अशी त्याची खात्री झाली. भीष्मांच्या पतनानंतर कौरवांच्या सेनेची पांडवांनीं केलेली भीषण पारध त्यानें प्रत्यक्ष पाहिली व कर्णा, आम्हांला वांचव हा त्या सेनेनें फोडलेला टाहो त्याचें मस्तक बधिर करूं लागला. अखेरीस सेनेचें धुरीणत्व पत्करण्यासाठीं दुसऱ्या दिवशीं त्यानें आपलें धनुष्य व रथ सिद्ध केले. पुनश्च एकवार भीष्मांना वंदन करून त्यांचा आशीर्वाद घ्यावा म्हणून तो शरशय्येच्या जागीं आला. रथाखालीं उतरून त्यानें नम्रपणें त्यांच्या पायावर मस्तक ठेवून वंदन केलें. तो स्फुंदून स्फुंदून रडूं लागला. शेवटीं घोगऱ्या आवाजानें तो त्यांना म्हणाला :

अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ।
कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते वद मामभि भारत ।। ९
पुण्यया क्षेम्यया वाचा चक्षुषा चावलोकय ।
न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित् समश्नुते ।। १०
यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ।
कोशसंचयने मन्त्रे व्यूहे प्रहरणेषु च ।। ११
नाहमन्यं प्रपश्यामि कुरूणां कुरुपुंगव ।
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद् भयात् ।। १२
योधांस्तु बहुधा हत्वा पितृलोकं गमिष्यति ।
अद्यप्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् ।। १३

पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम् ।
अद्य गाण्डीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः ।। १४
कुरवः संत्रसिष्यन्ति वज्रपाणेरिवासुराः ।
अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ।। १५
त्रासयिष्यति बाणानां कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ।
समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान् दहेत् ।। १६
धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यंति तथा बाणाः किरीटिनः ।
यन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने ।। १७
तेन तेन प्रवहतो भूरिगुल्मतृणद्रुमान् ।
यादृशोऽग्निः समुद्भूतस्तादृक् पार्थो न संशयः ।। १८
यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ।
नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च ।। १९
श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यंति भारत ।
कपिध्वजस्योत्पततो रथस्यामित्रकर्षिणः ।। २०
शब्दं सोढुं न शक्ष्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ।
कोह्यर्जुनं योधयितुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति ।। २१
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ।
अमानुषैश्च संग्रामस्त्र्यम्बकेण महात्मना ।। २२
तस्माच्चैव वरं प्राप्तो दुष्प्रापमकृतात्मभिः ।
कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुं पूर्वं यो न जितस्त्वया ।। २३
जितो येन रणे रामो भवता वीर्यशालिना ।
क्षत्रियान्तकरो घोरो देवदानवदर्पहा ।। २४

—महाभारत, द्रोणपर्व अध्याय ३

"हे भरतपितामह ! आपलें क्षेम असो. मी वैकर्तन कर्ण आहे. आपण माझ्याकडे कृपादृष्टीनें पहा व माझ्याशीं कल्याणमय बोला. हर हर ! आपण इतक्या वृद्धावस्थेपर्यंत इतके धर्मतत्पर राहूनही आपणांस ही अवस्था प्राप्त झाली याचा अर्थ इहलोकीं सद्वर्तनाचें फल मिळत नाहीं असाच करावा काय ? हे कुरुश्रेष्ठ, धनसंचय, मसलत, व्यूह व शस्त्रप्रहार या बाबतींत आपल्याशीं तुलना करावयास योग्य अशी व्यक्ति मला दुसरी आढळत नाहीं. या प्रसंगीं आपणांवांचून कौरवांचें रक्षण करण्याचें सामर्थ्य दुसऱ्या कोणांतही

नाहीं व आपण तर आपलें कर्तव्य पार पाडून पितृलोकीं गमन करीत आहांत. हे भरतश्रेष्ठ ! चवताळलेला वाघ जसा हरिणांचा संहार करतो तसेंच पांडव आजपासून कुरुसैन्याचा विध्वंस करतील. वज्रधर इंद्रापासून जसे असुर संत्रस्त होतात तसेंच हे कौरव आज अर्जुनाच्या गांडीव धनुष्याच्या टणत्काराचें सामर्थ्य अनुभवून संत्रस्त होतील. आज गांडीव धनुष्यापासून सुटणाऱ्या बाणांचा, विजांच्या कडकडाटासारखा प्रचंड ध्वनि कौरव व त्यांच्या पक्षाचे इतर राजे यांची दाणादाण उडवील. ज्याप्रमाणें महाज्वालांनीं युक्त असा प्रचंड अग्नि वृक्ष जाळून टाकतो त्याप्रमाणें अर्जुनाचे बाण आज धृतराष्ट्राच्या पुत्रांस जाळून टाकतील. हे नरश्रेष्ठ ! अग्नि व वायु एकत्र होऊन ज्या ज्या बाजूंनीं पसरत जातात त्या त्या बाजूचीं प्रचंड झुडपें, गवत व वृक्ष यांची राखरांगोळी करतात. अर्जुन हा निःसंशय अकस्मात् पेटलेल्या अग्नीप्रमाणें असून श्रीकृष्ण हा वायूप्रमाणें आहे. पांचजन्य शंखाचा नाद व गांडीवाचा टणत्कार यांचें एकत्रीकरण झालें कीं, या सैन्याचा काळच ओढवेल. अर्जुनाचा तो शत्रूस आकर्षण करणारा कपिध्वज रथ वेगानें फिरूं लागला म्हणजे शब्द सहन करण्याचें सामर्थ्य एकट्या आपल्यावांचून दुसऱ्यांत नाहीं. आणि पार्थाशीं द्वंद्व करण्यास तरी आपल्यावांचून दुसरा कोण समर्थ आहे ? पार्थाचीं सारींच कृत्यें अतिमानवी असून त्यांनीं साऱ्याच बुद्धिमंतांना थक्क करून सोडलें आहे. निवातकवच प्रभृति अमानुष शक्तींना त्यानें विध्वंसून टाकलें व प्रत्यक्ष भगवान् शंकरांशींही युद्ध केलें, शंकरादि देवांपासून धैर्य व पराक्रम यांच्या भरंवशावर त्यानें अनेक अलौकिक वर संपादन केले आहेत. क्षत्रियांचा संहार करून देवदानवांचा गर्व हरण करणाऱ्या परशुरामाचा पराभव करणाऱ्या आपणांसही ज्याचा पराभव करतां आला नाहीं, त्या पार्थास संग्रामामध्यें जिंकण्यास दुसरा कोण समर्थ आहे ? अर्जुन हा युद्धकलेंत निपुण, दृष्टिभूल करणारा, सर्पाप्रमाणें भयंकर व विलक्षण शूर आहे."

या विलापांतून व विशेषतः त्यांतील भीष्मांच्या बरोबरच त्यानें केलेल्या अर्जुनाच्या प्रशंसेवरून त्याच्या अंतःकरणाची विशालताच

प्रकट होते यांत शंका नाहीं. कर्णाचें नेतृत्वही असेंच अभिजात होतें. भीष्मांच्या पतनानंतर केवळ कर्णाकडेच संरक्षणार्थ सर्व सैनिकांनीं धांव घेतली हेंच त्याच्या महत्त्वाचें निदर्शन आहे. महाभारतकार म्हणतात :—

एवं ते स्म हि राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ।
चुक्रुशुः सहिता योधास्तत्र तत्र महाबलाः ।। ४५
जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषम् ।
अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव ।। ४६
स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान् महाभयात् ।
त्रिदशानिव गोविंदः सततं सुमहाभयात् ।। ४७

—महाभारत, द्रोणपर्व अध्याय १

याप्रमाणें अनेक लोकोत्तर गुणांचा सांठा असलेला कर्ण अखेरीस सर्व जगाच्या व एका मोठ्या राष्ट्राच्या विनाशास कारणीभूत झाला आहे. कमालीची आत्मकेंद्रितता व तिच्या पोटीं जन्माला आलेला अहंकार यांनीं त्याच्या सर्व सद्‌गुणांची माती केली. या आत्मकेंद्रिततेचें मूळ मागें वर्णन केल्याप्रमाणें दैवानें त्याला जें सूतपुत्रत्व प्राप्त करून दिलें त्याच्यांत दडलेलें आहे. लहानपणींच या सूतपुत्रत्वामुळेंच त्याला सामाजिक अपमानाचे धक्के बसले व ती अकुंरित झाली.

आत्मकेंद्रितता

कर्णाच्या लहानपणीं कौरवांच्या राजसभेंत द्रोणांचा प्रवेश होऊन कौरव राजकुमारांबरोबरच अनेक राजकुमार, क्षत्रियकुमार व कर्तृत्वशाली युवक आचार्य द्रोणांकडे शस्त्रास्त्रविद्येचें शिक्षण घेण्यासाठीं जात असत. कर्णही त्यांच्याचकडे धनुर्विद्येचें शिक्षण घेण्यासाठीं गेला. त्यावेळीं तेथें येणाऱ्या राजकुमारांच्या आवडीनिवडी व संवयीनुरूप सामान्यतः दोन गट पडत असत. एक पांडवांचा व दुसरा कौरवांचा. त्या तशा लहान वयांत दीर्घद्वेषभावनेचा जरी संभव नसला तरी असूया व स्पर्धा यांचा प्रादुर्भाव या दोन गटांपैकीं निदान एका गटांत तरी अवश्य झालेला होता. द्रोणांच्या

त्या महाविद्यालयांत पांडव आपल्या तेजानें ताऱ्याप्रमाणें चमकत होते. युधिष्ठिराची बुद्धि, समयज्ञता व गांभीर्य, भीमाचें अमानुष सामर्थ्य, पार्थाचें चापल्य व धनुर्विद्येंतील प्रावीण्य, नकुलाचें सौंदर्य व त्याचा विनय, सहदेवाचें खड्गविद्येंतील प्रावीण्य व त्याची सहज-सिद्ध शालीनता आणि सर्व भावांची परस्परएकजूट व युधिष्ठि-राच्या मतानें चालण्याची वृत्ति, यांचा प्रभाव साऱ्या महाविद्या-लयावर पडला होता. जो जो तेथें येई तो तो पांडवांच्या सद्गुणांचा ठसा घेऊनच जात असे. विशेषत या पांचही बंधूमध्यें धनुर्धर पार्थाचा प्रभाव सगळ्यांत अधिक असे. आचार्य द्रोणांचा तो पट्टशिष्य होता व आचार्यांनीं पुत्रापेक्षांही अधिक प्रेम करून विद्येचा व महास्त्रांच्या ज्ञानाचा त्याच्यावर जणू कांहीं वर्षाव केला. पार्थ हा याप्रमाणें सर्वांच्या नेत्राचें केंद्रस्थान झाल्यामुळें त्याच्याशीं मैत्री करणें व त्याच्या महान् व्यक्तित्वाभोंवतीं राहणें विद्यार्थ्यांत सुरू असे. जे कर्तृत्वानें पार्थाची बरोबरी करावयास सर्वस्वीं असमर्थ पण स्वतःच्या अहंभावानें त्याचें सर्वश्रेष्ठ स्थान मात्र ज्यांना हवें होतें त्यांच्या मनांत स्वाभाविकपणें असूया व गुप्त द्वेष यांनीं ठाणें दिलें. अशी सगळी मंडळी क्रोध, मत्सर व अहंकार यांचा पुतळा असलेल्या दुर्योधनाच्या व्यक्तित्वाभोंवतीं गोळा होऊं लागली. अशा अवस्थेंत कर्ण त्या महाविद्यालयांत येऊन दाखल झाला. सारी कर्तृत्वशक्ति अंगांत असूनही केवळ जन्मानें आपण हीन असल्यामुळेंच काय ते आप-ल्याला क्षत्रिय कुमारांच्या बरोबरीचें स्थान लाभू शकत नाहीं या जाणिवेचा उदय कर्णाच्या मनांत फार लहानपणींच झाला होता. त्यामुळें स्वतःकडे पाहाण्याची त्याची दृष्टि वाजवीपेक्षां फाजील ताठरपणाची बनली होती. अशा जाणीवेच्या कर्तृत्वशील व्यक्तीची दृष्टि जितकी आत्मकेंद्रित (Self-centred) व प्रौढीची बनते तशीच ती कर्णाचीही बनून राहिली होती. जणू काय आपणच कर्तृत्वशक्तीची सीमामर्यादा असून केवळ जन्मामुळें आपल्यावर एकसारखा अन्याय होत आहे व त्यामुळें एकप्रकारच्या कर्तव्यबुद्धी-नेंच आपण सर्व गुणवंतांचा पाडाव करून व वरचढ होऊन त्यांचा पाणउतारा करावा असें त्याला वाटत असे. तात्पर्य कर्णाचें मन या

महाविद्यालयांत प्रवेश करण्याच्या सुमारास बालकासारखें अल्लड, अवखळ व उन्मादी होतें. पण त्यांत बालकाचा निरागसपणा अणुमात्रही उरला नव्हता. विद्यालयांत प्रवेश करतांच पांडवांची तेथील कीर्ति व धनुर्धर पार्थाचा प्रभाव यांची त्याला लवकरच ओळख झाली व त्याच्या त्या आत्मकेंद्रिततेनुरूप पार्थापेक्षां स्वतःचें श्रेष्ठत्व प्रस्थापित करण्याची महत्त्वाकांक्षा त्याच्या मनांत वाढली पण तिचें त्याला विद्यालयांत व्यक्तीकरण करणें अशक्य झालें. कारण त्या क्षत्रिय राजकुमारांच्या विद्यालयांत आधीं कर्णालाच तो सूत असल्यामुळें कोणी विचारीना. या अपमानाचा वचपा म्हणून अर्जुनाहून स्वःतचें श्रेष्ठत्व प्रस्थापित करण्याच्या संधीची कर्ण वाट पाहूं लागला. याप्रमाणें अर्जुन व पांडव यांच्याविषयींच्या असूयेची जी समान भूमिका उत्पन्न झाली त्यामुळें विद्यालयांत त्याचा स्वाभाविक ओढा समानशील या नात्यानें दुर्योधनाच्या गटाकडे होता. महाभारतकार म्हणतातः-

सूतपुत्रश्च राधेयो गुरुं द्रोणामियात्तदा ।। ११
स्पर्धमानस्तु पार्थेन सूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ।
दुर्योधनं समाश्रित्य सोऽवमन्यत पाण्डवान् ।। १२
अभ्ययात्स ततो द्रोणं धनुर्वेदचिकीर्षया ।
शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषु सर्वेषु पाण्डवः ।। १३
अस्त्रविद्यानुरागाच्च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ।
तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषु लाघवे सौष्ठवेषु च ।। १४
सर्वेषामेव शिष्याणां बभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः ।। १५

—महाभारत, आदिपर्व अ. १३२

स बालस्तेजसा युक्तः सूतपुत्रत्वमागतः ।
चकाराङ्गिरसां श्रेष्ठाद्धनुर्वेदं गुरोस्तदा ।। ५
स बलं भीमसेनस्य फाल्गुनस्य च लाघवम् ।
बुद्धिं च तव राजेंद्र यमयोर्विनयं तदा ।। ६
सख्यं च वासुदेवेन बाल्ये गाण्डीवधन्वनः ।
प्रजानामनुरागं च चिन्तयानो व्यदह्यत ।। ७

> स सख्यमकरोद्बाल्ये राज्ञा दुर्योधनेन च ।
> युष्माभिर्नित्यसंद्विष्टो दैवाच्चापि स्वभावतः ॥ ८
>
> —महाभारत, शांतिपर्व अध्याय २

पण दुर्योधनाला त्या वेळीं कर्णाच्या महत्त्वाची व सामर्थ्याची मुळींच ओळख नव्हती. लवकरच असा एक प्रसंग उद्भवला कीं ज्यामुळें कर्णाच्या या साऱ्या मनोवृतीचें प्रकट आविष्करण होऊन त्यांतून दुर्योधन व कर्ण यांच्या मैत्रीचें कालकूट जन्म पावलें.

दुर्योधनाशीं संबंध

महाविद्यालयांतील सगळे कुरुवंशीय राजकुमार शस्त्रास्त्रविद्येंत निष्णात झाल्याची खात्री पटल्यावर आचार्य द्रोणांनीं पितामह भीष्मांच्या नेतृत्वाखालीं एक मोठा समारंभ घडवून आणून त्या त्या राजकुमारांच्या शस्त्रास्त्रज्ञानाचे वेगवेगळे प्रयोग सर्वांना दाखविले. त्या वेळीं तेथें धनुर्धर पार्थाच्या अस्त्रविद्येचा व कलेचा उपस्थित लोकांना अतिशय विस्मय वाटून ते त्याची मुक्तकंठानें प्रशंसा करूं लागले. मत्सरानें जळणाऱ्या कर्णाला ती प्रशंसा असह्य झाली व आपण सर्वांत श्रेष्ठ आहोंत हें दाखवावयास अर्जुनाच्या पाण-उताऱ्यावांचून दुसरा मार्ग नाहीं व त्यासाठीं सर्व समाजाच्या मनाचें आकर्षण करावयास इतकी उत्कृष्ट संधि दुसरी नाहीं असें पाहून कर्णानें सर्वांचें लक्ष आपणाकडे केंद्रित करण्यासाठीं दाराजवळूनच आपली भुजा थोपटली. महाभारतकार म्हणतात :—

> ततः समाप्तभूयिष्ठे तस्मिन्कर्मणि भारत ।
> मन्दीभूते समाजे च वादित्रस्य च निःस्वने ॥ २६
> द्वारदेशात्समुद्भूतो माहात्म्यबलसूचकः ।
> वज्रनिष्पेषसदृशः शुश्रुवे भुजनिःस्वनः ॥ २७
> दीर्यन्ते किं नु गिरयः किंस्विद्भूमिर्विदीर्यते ।
> किंस्विदापूर्यते व्योम जलधाराघनैर्घनैः ॥ २८
> रङ्गस्यैवं मतिरभूत्क्षणेन वसुधाधिप ।
> द्वारं चाभिमुखाः सर्वे बभूवुः प्रेक्षकास्तदा ॥ २९
>
> —महाभारत, आदिपर्व अध्याय १३५

त्याच्या बाहूंचा तो वज्रासारखा आवाज ऐकतांच सर्व लोक थक्क होऊन त्याच्याकडे पाहूं लागले. त्याबरोबर दारावरच्या पहारेकऱ्यांनीं कर्णास यावयास वाट दिली. व कर्ण ज्या ठिकाणीं गुरु द्रोण बसले होते तेथें येऊन त्यांना आपल्या कलेच्या प्रदर्शनाची आज्ञा मागण्याऐवजीं एक प्रकारच्या औद्धत्यानेंच त्यांना प्रणाम करून अर्जुनाचाच अधिक्षेप करूं लागला.

स निरीक्ष्य महाबाहुः सर्वतो रङ्गमण्डलम् ।
प्रणामं द्रोणकृपयोर्नात्यादृतमिवाकरोत् ॥ ६
स समाजजनः सर्वो निश्चलः स्थिरलोचनः ।
कोऽयमित्यागतक्षोभः कौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७
सोऽब्रवीन्मेघगम्भीरस्वरेण वदतां वरः ।
भ्राता भ्रातरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिम् ॥ ८
पार्थ यत्ते कृतं कर्म विशेषवदहं ततः ।
करिष्ये पश्यतां नृणामात्मना विस्मयंगमः ॥ ९

—महाभारत, आदिपर्व अ. १३६

एकवार त्यानें रंगमंडपाकडे पाहून एक प्रकारच्या औद्धत्यानेंच कृपाचार्य व द्रोण यांना प्रणाम केला. व सर्व समाज तटस्थ होऊन हा कोण असावा याचा तर्क करीत आहेत तोंच गंभीर आवाजानें त्यानें अर्जुनाला उद्देशून म्हटलें, तूं जी कला आतां दाखविलीस तशीच किंबहुना त्याहूनही अधिक अशी माझ्या कौशल्याची प्रचीति मी लोकांना दाखवावयास सिद्ध आहे. द्रोणांनीं हा पार्थाला कां आव्हान करतो आहे हें न कळून त्याला त्याच्या कलेचें काय सामर्थ्य असेल तें शांतपणें दाखवावयास सांगितलें. कर्णानें अर्जुनाप्रमाणेंच आपल्या विद्येचें सामर्थ्य सर्वांना दाखविलें. पण तेवढ्यानें त्याचें समाधान होईना. याच वेळीं आपण जर अर्जुनाला जिंकलें तर आपलें महत्त्व व कीर्ति एकदम वाढतील अशा कल्पनेनें त्यानें अर्जुनाला द्वंद्वयुद्धाचें आव्हान दिलें. महाभारतकार वर्णन करतात :—

द्वंद्वयुद्धं च पार्थेन कर्तुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ १५

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्षिप्रमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यभाषत ।
कर्णं भ्रातृसमूहस्य मध्ये चलमिव स्थितम् ॥ १७

अर्जुन उवाच ।

अनाहूतोपसृष्टानामनाहूतोपजल्पिनाम् ।
ये लोकास्तान्हतः कर्ण मया त्वं प्रतिपत्स्यसे ।। १८

कर्ण उवाच ।

रङ्गोऽयं सर्वसामान्य. किमत्र तव फाल्गुन ।
वीर्यश्रेष्ठाश्च राजानो बलं धर्मोऽनुवर्तते ।। १९
किं क्षेपैर्दुर्बलायासैः शरैः कथय भारत ।
गुरोः समक्षं यावत्ते हराम्यद्य शिरः शरैः ।। २०

--महाभारत, आदिपर्व अ. १३६

वारंवार कांहीं एक संबंध नसतां साऱ्या समाजांत हा आपणाला द्वंद्वयुद्धार्थ कां आव्हान देतो आहे हें अर्जुनाला समजेना. शेवटीं हा आपला अकारणच अधिक्षेप चालला आहे हें पाहून त्याला अत्यंत क्रोध आला व त्यानें त्याला सांगितलें कीं, ठीक आहे. मी तुझें द्वंद्वाचें आव्हान स्वीकारतों. अनाहूतपणें येणारे व उगाच बडबड करणारे जे नराधम असतात त्यांना जी दुर्गति प्राप्त होते त्याच गतीला मी द्वंद्वयुद्धांत माझ्या बाणांनीं तुला ठार मारल्यावर तूं गेल्यावांचून राहणार नाहींस. हें ऐकतांच कर्णानें अर्जुनास उत्तर दिलें कीं हा रंग सर्वसामान्य आहे. तूं येथें असा कोण लागून गेला आहेस? राजे हे पराक्रमानें श्रेष्ठ असतात व धर्म सामर्थ्याचा गुलाम असतो. उगाच बडबडण्यांत अर्थ काय ? जें काय तुला उत्तर द्यावयाचें तें आपल्या बाणांनीं दे. तुझ्या गुरूसमक्ष तुझें मस्तक मी माझ्या बाणांनीं तोडून अंतराळांत भिरकावून देईन. कर्णाचा मत्सर किती शिगेला पोंचला होता याचें हें उदाहरणच आहे. त्याचा तो अधिक्षेप अर्जुनाला सहन झाला नाहीं. तो आपलें धनुष्य घेऊन युद्धार्थ उभा राहिला. पांडवांच्या शौर्याला आव्हान देणारा, व आपल्याप्रमाणेंच त्यांच्याविषयीं अनिवार द्वेषभावना बाळगणारा एक तरी मनुष्य आहे असें पाहून तेथें असलेल्या दुर्योधनाला त्याच्याविषयीं स्वाभाविकपणेंच आत्मीयता वाटूं लागली. कर्ण व अर्जुन दोघेही द्वंद्वार्थ उभे राहतांच द्वंद्वाच्या नियमाप्रमाणें सर्वदृष्टींनीं समान असलेल्या लोकांतच द्वंद्व होऊं शकतें हें जाणणारे कृपाचार्य आपल्या जागेवरून उठून कर्णाला विचारूं लागले.

तावुद्यतमहाचापौ कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
द्वंद्वयुद्धसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ।। ३०
अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पाण्डुनन्दनः ।
कौरवो भवता सार्धं द्वंद्वयुद्धं करिष्यति ।। ३१
त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलम् ।
कथयस्व नरेन्द्राणां येषां त्वं कुलभूषणम् ।। ३२
ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्स्यति वा न वा ।
वृथा कुलसमाचारैर्न युध्यन्ते नृपात्मजाः ।। ३३
—महाभारत, आदिपर्व अ. १३६

हा तृतीय पाण्डुपुत्र कौरववंशांतील असून कुन्तीचा मुलगा आहे. हा तुझ्याबरोबर द्वंद्वयुद्ध करावयास सिद्ध आहे. हा राजपुत्र आहे हें तुला माहीतच आहे. द्वंद बरोबरीच्या लोकांतच खेळलें जातें असा नियम आहे. तूं आपले माता, पिता, व ज्या नरेंद्रांच्या कुळांत जन्म घेतला असशील त्या कुळाचें नांव सांग. त्यानंतरच पार्थाच्या योग्यतेच्या पुरुषानें तुझ्याशीं युद्ध करावयाचें कीं नाहीं हें ठरेल. या तत्कालीन रूढीस अनुसरून कृपाचार्यांनीं विचारलेल्या या सहज प्रश्नानें हीन कुलजत्वाच्या कर्णाच्या अंतःकरणांतील दुःखावर चरचरीत डाग दिल्यासारखें झालें. त्यानें लाजेनें मान खालीं घातली. लहानपणापासून पांडवांच्या विनाशाच्या खटपटींत असलेल्या दुर्योधनाचें पांडवांच्या सामर्थ्यापुढें कांहींच चालत नसल्यामुळें त्याच्या अंतःकरणांतील महत्त्वाकांक्षेचा मालवत चाललेला दीप कर्णाच्या धैर्यानें व त्याच्या अस्त्रज्ञानाच्या नुकत्याच आलेल्या प्रत्ययानें स्वाभाविकपणें याचवेळीं प्रज्वलित होऊन उठला. अर्जुन व भीमसेन यांच्या सामर्थ्याला कर्णाचा पायबंद घालून आपल्याला आपली महत्त्वाकांक्षा सफल करून घेतां येईल असें त्याला वाटलें. व या संधीचा उपयोग करून त्याला आपला सदाचा अंकित करून घ्यावें असें मनांत आणून तो पुढें झाला, व त्यानें कृपाचार्यांसमक्ष त्याला अंगदेशाचें राज्य देऊन एकदम योग्यतेस चढविलें. दुर्योधन आचार्यांना म्हणू लागला कीं नुसत्या कर्णाला पार्थाशीं द्वंद्वयुद्ध खेळतां येणें शक्य नसेल; पण अंगराज कर्णाशीं द्वंद्वयुद्ध खेळावयास

कोणतीच अडचण उपस्थित होऊं शकत नाहीं. हें बोलणें चालू असे-
पर्यंत कर्ण कोण आहे याची कोणाला कांहींच कल्पना नव्हती. पण
जन्मदुर्दैवी कर्णाचें दुर्दैव नुकताच राजा झालेल्या कर्णाच्यासमोर
नेमकें त्याच वेळीं येऊन उपस्थित झालें. महाभारतकार म्हणतातः—

ततः स्रस्तोत्तरपटः सप्रस्वेदः सवेपथुः ।
विवेशाधिरथो रंगं यष्टिप्राणो ह्वयन्निव ॥ १
तमालोक्य धनुस्त्यक्त्वा पितृगौरवयन्त्रितः ।
कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराः शिरसा समवन्दत ॥ २
ततः पादाववच्छाद्य पटान्तेन ससंभ्रमः ।
पुत्रेति परिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिः ॥ ३
परिष्वज्य च तस्याथ मूर्धानं स्नेहविक्लवः ।
अंगराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिः सिषिचे पुनः ॥ ४
तं दृष्ट्वा सूतपुत्रोऽयमिति संचित्य पाण्डवः ।
भीमसेनस्तदा वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ ५
न त्वमर्हसि पार्थेन सूतपुत्र रणे वधम् ।
कुलस्य सदृशस्तूर्णं प्रतोदो गृह्यतां त्वया ॥ ६
अंगराज्यं च नार्हस्त्वमुपभोक्तुं नराधम ।
श्वा हुताशसमीपस्थं पुरोडाशमिवाध्वरे ॥७

—महाभारत, आदिपर्व अ. १३७

तेवढ्यांत कर्णाचा पिता अधिरथ सूत हातांत कांठी घेऊन वार्ध-
क्यामुळें थरथर कांपत तेथें येऊन उभा राहिला. त्याला पाहतांच
धनुष्य टाकून पित्याच्या गौरवामुळें कर्णानें त्याला मस्तक लववून
नमस्कार केला. त्या सारथ्यानें पुत्रा अशी हांक मारून कर्णाला आलि-
गन दिलें व नुकतेंच राज्याभिषेकानें ओले झालेले त्याचे केस आपल्या
प्रेमाश्रूंनीं पुनश्च भिजविले. या प्रकारानें तो सूतपुत्र आहे याची
जाणीव सर्वांनाच झाली व भीमसेन उपहासपूर्वक त्याला म्हणाला
कीं हे सूतपुत्रा आमच्या पार्थानें युद्धांत तुला ठार मारावें अशा योग्य-
तेचा तूं नाहींस. आपल्या योग्यतेला अनुरूप असा चाबूक हातांत
घेऊन तूं सारथ्यकर्म कर. हें ऐकतांच दुर्योधनानें त्याची बाजू
उचलून धरली व बळानें तोच क्षत्रियांत अधिक श्रेष्ठ असें सांगून

त्याला सांवरून धरलें. राजकुमार दुर्योधनानें ऐनवेळीं रस्त्यावरून आपल्याला एकदम राजसिंहासनावर बसवून भव्य सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली याचा कर्णाच्या मनावर विलक्षण परिणाम झाला व त्याच्या मोबदल्यांत आत्यंतिक सख्यावांचून दुर्योधन कांहींच मागत नाहीं हें पाहून गहिंवरलेला कर्ण दुर्योधनाचा सदाचा अंकित झाला. यांतूनच पुढें दुर्योधन व कर्ण यांचें अभेद्य सख्य निर्माण झालें व श्रीकृष्णार्जुनांप्रमाणेंच तें शेवटपर्यंत टिकलें. त्या रंगांत द्वंद्व अनिवार्य होऊन जमलेल्या राजकुमारांत दोन पक्ष निर्माण झाले व सगळेच आपआपलीं शस्त्रें सांवरून युद्धाच्या इच्छेनें गर्जना करूं लागले. पण कर्णाच्या सुदैवानें व राष्ट्राच्या दुर्दैवानें त्याच वेळीं सूर्यास्त होऊन तें भांडण भीष्मांच्या मध्यस्थीनें तेथेंच मिटलें. दुर्दैवानें म्हणण्याचें कारण असें कीं, त्यावेळीं अर्जुन हा ब्रह्मास्त्रवेत्ता असून कर्णापेक्षां निःसंशय अधिक अस्त्रज्ञ असल्यामुळें युद्ध झालेंच असतें तर त्यांत त्यानें कर्णाला निःसंशय ठार मारलें असतें. व त्यामुळें दुर्योधनाच्या दुष्टाव्याला सामर्थ्याचा नुकताच मिळालेला आधार सदाचा नष्ट होऊन दगडावर पडलेल्या निखाऱ्याप्रमाणें तो पार विजून तरी गेला असता किंवा षंढाप्रमाणें सदाचा निकामी तरी होऊन राहिला असता. पण भवितव्यतेच्या मनांत वेगळें होतें म्हणूनच तो प्रसंग टळला. तथापि आत्मकेंद्रिततेंतून उत्पन्न झालेल्या मत्सरानें निरपराध अर्जुनाच्या वधावांचून आपणांस खरें महत्त्व मिळणार नाहीं या मनोविकृतीच्या पूर्णपणें आहारीं गेल्यामुळें कर्णाचे सारे सद्‌गुण कवडीमोल झाले. इतकेंच नव्हें तर एरवी त्याच्यासारख्या तपस्वी व संयमी पुरुषाला सहजसाध्य होणारी विद्या देखील शापित म्हणूनच मिळाली.

शापित विद्यादान

कर्णाला लवकरच असें आढळून आलें कीं अर्जुन आपल्यापेक्षां अस्त्रज्ञानांत वरचढ असून अमोघ ब्रह्मास्त्रामुळें तो केवळ अजिंक्य आहे. त्यानें एकांतांत द्रोणांची भेट घेतली व त्यांना अशी प्रार्थना केली कीं, प्रसादनविधि व उपसंहार यांसह ब्रह्मास्त्र शिकण्याची

माझी इच्छा आहे. कारण आपला प्रिय शिष्य जो अर्जुन त्याच्या-बरोबर द्वंद्वयुद्ध करून त्याला जिंकण्याची माझी इच्छा आहे. आपण समबुद्धीचे असून पुत्राप्रमाणें शिष्यांवरही प्रेम करतां. आपली कृपा झाली असतां विद्वान् लोक हा शस्त्रविद्येंत अनभ्यस्त आहे असें मला खात्रीनें म्हणणार नाहींत. कर्णाच्या या विद्या शिकण्याच्या मागचें अर्जुनाविषयींच्या अकारण मत्सराचें कालकूट पाहून द्रोणाचार्यांना अतिशय वाईट वाटलें. त्यांचें स्वतःच्या मुला-पेक्षांही अर्जुनावर अधिक प्रेम असल्यामुळें त्याचा हा अकारण शत्रु विद्येचें दूध पाजून पोसावा असें त्यांना वाटेना. परंतु तें कारण कर्णाला न सांगतां त्यांनीं त्याला असें सांगितलें कीं, ज्यानें यथावत् व्रताचरण केलें आहे अशा ब्राह्मणाला किंवा ज्यानें तपश्चर्या केली आहे अशा क्षत्रियाला मी ब्रह्मास्त्र शिकवितों. इतरांना नाहीं. महा-भारतांत हा संवाद पुढीलप्रमाणें वर्णिला आहे :--

ब्रह्मास्त्रं वेत्तुमिच्छामि सरहस्यनिवर्तनम् ।
अर्जुनेन समं चाहं युध्येयमिति मे मतिः ।। १०
समः शिष्येषु वः स्नेहः पुत्रे चैव तथा ध्रुवम् ।
त्वत्प्रसादान्न मां ब्रूयुरकृतास्त्रं विचक्षणाः ।। ११
द्रोणस्तथोक्तः कर्णेन सापेक्षः फाल्गुनं प्रति ।
दौरात्म्यं चैव कर्णस्य विदित्वा तमुवाच ह ।। १२
ब्रह्मास्त्रं ब्राह्मणो विद्याद्यथावच्चरितव्रतः ।
क्षत्रियो वा तपस्वी यो नान्यो विद्यात्कथञ्चन ।। १३

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय २

द्रोणांच्या या उत्तरानें कर्णाच्या मनांतील हीन कुलीनत्वाच्या जाणिवेची जखम चांगलीच दुखावली गेली. त्यानें त्यांच्याविष-यींची अढी मनांत धरली ती सदाचीचं. पुढें जेव्हां जेव्हां प्रसंग आला त्या त्या प्रत्येक वेळीं कर्णानें आचार्यांना विषारी नागासारखा दंश करून त्यांचा जो पाणउतारा केलेला आहे त्याचें खरें मूळ येथें आहे. द्रोणांच्या या उत्तरानें अतिशय संतापून त्यानें द्रोणांना ज्यांच्याजवळून अस्त्रविद्या प्राप्त झाली त्या परशुरामाजवळून अस्त्र-विद्या संपादन करण्याचा निश्चय केला. महेंद्र पर्वतावर तो उप-

स्थित झाला. स्वतःच्या हीन कुलीनत्वाची अडचण येऊं नये म्हणून त्यानें असत्य भाषण करावयाचें ठरविलें. परशुरामांना वन्दन करून 'मी भार्गव गोत्राचा ब्राह्मण असून धनुर्वेद शिकावा यास्तव आलों आहें' असें तो म्हणाला.

स तु राममुपागम्य शिरसाऽभिप्रणम्य च ।
ब्राह्मणो भार्गवोऽस्मीति गौरवेणाभ्यगच्छत ॥ १५
रामस्तं प्रतिजग्राह पृष्ट्वा गोत्रादि सर्वशः ।
उष्यतां स्वागतं चेति प्रीतिमांश्चाभवद्भृशम् ॥ १६

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय २

त्याच्या सांगण्यावर विश्वास ठेवून रामानें त्याला आपल्या आश्रमांत आश्रय दिला. तेथें असतां परशुरामाच्या दर्शनासाठीं येणाऱ्या अनक मोठमोठ्या लोकांशीं कर्णाचे संबंध आले. त्यानेंही गुरूंची मोठ्या निष्ठेनें सेवा करून त्यांच्यापासून दिव्य अस्त्रज्ञान संपादन केलें. या आश्रमांत असतांनाच कर्णावर आलेल्या एका घोर प्रसंगाचें महाभारतकारांनीं पुढीलप्रमाणें वर्णन केलें आहे :—

स कदाचित्समुद्रान्ते विचरन्नाश्रमान्तिके ।
एकः खड्गधनुष्पाणिः परिचक्राम सूर्यजः ॥ १९
सोऽग्निहोत्रप्रसक्तस्य कस्यचिद्ब्रह्मवादिनः ।
जघानाज्ञानतः पार्थ होमधेनुं यदृच्छया ॥ २०
तदज्ञानकृतं मत्वा ब्राह्मणाय न्यवेदयत् ।
कर्णः प्रसादयंश्चैनमिदमित्यब्रवीद्वचः ॥ २१
अबुद्धिपूर्वं भगवन् धेनुरेषा हता तव ।
मया तत्र प्रसादं च कुरुष्वेति पुनः पुनः ॥ २२
तं स विप्रोऽब्रवीत्क्रुद्धो वाचा निर्भर्त्सयन्निव ।
दुराचार वधार्हस्त्वं फलं प्राप्नुहि दुर्मते ॥ २३
येन विस्पर्धसे नित्यं यदर्थं घटसेऽनिशम् ।
युध्यतस्तेन ते पाप भूमिश्चक्रं ग्रसिष्यति ॥ २४
ततश्चक्रे महीग्रस्ते मूर्धानं ते विचेतसः ।
पातयिष्यति विक्रम्यः शत्रुर्गच्छ नराधम ॥ २५

यथेयं गौर्हता मूढ प्रमत्तेन त्वया मम ।
प्रमत्तस्य तथाऽरातिः शिरस्ते पातयिष्यति ।। २६
शप्तः प्रसादयामास कर्णस्तं द्विजसत्तमम् ।
गोभिर्धनैश्च रत्नैश्च स चैनं पुनरब्रवीत् ।। २७
न हि मेऽव्याहृतं कुर्यात्सर्वलोकोऽपि केवलम् ।
गच्छ वा तिष्ठ वा यद्वा कार्यं ते तत्समाचर ।। २८
इत्युक्तो ब्राह्मणेनाथ कर्णो दैन्यादधोमुखः ।
राममभ्यगमद्भीतस्तदेव मनसा स्मरन् ।। २९

—महाभारत, शान्तिपर्व अध्याय २

समुद्रतटाकीं परशुरामाच्या आश्रमाजवळच कर्ण धनुर्विद्येचा अभ्यास करीत असे. एके दिवशीं तो या त्याच्या क्रमानुसार लक्षवेधाचा अभ्यास करीत असतांना एका तपस्वी व अग्निहोत्री ब्राह्मणाची गाय त्याच्या हातून मारली गेली. त्या ब्राह्मणाला कर्णाचा अतिशय संताप आला व कर्णाची निर्भर्त्सना करीत तो म्हणाला कीं, "हे दुराचारा, दुर्मते, तूं वधार्ह आहेस. मी तुझा कांहीं एक अपराध केला नसतांना माझें एकमात्र धन असलेली गाय मारून तूं माझ्या सर्वस्वाचें अपहरण केलें आहेस म्हणून या कर्माचें तुला तसेंच भयंकर फळ मिळेल. हे पाप्या, ज्याच्याशीं तूं स्पर्धा करीत आहेस आणि ज्याच्या पराजयाकरितां तुझी रात्रंदिवस खटपट चालली आहे त्याच्याशीं तूं अखेरचें युद्ध करीत असतांना तुझ्या रथाचें चाक पृथ्वी गिळून टाकील. हे नराधमा, तसें होऊन तुझें चित्त अस्वस्थ झालें असतांना तुझ्या अडचणीचा फायदा घेऊन तो शत्रु तुझ्यावर चाल करील व तुझा शिरच्छेद करील. ज्याप्रमाणें तूं उन्मत्तपणानें माझी गाय मारलीस, त्याचप्रमाणें तो तुझा शत्रूही तुझा शिरच्छेद केल्यावांचून राहणार नाहीं. आपल्या हातून अज्ञानामुळें झालेल्या ह्या चुकीचा इतका भयंकर परिणाम पाहून कर्णाला अत्यंत दुःख झालें व त्यानें त्या ब्राह्मणाला शेंकडो गाई, तेजस्वी रत्नें, व अपार द्रव्य देऊन अज्ञानतः घडलेल्या ह्या अपराधाची क्षमा करण्याची विनंती केली. पण तो उग्र तपस्वी त्यामुळें मुळींच संतुष्ट न होतां अधिक क्षुब्ध मात्र झाला व त्यानें कर्णाला सांगि-

तलें कीं, माझ्या तोंडून एकदां जे शब्द बाहेर पडले ते कोणाच्याही सामर्थ्यानें कधींही वदलले जाणार नाहींत. तूं येथून निघून जा, अथवा पाहिजे असल्यास चिरकाल येथेंच उभा रहा, काय वाटेल तें कर, पण माझा शाप निश्चित खरा होईल. अत्यंत भयभीत झालेला कर्ण खालीं मान घालून व दीनपणानें स्वतःच्याच भाग्याला दोष देत आपल्या गुरूच्या आश्रमाकडे परत फिरला. त्याच्या मनांत सारखा तोच विषय घोळत होता. पण आपलें सारेंच सोंग बाहेर पडेल या भयानें त्यानें भगवान् परशुरामांना मात्र कांहींच सांगितलें नाहीं. या त्याच्या आत्मघातक मौनामुळें परशुरामासारख्या समर्थाकडून क्वचित् जो त्या भयानक शापाच्या प्रतिकाराचा कांहीं उपाय घडूं शकला असता, तोही घडण्याची मुळींच शक्यता उरली नाहीं.

कर्णाचें बाहुवीर्य, त्याचें प्रेम, विनय, इंद्रियजय, मनोनिग्रह व गुरुसेवा हे गुण उत्कटतेनें दृष्टीस पडल्यामुळें परशुराम त्याच्यावर अत्यंत प्रसन्न झाले व त्यांनीं कर्णाला ब्रह्मास्त्राचा संपूर्ण प्रयोग यथाविधि शिकविला. कदाचित् हें ज्ञान पदरांत पडल्याबरोबर कर्ण गुरूची आज्ञा घेऊन परत फिरला असता तर पुढची आपत्ति त्याच्यावर ओढवली नसती. पण विद्येचा हेतु हीन असल्यामुळें ती शापित ठरल्यावांचून कशी रहावी? त्याच्या सहनशीलतेच्या प्रकरणांत वर्णिल्याप्रमाणें किड्यानें कर्णाची मांडी खाऊन टाकल्यानंतर कर्णानें त्या वेळीं जें अपूर्व धैर्य दाखविलें त्यामुळेंच त्याचें खरें स्वरूप बाहेर पडलें व त्याची विद्या शापित ठरली. महाभारतकार म्हणतात :

रामः कर्णं च सक्रोधमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २४

अति दुःखमिदं मूढ न जातु ब्राह्मणः सहेत् ।
क्षत्रियस्येव ते धैर्यं कामया सत्यमुच्यताम् ॥ २५

तमुवाच ततः कर्णः शापाद्भीतः प्रसादयन् ।
ब्रह्मक्षत्रान्तरे जातं सूतं मां विद्धि भार्गव ॥ २६

राधेयः कर्ण इति मां प्रवदन्ति जना भुवि ।
प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन्नस्त्रलुब्धस्य भार्गव ।। २७
पिता गुरुर्न संदेहो वेदविद्याप्रदः प्रभुः ।
अतो भार्गव इत्युक्तं मया गोत्रं तवान्तिके ।। २८
तमुवाच भृगुश्रेष्ठः सरोषः प्रदहन्निव ।
भूमौ निपतितं दीनं वेपमानं कृताञ्जलिम् ।। २९
यस्मान्मिथ्योपचरितो ह्यस्त्रलोभादिह त्वया ।
तस्मादेतन्न ते मूढ ब्रह्मास्त्रं प्रतिभास्यति ।। ३०
अन्यत्र वधकालात्ते सदृशेन समीयुषः ।
अब्राह्मणेन हि ब्रह्मं ध्रुवं तिष्ठेत्कदाचन ।। ३१
न त्वया सदृशो युद्धे भविता क्षत्रियो भुवि ।
एवमुक्तः स रामेण न्यायेनोपजगाम ह ।। ३२

—महाभारत, शांतिपर्व अध्याय ३

भार्गवरामांना कर्णाच्या त्या अपूर्व सहनशक्तीचें नवल वाटून तो ब्राह्मण नसावा असें त्यांच्या मनानें घेतलें. ते त्याला म्हणाले, “ खरें खरें सांग. कोणताहि ब्राह्मण आघाताच्या या वेदना इतक्या स्थैर्यानें कधींच सहन करूं शकणार नाहीं. आघात सहन करण्याच्या बाबतींतलें तुझें हें विलक्षण धैर्य पाहून तूं ब्राह्मण नसून क्षत्रिय असला पाहिजेस असें मला निश्चित वाटतें व तसें असेल तर तूं खोटें बोलून माझ्याजवळून विद्या संपादन केली आहेस. आपल्या गुरूशीं खोटें बोलण्यासारखें जगांत दुसरें कोणतेंही पाप नाहीं. तूं एकदां कपट केलेंस तें केलेंस. पण आतां तरी सत्य काय तें सांग. नाहींतर कपटाचरणाचे भयानक परिणाम तुला भोगावे लागतील.” भगवान् परशुरामाचें अपार सामर्थ्य व त्यांचा भयंकर क्रोध याची कर्णाला पूर्णपणें कल्पना असल्यामुळें तो भीतीनें कांपत कांपत त्यांना म्हणाला कीं, मी ब्राह्मण व क्षत्रिय या दोन्ही वर्णांतील नसून सूत जातींत उत्पन्न झालों आहें. अधिरथ सुताचा मी मुलगा असून राधा हें माझ्या आईचें नांव आहे. म्हणून जगांत मला राधेय आधिरथी कर्ण असें म्हणतात. मी केवळ अस्त्रलोभानें आपल्याशीं असत्याचरण केलें, म्हणून आपण मजवर अनुग्रह करा. वेदविद्या शिकविणारा

गुरु हा खरोखरीच पिता होय. आपण मला धनुर्वेद शिकविला असल्यामुळें आपण माझे वडीलच आहांत. म्हणून मी आपल्याला माझी जात ब्राह्मण व गोत्र भार्गव असल्याचें सांगितलें. आपलें गोत्र भार्गव असल्यामुळें मीही त्याचाच आश्रय केला. असें बोलत अत्यंत दीन झालेल्या कर्णानें परशुरामांच्या पायावर लोटांगण घातलें. परशुराम अत्यंत क्रुद्ध झाले होते खरे; पण शापाच्या भीतीनें थरथर कांपणाऱ्या कर्णाची ती दीन अवस्था पाहून त्यांना तशा रागांतही किंचित हंसू आल्यावांचून राहिलें नाहीं. नंतर शीघ्रकोपी राम त्याला म्हणाले कीं, अस्त्रलोभानें तूं माझ्याशी कपटाचरण केलें असल्यामुळें मी तुला जसा शाप देणार आहे, त्याच प्रमाणें तूं स्वतःच्या देहाकडे न पहातां अविश्रांतपणें जी माझी सेवा केलीस त्यामुळें मी तुला वरदानही देणार आहे. तुला माझा शाप असा आहे कीं आपल्या बरोबरीच्या योद्धयाशीं तूं अखेरचें युद्ध करीत असतांना, तुझा वधकाल जवळ आल्यावर, मी दिलेल्या ह्या महास्त्राचा तुला कांहीं एक उपयोग होणार नाहीं. तुला त्याचें पूर्णपणें विस्मरण होईल. ब्रह्मास्त्र तुझ्यासारख्या कपटाचरणी हीनकुलीनाजवळ मरणघटकेपर्यंत केव्हांही टिकत नसतें. माझें तुला वरदान असें आहे कीं, हा विशिष्ट प्रसंग सोडून इतरवेळीं मी दिलेलें अस्त्र तुला निस्संशय उपयोगी पडेल व तुझ्यासारखा योद्धा पृथ्वीवर सहसा होणार नाहीं. तुझ्या पराक्रमानें तुझी कीर्ति त्रिखंड गाजेल. आतां मात्र तूं माझ्या आश्रमांत एक क्षणही न थांबतां येथून चालता हो. कारण तुझ्यासारख्या असत्यवादी व कपटाचरणी व्यक्तीला या आश्रमाच्या पवित्र परिसरांत मुळींच जागा नाहीं."

मनांत अत्यंत खिन्न झालेला कर्ण विद्येबरोबरच दोन भयानक अभिशाप घेऊन दुर्योधनाकडे परत फिरला. परशुरामांचा अनुग्रह होऊन कर्णानें ब्रह्मास्त्र संपादन केलें हें कळतांच अर्जुन व इतर पांडव यांना त्याच्या साहाय्यानें सहज धुळीस मिळवितां येईल या कल्पनेनें दुर्योधनाची त्याच्यावर अधिकच भक्ति जडली. तात्पर्य, दीर्घ प्रयत्नानें कर्णानें महास्त्रविद्या संपादन केली खरी; पण विद्याप्रेमासारखा सात्त्विक अथवा शुद्ध कीर्ति व सद्धर्माचें संरक्षण यासारखा

त्या प्रयत्नावादामागें कोणताही राजस हेतु नसून मत्सर व अकारण द्वेष यांवर आधारलेला पार्थाच्या विनाशाचा तामस हेतु असल्यामुळें त्याची विद्या शापित ठरली व कसोटीच्या प्रसंगी तिचा त्याला व्हावा तसा उपयोग झाला नाहीं. अर्जुनापेक्षां आपण ज्ञानांत वरचढ असावें या मनोवृत्तीची सात्त्विक स्पर्धा त्याची नव्हती. तशी ती असती तर अर्जुनाहून अधिक श्रेष्ठ असा शील, नीतिमत्ता व विनय यांचाच त्याच्या व्यक्तिमत्त्वांतून आविष्कार झाला असता. स्वतःच्या हातून अर्जुनाच्या विनाशांत आपल्या महास्त्रज्ञतेचें पर्यवसान त्याला हवें होतें. असूया व स्पर्धा यांची तामसी जात व त्याचें नागडें प्रदर्शन जर त्याच्याकरवीं झालें नसतें तर त्याला परशुरामापर्यंत जाण्याची यातातात न करतां घरबसल्याच द्रोणाचार्यांच्याकडून महास्त्रविद्या संपादन करतां आली असती व शापांची आपत्तीही ओढवली नसती. प्रत्यक्ष आपला मृत्यू धृष्टद्युम्नाच्या रूपानें उत्पन्न झालेला आहे हें माहीत असतानां देखील ज्या महात्म्यानें त्यालाही शस्त्रास्त्रविद्येचें सरहस्य ज्ञान मोकळ्या मनानें दिलें त्यानें तें कर्णाला तर खात्रीनेंच दिलें असतें. तामसी स्पर्धेच्या पोटीं कपटाचरणानें संपादित केलेल्या या शापित विद्येनें कर्णाच्या आत्मकेंद्रिततेंत दुर्दान्त अहं-काराची मात्र नवी भर पडली.

कर्ण दुर्योधनाच्या पक्षाला कां मिळाला ?

कर्णानें जो दुर्योधनाचा पक्ष स्वीकारला होता तो कांहीं निव्वळ दुर्योधनाच्या उपकाराविषयींची कृतज्ञता म्हणून नव्हता. अत्यंत खोल अशा राजनैतिक स्वरूपाच्या विचारानें त्यानें हें धोरण स्वीकारलें होतें. कर्ण स्वतःच्या कर्तृत्वाच्या भरंवशावर जें अत्यंत मानाचें असें राज्यसूत्रचालकत्वाचें स्थान प्राप्त करून घेऊं इच्छीत होता तें त्याला पांडवांच्या पक्षांत मिळण्यासारखें निश्चित नव्हतें. युवराज दुर्योधन सर्वस्वीं त्याच्या भरंवशावर असल्यामुळें त्याला तेथें जें स्थान मिळूं शकत होतें तें त्यानें कितीही प्रयत्न केला असता तरी, पराक्रमांत व कर्तृत्वांत त्याच्यापेक्षां कोणत्याही दृष्टीनें कमी नसलेल्या, उलट कांकणभर अधिकच सरस असलेल्या पांडवांच्या पक्षांत त्याला कसें

मिळावें ? एक तर अर्जुन त्याच्यापेक्षां अधिक श्रेष्ठ धनुर्धर होता. शिवाय भीमासारख्या अभिमानी व तीव्र मनोवृत्तीच्या पुरुषासमोर कर्णाच्या गर्वोद्धतपणाला फारसा वाव नव्हता. पांडवांच्या इतर अनेक स्नेह्यांप्रमाणेंच कर्णही त्यांच्या पक्षांत राहिला असता इतकेंच. याहून त्याचें अधिक महत्त्व उरलें नसतें. शिवाय श्रीकृष्णांसारखा सर्वश्रेष्ठ पुरुषोत्तम हा अर्जुनाचा परममित्र असल्यामुळें व त्याच्यासमोर इतर कोणाच्याही साहाय्याची पांडवांना गरज नसल्यामुळें कर्णाला तेथें कांहींही महत्त्व प्राप्त झालें नसतें. पांडवांच्या पक्षांत श्रीकृष्णांचें जें स्थान होतें तें कर्णाला मिळणें केवळ दुर्योधनाच्या पक्षांतच शक्य होतें. म्हणून सर्व दृष्टींनीं खोलवर विचार करून आपल्या महत्त्वाकांक्षेच्या पूर्तीस्तव त्यानें दुर्योधनाचा आश्रय केला. एकच गोष्ट अशी होती कीं जिच्या भरंवशावर कर्णाला पांडवांच्या पक्षांत नुसतें महत्त्वच नव्हें तर सर्वश्रेष्ठ स्थानही प्राप्त झालें असतें. ती गोष्ट म्हणजे कर्ण आपला सर्वांत वडील भाऊ आहे हें पांडवांना कळणें ही होय. पण ह्या गोष्टीची जशी पांडवांना जाणीव नव्हती, तशीच ती कर्णालाही नव्हती. ज्या एका व्यक्तीला या गोष्टीची जाणीव असणें संभवनीय होतें ती व्यक्ति म्हणजे पांडवांची माता कुन्ती होय. पण तिनें या बाबतींत अनेक कारणांस्तव मौन स्वीकारलें होतें. याप्रमाणें एकदां जाणूनबुजून आत्मप्रतिष्ठेसाठीं दुर्योधनाचा पक्ष अनिवार्य म्हणून स्वीकारल्यानंतर चांगल्या व वाईट उपायांनीं दुर्योधनाचें जितकें महत्त्व वाढेल तितकेंच आपलेंही वाढेल हें कर्णानें ताबडतोब ओळखलें व म्हणून दुर्योधनाला सर्वतोपरीं प्रसन्न राखावयास, त्याचें महत्त्व व सामर्थ्य वाढवावयास, व छायेप्रमाणें त्याचें अनुकरण करावयास कर्ण प्राणपणानें झटूं लागला. केवळ स्वार्थसाधनाचा हेतु डोळ्यांसमोर असल्यामुळें, एरवीं अत्यंत श्रेष्ठ व उदारमनस्क असलेला कर्ण ह्व्या त्या अधमपणाच्या पातळीवर उतरावयास सिद्ध झाला.

याचें उदाहरण म्हणजे द्यूतप्रसंगीं घडून आलेल्या एका अक्षम्य दुराचाराच्या कृत्यांत दुर्योधनाला त्यानें वाजवीपेक्षां फाजील उत्साहानें साथ दिली व नीति–अनीतीची चाड बाळगली नाहीं हें होय

द्यूतप्रसंगीं घडून आलेलें तें भयानक अपकृत्य म्हणजे महासती द्रौपदीचें वस्त्रहरण होय. राजसूय यज्ञांत साम्राज्याच्या राज्ञीपदाचें सिंहासन जिनें नुकतेंच अलंकृत केलें होतें, पूर्णावतार श्रीकृष्णांना जिला आपली भगिनी म्हणून संबोधण्यांत अभिमान वाटत असे, त्या अग्निसंभवा, महापतिव्रता द्रौपदीला, द्यूताच्या कैफांत, एखाद्या निर्जीव वस्तूप्रमाणें युधिष्ठिरानें पणाला लावलें व छलद्यूताच्या विद्येंत अत्यंत निष्णात असलेल्या गांधारराज शकुनीनें तिला जिंकलें. त्याबरोबर मदांध दुर्योधनाचा तोल सुटून त्यानें एकदम, कौरवकुलाच्या अब्रूची कीर्तिपताका असलेल्या त्या साध्वीला, दासी म्हणून राजसभेंत आणण्याची आज्ञा दिली. द्रौपदी पणांत जिंकण्यांत आली हें ऐकतांच विदुर अचेतन झाला, भीष्मद्रोणांना थरकांप सुटला, व सगळे सभ्य 'धिक्कार, धिक्कार' म्हणून ओरडूं लागले. पण कर्ण मात्र अत्यंत आनंदित झाला !

जहर्ष कर्णोऽतिभृशं सह दुःशासनादिभिः ।
इतरेषां तु सभ्यानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ।। ४४

—महाभारत, सभापर्व अ. ६५

द्रौपदीला सभेंत आणण्याची दुर्योधनाची आज्ञा ऐकून तर स्वयंवराच्या वेळीं तिनें केलेल्या आपल्या अपमानाच्या जाणिवेच्या दंशानें कर्णाचे डोळे सुडाच्या भावनेनें चमकून उठले. रजस्वला व एकवस्त्रा असलेल्या त्या राजरमणीला दुःशासनानें केस धरून भरसभेंत फरफरा ओढीत आणल्यावर सारे सभ्य लाजेनें माना खालीं घालून बसले. त्या साऱ्या राजसभेंत एकच असा धैर्यसंपन्न पुरुष निघाला कीं ज्यानें त्या दुष्कृत्याचा, सत्तेच्या रागालोभाची पर्वा न करतां स्पष्ट शब्दांत धिक्कार केला. तो पुरुष म्हणजे दुर्योधनाचा बंधु विकर्ण होय. त्यावेळीं विकर्णाला कर्णानें जें उत्तर दिलें आहे त्यांत त्याचा सारा नीचपणा खळाळून बाहेर पडला आहे. कर्ण म्हणाला कीं,

दृश्यन्ते वै विकर्णेह वैकृतानि बहून्यपि ।
तज्जातस्तद्विनाशाय यथाग्निररणिप्रजः ।। २७
एते न किंचिदप्याहुश्चोदिता ह्यपि कृष्णया ।
धर्मेण विजितामेतां मन्यन्ते द्रुपदात्मजाम् ।। २८

त्वं तु केवल बाल्येन धार्तराष्ट्र विदीर्यसे ।
यद्ब्रवीषि सभामध्ये बालः स्थविर भाषितम् ।। २९
न च धर्मं यथावत्त्वं वेत्सि दुर्योधनावर ।
यद्ब्रवीषि जितां कृष्णां न जितेति सुमन्दधीः ।। ३०
कथं ह्यविजितां कृष्णां मन्यसे धृतराष्ट्रज ।
यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान्पाण्डवाग्रजः ।। ३१
अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ ।
एवं धर्मजितां कृष्णां मन्यसे न जितां कथम् ।। ३२
कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः ।
भवत्यविजिता केन हेतुनैषा मता तव ।। ३३
मन्यसे वा सभामेतामानीतामेकवाससम् ।
अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मे वाक्यमुत्तमम् ।। ३४
एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन ।
इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ।। ३५
अस्याः सभामानयनं न चित्रमिति मे मतिः ।
एकाम्बरधरत्वं वाप्यथवापि विवस्त्रता ।। ३६
यच्चैषां द्रविणं किंचिद्या चैषा ये च पाण्डवाः ।
सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ।। ३७
दुःशासन सुबालोऽयं विकर्णः प्राज्ञवादिकः ।
पाण्डवानां च वासांसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ।। ३८

—महाभारत, सभापर्व अध्याय ६८

हे मूर्खा विकर्णा, अग्नि ज्याप्रमाणें ज्या अरणींतून जन्म पावतो तिलाच जाळीत असतो, त्याचप्रमाणें तूंही आपल्याच बांधवांना संताप आणणारें वर्तन करीत आहेस. येथें जमलेले सर्व सभ्य लोक व द्रौपदीचे प्रत्यक्ष पति पांडव हेही तिला धर्मतः आमची दासी समजत आहेत. तूं मात्र मूर्खपणामुळें ती आमची दासी झाली नाहीं असें समजून बोलत आहेस. आम्हां प्रौढांच्या सभेंत तुझ्यासारख्या मूर्खाचें कांहीं एक काम नाहीं. सभेंत युधिष्ठिराचें सर्वस्व त्यानें द्यूतांत पणाला लावल्यानंतर व तें तो हरल्यानंतर त्यांत द्रौपदीचा समावेश होत नाहीं काय? शिवाय त्यानंतरही धर्मानें स्वतः आपल्या

तोंडानें उच्चार करून तिला पणाला लावलें आहे व बाकीच्या पांडवांनीं या त्याच्या कृत्याला आपलें अनुमोदन दिलें आहे. अशा स्थितींत ती दासी नाहीं असें म्हणून आतां कसें चालेल? कदाचित् तुझ्या मनांत असें येईल कीं दासीगणांतही ह्या सभ्य व कुलवती स्त्रीला, ती रजस्वला व एकवस्त्रा असतांना राजसभेंत जबरदस्तीनें आणणें योग्य आहे काय? तर मूर्खा, त्याचें उत्तर ऐक. देवांनीं धर्मशास्त्रानुसार स्त्रीला एकच पति सांगितला आहे. हिला तर पांच पति आहेत. अशा स्थितींत अनेक पुरुषांना वश होऊन राहणाऱ्या या स्त्रीला साध्वी व कुलवती कोण म्हणेल? मला तर हिच्यांत व एखाद्या रखेल्या दासींत कांहीं एक फरक दिसत नाहीं. त्यामुळें वेश्याच असणाऱ्या हिच्यासारख्या स्त्रीला रजस्वला व एकवस्त्राच काय पण विवस्त्र स्थितींतही येथें जबरदस्तीनें ओढून आणावयास मुळींच हरकत नाहीं. हे दुःशासना! हा विकर्ण शिष्टपणाचा आव आणून कांहींही बोलत असला तरी तो महामूर्ख आहे. याचें तूं कांहीं एक ऐकूं नकोस. ह्या बन्धकी द्रौपदीचें वस्त्र तूं सर्वांसमक्ष हिरावून घे व तिला भरसभेंत नग्न करून तिची उघडी काया सर्वांना डोळे भरून पाहूं दे."

रथचक्र जमिनींत गाडलें गेल्यावर असहाय स्थितींत अर्जुनाच्या हातून मृत्यु पावत असलेल्या कर्णाविषयीं अणुमात्रही अनुकंपेचा उदय होऊं देण्यापूर्वी महाभारताच्या प्रत्येक अभ्यासकानें कर्णाच्या या आसुरी प्रवृत्तीचा व त्याच्या या पाशवी आज्ञेचा विचार केला पाहिजे. कुलवती स्त्रियांच्या अब्रूवर निखारे पसरण्याचा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षपणें प्रयत्न करणाऱ्या मांगांना सांपडतील त्या पद्धतीनें ठेंचून काढणें हें आर्यराष्ट्राचें नीतिशास्त्रच आहे. कर्णाबद्दल कोणताही सहानुभूतीचा विचार अंतःकरणांत येण्यापूर्वी रजस्वला व एकवसना अवस्थेंत केसांना हिसके बसत असतांना व वस्त्र फरफरा ओढलें जात असतांना डोळ्यांत आंसवें आणून हंबरडा फोडणाऱ्या याज्ञसेनीचें चित्र अंतःचक्षूंसमोर आणून पहा. अंतःकरणाचे सांदीकोपरे कोरडे ठणठणीत पडून हृदय जळून जाईल. तात्पर्य, द्रौपदीला नग्न करण्याची आसुरी आज्ञा कर्णानें दिलेली आहे; दुर्योधनानें

नाहीं. आत्मकेंद्रित, अहंकारी, स्वार्थी व मत्सरी पुरुष सुडाच्या व अनुरंजनाच्या भावनेनें पिसाळल्यावर किती अधमपणाचें वर्तन करूं शकतो याचें हें एक नमुनेदार उदाहरण आहे. द्रौपदीच्या स्वयंवराच्या वेळच्या अपमानाचा या थरापर्यंत सूड घ्यावयास कर्ण सिद्ध झाला यांतच त्याची सारी अधमता स्पष्ट होते. त्यानंतरही द्रौपदीचें दैवी चमत्कारानें संरक्षण झाल्यावर कर्णानें पुन्हां दुःशासनाला सांगितलें कीं, या दासीला ओढीत घरांत घेऊन जा! ती बिचारी विलाप करीत असतांना दुःशासन पुन्हां तिच्या वस्त्राला झोंबू लागला. त्यावेळीं भीमसेन संतापून एकाहून एक घोर अशा प्रतिज्ञा करीत असतांना त्याला डिवचावें म्हणून कर्ण द्रौपदीला असें म्हणाला कीं "जगामध्यें तिघेजण परतंत्र असतात. एक दास, दुसरा पुत्र व तिसरी स्त्री होय. हे द्रौपदी, तुझे पति कौरवांचे गुलाम आहेत. त्यांची तुझ्यावर आतां कांहीं एक सत्ता उरलेली नाहीं. त्यामुळें स्वतंत्रपणेंच कौरवांची दासी झालेली तूं साऱ्या धृतराष्ट्रपुत्रांची उपभोग्य वस्तू झालेली आहेस. पांच पति करणाऱ्या तुला या शंभर कौरवांकरवीं आपली उपभोगेच्छा यथेच्छ पूर्ण करून घेतां येईल. या षंढ व पराजित पतींचा तुझ्यावर यापुढें काय अधिकार असूं शकतो? पांचालराज द्रुपदाच्या राजकन्येला एखाद्या वटकीप्रमाणें जुगारांत पणाला लावून या कुंतीपुत्र युधिष्ठिरानें पौरुष व पराक्रम यांसह आपला जन्म सार्थकींच लावला म्हणावयाचा!"

याप्रमाणें कर्ण बोलल्यानंतर उन्मत्त दुर्योधनानें त्यापासून प्रेरणा घेऊन भरसभेंत, साऱ्या वडीलधाऱ्या मंडळींच्या समक्ष, आपली डावी मांडी उघडी करून निलाजरेपणानें द्रौपदीला दाखविली. त्यानंतर मात्र त्या सभागृहाचेंच रणांगणांत रूपांतर होईल या भयानें राजा धृतराष्ट्रानें द्रौपदी व पांडव यांना दासभावांतून मुक्त केलें. त्यावेळीं कर्ण उपहासपूर्वक असें म्हणाला कीं, आजपर्यंत रूपवान् स्त्रियांची कीर्ति आम्हीं पुष्कळ ऐकली होती. परंतु त्यांत द्रौपदीसारखें कोणाचेंही कर्तृत्व झळकलें नाहीं. धार्तराष्ट्र व पांडव प्राणपणानें एकमेकांवर खवळून उठले असतांना द्रौपदीनेंच शांति प्रस्थापित केली आहे. अगाध व उफाळलेल्या समुद्रांत नष्ट

होऊन बुडत चाललेल्या पांडवांना द्रौपदीनेंच शेवटीं नौका होऊन वांचविलें."

दुर्योधनाशीं सख्य होतांच आपलें स्वतःचें महत्त्व वाढावें म्हणून कर्णानें दुर्योधनाच्या अंतःकरणाची ठेवण ओळखून त्या सभेंत आधींच ज्यांचें महत्त्व होतें त्या भीष्मद्रोणादिकांच्या व्यक्तित्वाला विरोध करावयास प्रारंभ केला. कितीही इच्छा असली तरी दुर्योधन ज्या गोष्टी त्यांच्या तोंडावर बोलूं शकत नसे त्या प्रथम कर्ण बोलूं लागला. त्यानें भरसभेंत भीष्म व द्रोण हे तुझे गुरु व पितामह नसून राज्याधिकाराच्या दृष्टीनें मंत्री आहेत, त्यांनीं तुझेंच ऐकलें पाहिजे, पण त्याऐवजीं तुझें अहित चिंतून ते पाण्डवांचें हितचिंतन करून आपलें मंत्रिपदाचें कर्तव्य पार पाडीत नाहींत, हें त्याला त्यांच्या तोंडावरच उपहास करून पटवून दिलें. या जुन्या मंत्रि-सत्तेवर केलेला आघात त्यानें राजाच्या अंतःकरणाची परीक्षा पहाण्याकरितांच केला. द्रौपदीच्या स्वयंवरानंतर यादव व पांचाल या दोन राजसत्तांचा पांडवांना एकदम पाठिंबा मिळून पूर्वीं त्यांना नष्ट करणें ही जी घरगुती वाटणारी बाब ती आतां महायुद्धाची द्योतक ठरली. कौरवांच्या राज्यदरबारीं आपलें भावी धोरण कसें आंखावें व कशा पद्धतीनें पांडवांचा नाश करावा याचा गंभीर विचार करण्यासाठीं सभा बोलविण्यांत आली असतां भीष्म-द्रोणांनीं त्या सभेंत राजाची निर्भर्त्सना करून त्याच्या हिताचा मार्ग त्याला सुचविला. कर्णानें त्या सभेंत पहिलेंच राजकीय स्वरूपाचें भाषण केलें. या त्याच्या भाषणांत त्यानें भीष्मद्रोणांवर पहिलेंच तोंडसुख घेतलें. इतकेंच नव्हें तर त्या वृद्धांचें कौरवांच्या दरबारां-तील मानाचें पद वस्तुतः सामान्य सेवकांच्या योग्यतेचेंच आहे असें युवराज दुर्योधनाला प्रकटपणें प्रथमच भासवून त्याच्या मनावरील त्यांच्या दडपणाचा ताण त्यानें नाहींसा केला. तो म्हणाला कीं,

योजितावर्थमानाभ्यां सर्वकार्येष्वनन्तरौ ।
न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः किमद्भुततरं ततः ॥ १३
दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनान्तरात्मना ।
ब्रूयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतम् ॥ १४

एवं विद्वन्नुपादत्स्व मन्त्रिणां साध्वसाधुताम् ।
दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितम् ।। २५

—महाभारत, आदिपर्व अध्याय २०४

परस्परेण भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते ।
एकस्यां ये रताः पत्न्यां न भिद्यन्ते परस्परम् ।। ६
आर्यव्रतश्च पाञ्चाल्यो न स राजा धनप्रियः ।
न संत्यक्षति कौन्तेयान् राज्यदानैरपि ध्रुवम् ।। ९
इदं त्वद्य क्षमं कर्तुमस्माकं पुरुषर्षभ ।
यावन्न कृतमूलास्ते पाण्डवेया विशांपते ।। ११
तावत्प्रहरणीयास्ते तत्तुभ्यं तात रोचताम् ।। १२
यावन्नायाति वार्ष्णेयः कर्षन्यादववाहिनीम् ।
राज्यार्थे पाण्डवेयानां पाञ्चाल्यसदनं प्रति ।। १५

—महाभारत, आदिपर्व अध्याय २०२

राजांच्या पदरीं जे सेवक असतात ते त्याचें हित करणारे असावे लागतात. राज्य शक्य तितकें निष्कंटक करणें व राज्याच्या मर्यादांची वाढ करणें हेंच राज्याचें हितसाधन होय. परंतु दुर्योधना, यासंबंधांत तुझ्यासारखा दुर्दैवी राजा मीं पाहिला नाहीं. भीष्म व द्रोण हे दोन वृद्ध तूं आजपर्यंत वाढविलेले व धन, मान आणि स्थान देऊन संरक्षिलेले आहेत. पण तूं केलेल्या ह्या सर्व उपकारांचा मोबदला म्हणून ते तुझ्या शत्रूंचें साहाय्य करीत आहेत. ह्यांच्या अंगीं इतका पराक्रम आहे कीं ह्यांच्या भरंवशावर तुला पांडवांना भिण्याचें मुळींही कारण नाहीं. पण हे इतके कृतघ्न आहेत कीं तूं केलेले उपकार पूर्णपणें विसरून तुझ्या शत्रूंची तळी उचलून धरीत आहेत. वास्तविक पांडवांशीं युद्ध करून त्यांना ठार करणें आजच शक्य आहे. 'पांडवांचाच एकोपा इतका आहे कीं त्यांच्यांत परस्परांत भेद उत्पन्न करून त्यांचा नाश करणें सर्वथा अशक्य आहे. द्रौपदी ही त्यांची समान वधू असल्यामुळें तर त्यांच्यांतील एकोपा अधिकच दृढ झालेला आहे. द्रुपद धनलोभी नसल्यामुळें व भेकडही नसल्यामुळें तुमच्या धनाच्या लोभानें तो पांडवांचा पक्ष कधींही सोडणार नाहीं. उलट त्याच्या कन्येचें

भाग्यसूत्र त्यांच्याशीं संबद्ध असल्यामुळें तो सदैव त्यांनाच साहाय्य करील. आज आपण इतके निश्चित समर्थ आहोंत कीं, द्रुपदासुद्धां पांडवांचा युद्धांत फडशा पाडणें आपल्याला शक्य आहे. त्यांना खरें साहाय्य श्रीकृष्णाचें व यादवांच्या राज्यसत्तेचें मिळण्याचा संभव आहे. पण आपण आपलें कारस्थान षट्कर्णी न होऊं देण्याची पूर्ण सावधगिरी बाळगली व यादवांच्या कानांवर आपले बेत जाण्या-पूर्वीच आपण पांडवांवर हल्ला केला तर आपण त्यांचा पूर्ण फडशा पाडू शकूं. पांडवांच्या विनाशाचें कार्य पूर्ण झाल्यानंतर मागाहून श्रीकृष्ण आपल्याशीं भांडण उकरून काढणें शक्य नाहीं. म्हणून पांडव दृढमूल होण्याच्या आधीं आपण आजच त्यांच्यावर हल्ला करणें सर्वथा श्रेयस्कर आहे."

या विशिष्ट वेळीं धृतराष्ट्रानें कर्णाचें जरी ऐकलें नाहीं तरी भीष्मद्रोणांच्या व विदुराच्या सचिवसंस्थेचें महत्त्व येथून कर्णानें पद्धतशीर रीतीनें कमी केलें. स्वत: दिग्विजय संपादन करून त्यानें दुर्योधनावर इतकी छाप बसविली कीं राजसत्तेनें बोलाविलें म्हणजे जावें, याशिवाय जुन्या सचिवसत्तेचें कौरवांच्या सभेंत कांहींही महत्त्व उरलें नाहीं. कर्णाकरवीं तिचा उपहास करून दुर्योधन आपली इच्छा भागवून घेई. उत्तरगोग्रहणापासून तर उद्योग-पर्वापर्यंतचा व त्याच्या आधींचाही इतिहास हीच गोष्ट सिद्ध करतो. कर्णाचें दुर्योधनावर त्याच्या या विशिष्ट कारस्थानी-पणानें कमालीचें वजन बसलें. दुर्योधनाच्या एकछत्री साम्राज्यांत आपलें हित व कुरुपांडवांच्या ऐक्यांत आपला विनाश आहे हें ओळखून पांडवांना मारण्यासाठीं आपल्या शौर्याला न शोभणारीं कृत्यें करावयास कर्णानें मागेंपुढें पाहिलें नाहीं.

एकाकी विजनवासांत पांडव गेले असतां तेरा वर्षानंतर तरी पांडव परत येऊन राज्याची मागणी पुढें करतीलच व त्यांची ती मागणी अत्यंत न्याय्य असल्यामुळें त्यांना साहाय्यही भरपूर मिळ-ण्याचा संभव आहे, अशा स्थितींत त्यांच्याशीं कौरवांनीं युद्ध सुरू केलें तर जयही संशयास्पद राहील व आपल्या पराक्रमाला न्यायाचें अधिष्ठानही उरणार नाहीं; त्याऐवजीं वनांत साहाय्यहीन व

एकाकी असलेल्या पांडवांना गांठून मोठ्या सैन्यानिशीं त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांचा वध करावा म्हणजे दुर्योधनाच्या मार्गांतील व आपल्याही मार्गांतील धोंड सदाची मिटेल असें त्याच्या मनानें घेतलें. चारित्र्याला कलंक लावणारा व शौर्याला काळिमा फांसणारा हा विचार त्यानें कार्यवाहींत आणण्याचा निश्चय केला. त्याच्या उत्तेजनानें या कुकृत्यासाठीं कौरवांचें सैन्य बाहेरही पडूं लागलें होतें. पण केवळ योगायोगानेंच ती आपत्ति टळली. महाभारतकार म्हणतात :—

उपलभ्य ततः कर्णो विवृत्य नयने शुभे ।
रोषाद्दुःशासनं चैव सौबलं च तमेव च ॥ १५
उवाच परमक्रुद्ध उद्यम्यात्मानमात्मना ।
अथो मम मतं यत्तु तन्निबोधत भूमिपाः ॥ १६
प्रियं सर्वे करिष्यामो राज्ञः किंकरपाणयः ।
न चास्य शक्नुमः स्थातुं प्रिये सर्वे ह्यतन्द्रिताः ॥ १७
वयं तु शस्त्राण्यादाय रथानास्थाय दंशिताः ।
गच्छामः सहिता हन्तुं पाण्डवान्वनगोचरान् ॥ १८
तेषु सर्वेषु शान्तेषु गतेष्वविदितां गतिम् ।
निर्विवादा भविष्यन्ति धार्तराष्ट्रास्तथा वयम् ॥ १९
यावदेव परिद्यूना यावच्छोकपरायणाः ।
यावन्मित्रविहीनाश्च तावच्छक्या मतं मम ॥ २०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पूजयन्तः पुनः पुनः ।
बाढमित्येव ते सर्वे प्रत्यूचुः सूतजं तदा ॥ २१
एवमुक्त्वा सुसंरब्धा रथैः सर्वैः पृथक्पृथक् ।
निर्ययुः पाण्डवान्हतुं सहिताः कृतनिश्चयाः ॥ २२
तान्प्रस्थितान्परिज्ञाय कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
आजगाम विशुद्धात्मा दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥ २३
प्रतिषिध्याथ तान्सर्वान्भगवांल्लोकपूजितः ॥ २४

—महाभारत, वनपर्व अ. ७

आपण आपलें सैन्य व शस्त्रें घेऊन वनांत जावें व पांडवावर हल्ला करून त्यांना ठार मारावें असें मला वाटतें. कोणत्याही उपायानें

एकदां पांडव मेले म्हणजे आपल्या मार्गांतील त्यांचा अडथळा दूर होऊन आपण सुखी होऊं. जोंवर पांडव हीन अवस्थेंत आहेत, जोंवर ते शोकमग्न स्थितींत किंकर्तव्यतामूढ बनले आहेत, जोंवर कोणीही साहाय्य करणारे मित्र त्यांच्याजवळ नाहींत तोंवरच त्यांचा वध करतां येणें शक्य आहे."

सेनापति कर्णाच्या या दुष्ट व भ्याड सल्ल्यानुरूप कौरवसैन्य हस्तिनापुराबाहेर देखील पडलें असतें. पण केवळ महर्षि व्यासांच्या मध्यस्थीनें हा प्रसंग टळला.

त्यानंतर पुनश्च घोषयात्रेची प्रेरणा दुर्योधनाला देऊन कर्णानें आपल्या मनाचें हलकेंपण सिद्ध केलेंच. पण त्याच्या अंतःकरणाची खरी हीनता, घोषयात्रा प्रकरणीं फटफजिती झाल्यामुळें लाजलेल्या दुर्योधनाला उत्तेजित करण्यासाठीं युक्तिवाद करावयास तो पुढें सरसावला तेव्हां व्यक्त झाली आहे. कर्ण म्हणतो :—

> **राजन्नाद्यावगच्छामि तवेह लघुसत्त्वता ।**
> **किमत्र चित्रं यद्वीर मोक्षितः पाण्डवैरसि ॥ १**
>
> **सद्यो वशं समापन्नः शत्रूणां शत्रुकर्शन ।**
> **सेनाजीवैश्च कौरव्य तथा विषयवासिभिः ॥ २**
>
> **अज्ञातैर्यदि वा ज्ञातैः कर्तव्यं नृपतेः प्रियम् ।**
> **प्रायः प्रधानाः पुरुषाः क्षोभयन्त्यरिवाहिनीम् ॥ ३**
>
> **निगृह्यन्ते च युद्धेषु मोक्ष्यन्ते चैव सैनिकैः ।**
> **सेनाजीवाश्च ये राज्ञां विषये सन्ति मानवाः ॥ ४**
>
> **तैः सङगम्य नृपार्थाय यतितव्यं यथातथम् ।**
> **यद्येवं पाण्डवै राजन् भवद्विषयवासिभिः ॥ ५**
>
> **यदृच्छया मोक्षितोऽसि तत्र का परिदेवना ।**
> **न चैतत् साधु यद्राजन् पाण्डवास्त्वां नृपोत्तमम् ॥ ६**
>
> **स्वसेनया सम्प्रयान्तं नानुयान्ति स्म पृष्ठतः ।**
> **शूराश्च बलवन्तश्च संयुगेष्वपलायिनः ॥ ७**

—महाभारत, वनपर्व अ. २५०

"पांडव तुझ्या राज्यांतल्याच एका वनांत रहात असल्यामुळें व तूं सर्व पृथ्वीचा सम्राट् असल्यामुळें एका अर्थानें ते तुझे प्रजाजनच आहेत. संकटांत सांपडलेल्या राजाचें रक्षण करणें हें प्रजेचें धार्मिक कर्तव्य आहे. नाहीं तरी राजा युद्ध करतो याचा अर्थ त्याचे सैनिक युद्ध करतात असाच आहे. पूर्वीं द्यूतांत तुझे दास झालेले पांडव हे शूर व बलवान् असूनही तुझ्या राज्यांत राहून तुझी सेवा करीत नाहींत हाच तर त्यांचा मोठा अपराध आहे. विनाकारण तूं इथेंच दुःखी व कष्टी होऊन बसलास तर जगांतले राजधर्मविशारद लोक तुझा उपहास करतील. तेव्हां यत्किंचित्ही खंत वाटूं न देतां तूं माझ्याबरोबर राज्यांत चल."

कर्णाचा हा युक्तिवाद किती हीनपणाचा होता हें कांहीं सांगावयास नको. कर्णासारख्या एरवीं अत्यंत गुणसंपन्न असलेल्या व्यक्तीचा महत्त्वाकांक्षेनें केवढा अधःपात झाला होता हें लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. कुरुपांडवांचें वैर त्यानेंच एकसारखें अधिकाधिक तीव्र करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. दुर्योधनाचें लांगूलचालन करण्यासाठीं दुर्वासांच्या क्रोधवह्नींत पांडवांची आहुति देण्याच्या एक प्रकारच्या भ्याडपणाच्या कृत्यांत त्यानें भाग घेतला. इतकेंच नव्हे तर आपल्याला राजसूय करतां येत नाहीं म्हणून ज्या वेळीं दुर्योधन चिंतामग्न झाला, त्यावेळीं अर्जुनानें कर्णाचा कांहीं एक अपराध केला नसतांही तो त्याच्या वधाची पुढीलप्रमाणें प्रतिज्ञा करून बसला.

> **तमब्रवीत् तदा कर्णः श्रुणु मे राजकुंजर ।**
> **पादौ न धावये तावद्यावन्न निहतोऽर्जुनः ॥ १६**
> **कीलालजं न खादेयं करिष्ये चासुरव्रतम् ।**
> **नास्तीति नैव वक्ष्यामि याचितो येन केनचित् ॥ १७**
> **अथोत्कृष्टं महेष्वासैर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ १८**
>
> —महाभारत, वनपर्व अ. २५७

"मी रणांत अर्जुनाला ठार मारल्यावांचून राहणार नाहीं. मी अशी प्रतिज्ञा करतों कीं, जोंवर मी अर्जुनाला ठार मारणार नाहीं तोंवर मी माझ्या सेवकांकडून अथवा दुसऱ्या कोणाकडूनही माझ्या

पायावर पाणी घालून घेणार नाहीं. इतकेंच नव्हे तर क्षत्रियोचित अशा मद्यमांसादिकांचें सेवन कधींही करणार नाहीं. अत्यंत व्रतस्थ अशा रीतीनेंच मी माझें जीवन घालवीन. माझें दानाचें सुप्रसिद्ध व्रत त्रिभुवनांत विख्यात आहे. आजपर्यंत मी कुठल्याही याचकाला नकार देऊन विन्मुख पाठविलें नाहीं. त्यामुळें जें कांहीं पुण्य माझ्या पदरीं पडलें असेल त्याची शपथ घेऊन मी अर्जुनाच्या वधाची प्रतिज्ञा करतों." कर्णाच्या या घोर प्रतिज्ञेचें कांहींही कारण नव्हतें, पण ती करून त्यानें सम्राट दुर्योधनाचें प्रेम मात्र संपादन केलें.

महाभारताचा इतिहास जर सूक्ष्मतेनें पाहिला तर नुसतें कुरु-पांडवांचें वैर कर्णानें धगधगत ठेवलें होतें, इतकेंच नव्हें तर, राजा दुर्योधन आपल्या पूर्णपणें लगामीं लागलेला आहे ही खात्री असल्या-मुळें त्यानें अनधिकृतपणें महायुद्धाची घोषणाही करून टाकल्याचें दृष्टोत्पत्तीस येईल. उत्तरगोग्रहणानंतर पांडव प्रकट झाले. त्यांनीं ठरलेल्या अटींप्रमाणें आपल्या न्याय्य अधिकाराची मागणी केली. पांडवांकडून विचारपूर्वक राजा द्रुपदाचा वृद्ध पुरोहित कुरुवृद्धां-समोर त्यांचें म्हणणें मांडण्यासाठीं म्हणून पाठविण्यांत आला. पण त्यानें पांडवांची न्याय्य मागणी व ती न दिल्यास होणाऱ्या भीषण प्रसंगाचें चित्र कौरवांच्या दरबारांत रेखाटतांच सिंहासनाधीश्वर राजा धृतराष्ट्र, राज्याचा महामंत्री विदुर, राज्याचे नियंत्रक भीष्म या सगळ्यांचाच एकप्रकारें अपमान करून कोणीही सांगितलें नस-तांना अनधिकारी स्थितींत एकदम कर्णानें त्या पुरोहिताला असें सांगितलें कीं पुन्हां पुन्हां तेंच तें बडबडण्यांत काय अर्थ आहे? आम्हांला माहीत नाहीं अशी कांहींही गोष्ट नाहीं. दुर्योधनासाठीं पूर्वीं शकुनीनें युधिष्ठिराला द्यूतांत जिंकलें व विशिष्ट अटींवर पांडवांनीं वनवास पत्करला. त्या वनवासाच्या पाळावयाच्या अटींवर त्यांना राज्याची मागणी करण्याचा अधिकारच काय आहे ? मत्स्य आणि पांचाल यांच्या भरंवशावर आम्हांला भय दाखविण्याचा व हें पितामहांचें राज्य पदरांत पाडून घेण्याचा जर युधिष्ठिराचा विचार असेल तर तो निव्वळ मूर्खपणाचा आहे. भिऊन दुर्योधन अल्पसुद्धां भूमीचा विभाग कोणालाही देणार नाहीं. मग अर्धें राज्य तर दूरच

राहिले. त्याला जर हें राज्य अधिकार म्हणून पाहिजे असेल तर त्यानें पुन्हां वनवास पत्करावा व नंतर परत येथें यावें म्हणजे पहातां येईल. अधार्मिक बुद्धीनें पांडवांना कांहींही मिळणार नाहीं. जर आमच्यावर चालून येण्याचा ते प्रयत्न करीत असतील तर दीपज्योतीवर झडप घालणाऱ्या शलभाप्रमाणें माझ्या पराक्रमाच्या ज्योतींत ते भस्म होऊन जातील.

दुर्योधनं समालोक्य कर्णो वचनमब्रवीत् ॥ ८
न तत्राविदितं ब्रह्मन् लोके भूतेन केनचित् ।
पुनरुक्तेन किं तेन भाषितेन पुनः पुनः ॥ ९
दुर्योधनार्थे शकुनिर्द्यूते निर्जितवान् पुरा ।
समयेन गतोऽरण्यं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १०
स तं समयमाश्रित्य राज्यं नेच्छति पैतृकम् ।
बलमाश्रित्य मत्स्यानां पाञ्चालानां च मूर्खवत् ॥ ११
दुर्योधनो भयाद्विद्वन्न दद्यात् पादमन्ततः ।
धर्मतस्तु महीं कृत्स्नां प्रदद्याच्छत्रवेऽपि च ॥ १२
यदि काङ्क्षन्ति ते राज्यं पितृपैतामहं पुनः ।
यथाप्रतिज्ञं कालं तं चरन्तु वनमाश्रिताः ॥ १३
ततो दुर्योधनस्याङ्के वर्तन्तामकुतोभयाः ।
अधार्मिकीं तु मा बुद्धिं मौर्ख्यात् कुर्वन्तु केवलात् ॥ १४
अथ ते धर्ममुत्सृज्य युद्धमिच्छन्ति पाण्डवाः ।
आसाद्येमान् कुरुश्रेष्ठान् स्मरिष्यन्ति वचो मम ॥ १५

——महाभारत, उदयोगपर्व अध्याय २१

कर्णाचे हे अनधिकृत व दुर्योधनाला चेतविणारे उद्गार हीच पुढील भीषण महायुद्धाची अंकुरोत्पत्ति होय. कर्णानेंच महायुद्धाच्या डंक्यावर या उद्गारांनीं पहिलें टिपरूं वाजविलें. जर उत्तर-गोग्रहणांतील प्रसंग लक्षांत घेऊन आपल्या मत्सरयुक्त द्वेषभावनेची धार कर्णानें यावेळीं किंचित् बोथट केली असती, तर पुढील भयंकर अनर्थपात टळण्याचा संभव होता. पण महायुद्धाचा अनर्थ टाळणें

कर्णाला शक्य असलें तरी तें त्याला इष्ट मुळींच नव्हतें. कुरु व पांडव यांचें युद्ध न होतां जर पांडवांचें अर्धें राज्य त्यांना परत मिळालें असतें तर पूर्वीच्या अनुभवानुरूप त्यांनीं आपल्या पराक्रमानें पुनश्च साम्राज्य निर्माण केलें असतें. राजसूयाच्या वेळीं होतें तसेंच पांडवांच्या या साम्राज्यासमोर हस्तिनापूरचें राज्य निर्माल्य होऊन राहिलें असतें. मग एका क्षुद्र युवराजापलीकडे दुर्योधनाला किंमत उरतीना. दुर्योधनाच्या अशा अवस्थेंत कर्णाचें काय स्थान राहिलें असतें! दुर्योधनाच्या साम्राज्यांत ज्यानें त्या साम्राज्याच्या नियंत्र-काची अवस्था अनुभविली त्यानें ही जीवन्मृतावस्था कशी मान्य करावी? त्याच्यापुढें दोनच मार्ग होते. एक तर सदाचे निष्प्रभ होऊन राहणें किंवा महायुद्ध उत्पन्न करून त्यांत पांडवांना मारून स्वतःचें मिळालेलें स्थान टिकविणें अथवा त्यांच्या पराक्रमांत दग्ध होऊन जाणें. कोणत्याच महत्कार्याचें ध्येयकंकण त्यानें बांधलेलें नसल्यामुळें त्याच्यासारख्या मानी व आत्मकेंद्रित पुरुषानें स्वाभा-विकपणेंच कुलनाशाच्या दिव्याचा दुसरा मार्ग पत्करला. कर्णाच्या जातीच्या आत्मनिष्ठांना आत्मगौरवासाठीं कसलेंही भयंकर दिव्य करावयास कधींच दिक्कत वाटत नसते. दुर्योधनाचें पांडवविषयक वैर केवळ त्याच्या भरंवशावर होतें हें तो स्वतःही म्हणतो व राजा धृतराष्ट्रच त्याच्याविषयीं साक्ष देतांना असें म्हणतो कीं :—

यमाश्रित्य महाबाहुं विद्विषां जयकांक्षया ।
दुर्योधनोऽकरोद्वैरं पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥ १३

—महाभारत, कर्णपर्व अध्याय ८

तात्पर्य कुरुपांडवांच्या भीषण महायुद्धाचें कारण केवळ कर्णाची महत्त्वाकांक्षा, आत्मकेंद्रितता, व खोटया अभिमानाच्या भरीस पडून अर्जुनाच्या विनाशाची त्यानें धरलेली दुष्ट वासना हेंच मुख्यतः आहे. कर्णाच्या अंगीं मनोरथांत दंग होऊन राहणें, कमालीचा गर्विष्ठपणा व मर्यादातीत आत्मश्लाघा हे आणखी तीन दोष आत्म-केंद्रिततेमुळेंच शिरलेले आहेत. त्याची आत्मश्लाघा तर इतकी विलक्षण असे कीं साधें अर्जुनाच्या पराक्रमाचें कोणी वर्णन केलें तरीही तो एकदम क्षुब्ध होऊन जात असे. व त्यांत मान्यामान्यतेचा

काडीइतकाही विचार न करतां एकदम वर्दळीवर येणें हा त्याचा स्वभाव असे. प्रत्येक वेळीं त्याच्या या आत्मश्लाघेमुळें कलहाचे प्रसंग महाभारतांत उद्‌भवले आहेत. एकदां कृपाचार्यांनीं तर त्याचें असें वर्णनच केलें आहे कीं :—

बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा द्विजातयः ।
धनुषा फाल्गुनः शूरः कर्णः शूरो मनोरथैः ॥ २३

—महाभारत, द्रोणपर्व अध्याय १५८

"क्षत्रिय बाहुबळानें शूर असतात, ब्राह्मण वाणीनें शूर असतात, अर्जुन धनुष्यानें शूर आहे व कर्ण केवळ मनोरथ करण्यांत शूर आहे." कर्णाच्या आत्मश्लाघेचें प्रत्यक्ष चित्र ज्यांना पहावयाचें असेल त्यांच्यासाठीं मी उत्तरगोग्रहणांतील व द्रोणपर्वांतील दोन संवादच येथें उद्‌धृत करतों.

कर्ण उवाच ।

पश्य त्वं गर्जितस्यास्य फलं मे विप्र सानुगान् ।
हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान् ससात्वतान् ॥ ३२

कृप उवाच ।

महानपनयस्त्वेष नित्यं हि तव सूतज ॥ ४७
यस्त्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥ ४८

कर्ण उवाच ।

यद्येवं वक्ष्यसे भूयो ममाप्रियमिह द्विज ।
ततस्ते खड्‌गमुद्यम्य जिह्वां छेत्स्यामि दुर्मते ॥ ५७

—महाभारत, द्रोणपर्व अध्याय १५८

अश्वत्थामोवाच ।

यदर्जुनगुणांस्तथ्यान्कीर्तमानं नराधम ।
शूरं द्वेषात्सुदुर्बुद्धे त्वं भर्त्सयसि मातुलम् ॥ ३
विकत्थमानः शौर्येण सर्वलोकधनुर्धरम् ।
दर्पोत्सेधगृहीतोऽद्य न कञ्चिद्‌गणयन्मृधे ॥ ४
क्व ते वीर्यं क्व चास्त्राणि यं त्वां निर्जित्य संयुगे ।
गाण्डीवधन्वा हतवान्प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ॥ ५

येन साक्षान्महादेवो योधितः समरे पुरा ।
तमिच्छसि वृथा जेतुं सूताधम मनोरथैः ।। ६
यं हि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
जेतुं न शक्ताः सहिताः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ।। ७
लोकैकवीरमजितमर्जुनं सूत संयुगे ।
किं पुनस्त्वं सुदुर्बुद्धे सहैभिर्वसुधाधिपैः ।।८
कर्ण पश्य सुदुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नराधम ।
एष तेऽद्य शिरः कायादुद्धरामि सुदुर्मते ।। ९

—महाभारत द्रोणपर्व अ. १५९

हे उतारे ज्या प्रसंगांतील आहेत, तो प्रसंग अशा विशिष्ट अवस्थेंतील आहे कीं, ज्यावेळीं अर्जुनानें कर्णाचा पराभव करून व कौरवांच्या अधिकांश सैन्याचा फडशा पाडून नुकताच जयद्रथाचा वध केलेला आहे व त्यानें चालविलेल्या घनघोर कंदनामुळें सर्व कौरवसैन्य सैरांवैरां पळत आहे. अशा स्थितींत नुकताच युद्धांत अर्जुनाकडून पराजय पावलेला कर्ण दुर्योधनाला आश्वासन देऊन कृपाचार्यांना उद्देशून म्हणतो आहे, " मी जी गर्जना करतों तिचें प्रात्यक्षिक आतांच दाखवतों. कृष्ण व यादवांसहित पांडवांना ठार मारून दुर्योधनाला राज्य देईन." अशा अवस्थेंत हे दर्पाचे उद्‌गार कोणत्याही योद्ध्याच्या उपहासाचाच विषय होणार नाहींत काय? स्वाभाविकपणेंच त्याचा उपहास करून कृपाचार्य म्हणाले, " तूं युद्धांत श्रीकृष्णाला आव्हान देऊं इच्छितोस हें केवढें औद्धत्य व साहस आहे ! " हें ऐकतांच आपल्या आत्मश्लाघेच्या वैयर्थ्याची जणूं कीं काय जाणीव पटूनच कर्ण इतका संतापला आहे कीं तो म्हणतो, " हे ब्राह्मणा! जर तूं मला अधिक कांहीं बोलशील तर मी माझ्या खड्‌गानें तुझी जीभच छाटून टाकीन." आपल्या मामाचा हा अपमान पहातांच मूळचाच संतापी असलेला अश्वत्थामा कर्णाच्या अंगावर धांवून गेला व त्याला म्हणूं लागला, " हे नराधमा ! माझ्या शूर मातुलानें अर्जुनाच्या योग्य गुणांचें स्तवन केल्यावर त्यांत तुला इतकें संतापण्यासारखें काय झालें? शौर्यानें आपल्यापेक्षां श्रेष्ठ असलेल्या व्यक्तीचा केवळ अहंकारानें अपमान करावयास तुला कांहीं वाटत नाहीं काय ? तूं स्वतःला काय

समजतोस ? नुकतेंच तुला जिंकून तुझ्यासमोर अर्जुनानें जयद्रथाला जेव्हां ठार मारलें, तेव्हां तुझा पराक्रम व तुझीं अस्त्रें कोठें गेलीं होतीं ? ज्यानें प्रत्यक्ष महादेवाशीं युद्ध केलें त्याला तूं नुसत्या मनोरथांनीं जिंकूं इच्छितोस हा केवढा मूर्खपणा ! ज्याला इंद्रासहित देव व दैत्य कोणीही जिंकूं शकत नाहींत त्याला तूं श्रीकृष्णासहित जिंकूं इच्छितोस व तेंही नुकताच ताजा पराभव अनुभवीत असतांना हें मोठें नवल आहे ! हे दुर्बुद्धे ! अर्जुन कशाला, मीच तुझें मस्तक उडवितों थांब. "

हें भांडण कर्णानें ओढवून घेतलें आहे व तेंही अशा वेळीं कीं जेव्हां कौरवसैन्यांत एकीची अत्यंत आवश्यकता आहे.

दुसरा प्रसंग उत्तरगोग्रहणांतील आहे. उत्तरगोग्रहणाच्या वेळीं अर्जुनाला रणांगणावर पहातांच त्याच्यावर पुत्रापेक्षांही अधिक प्रेम करणाऱ्या द्रोणाचार्यांचें शिष्यवात्सल्य उचंबळून येऊन त्यांनीं पार्थाची प्रशंसा केली. ती नुसती प्रशंसा ऐकतांच कर्णानें जें भाषण केलें त्यांतून त्याच्या मनाची ही विकृति चांगलीच स्पष्ट होते. तो म्हणतो :—

सर्वानायुष्मतो भीतान् संत्रस्तानिव लक्षये ।
अयुद्धमनसश्चैव सर्वांश्चैवानवस्थितान् ।। १
यद्येष राजा मत्स्यानां यदि बीभत्सुरागतः ।
अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ।। २
मम चापप्रयुक्तानां शराणां नतपर्वणाम् ।
नावृत्तिर्गच्छतां तेषां सर्पाणामिव सर्पताम् ।। ३
रुक्मपुङ्खाः सुतीक्ष्णाग्रा मुक्ता हस्तवता मया ।
छादयन्तु शराः पार्थं शलभा इव पादपम् ।। ४
शराणां पुंखसक्तानां मौर्व्याभिहतया दृढम् ।
श्रूयतां तलयोः शब्दो भेर्यो राहतयोरिव ।। ५
समाहितो हि बीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौ च पञ्च च ।
जातस्नेहश्च युद्धेऽस्मिन् मयि संप्रहरिष्यति ।। ६
पात्रीभूतश्च कौन्तेयो ब्राह्मणो गुणवानिव ।
शरौघान् प्रतिगृह्णातु मया मुक्तान् सहस्रशः ।। ७

एष चैव महेष्वासस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
अहं चापि नरश्रेष्ठादर्जुनान्नावरः क्वचित् ।। ८
इतश्चेतश्च निर्मुक्तैः काञ्चनैर्गार्ध्रवाजितैः ।
दृश्यतामद्य वै व्योम खद्योतैरिव संवृतम् ।। ९
अद्याहमृणमक्षय्यं पुरा वाचा प्रतिश्रुतम् ।
धार्तराष्ट्राय दास्यामि निहत्य समरेऽर्जुनम् ।। १०
अन्तराच्छिद्यमानानां पुङ्खानां व्यतिशीर्यताम् ।
शलभानामिवाकाशे प्रचारः संप्रदृश्यताम् ।। ११
इन्द्राशनिसमस्पर्शं महेन्द्रसमतेजसम् ।
अर्दयिष्याम्यहं पार्थमुल्काभिरिव कुञ्जरम् ।। १२
रथादतिरथं शूरं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
विवशं पार्थमादास्ये गरुत्मानिव पन्नगम् ।। १३
तमग्निमिव दुर्धर्षमसिशक्तिशरेन्धनम् ।
पाण्डवाग्निमहं दीप्तं प्रदहन्तमिवाहितम् ।। १४
अश्ववेगपुरोवातो रथौघस्तनयित्नुमान् ।
शरधारो महामेघः शमयिष्यामि पाण्डवम् ।। १५
मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताः पार्थमाशीविषोपमाः ।
शराः समभिसर्पन्तु वल्मीकमिव पन्नगाः ।। १६
सुतेजनै रुक्मपुङ्खैः सुधौतैर्नतपर्वभिः ।
आचितं पश्य कौन्तेयं कर्णिकारैरिवाचलम् ।। १७
जामदग्न्यान्मया ह्यस्त्रं यत्प्राप्तमृषिसत्तमात् ।
तदुपाश्रित्य वीर्यं च युध्येयमपि वासवम् ।। १८
ध्वजाग्रे वानरस्तिष्ठन् भल्लेन निहतो मया ।
अद्यैव पततां भूमौ विनदन् भैरवान् रवान् ।। १९
शत्रोर्मया विपन्नानां भूतानां ध्वजवासिनाम् ।
दिशः प्रतिष्ठमानानामस्तु शब्दो दिवंगमः ।। २०
अद्य दुर्योधनस्याहं शल्यं हृदि चिरस्थितम् ।
समूलमुद्धरिष्यामि बीभत्सुं पातयन् रथात् ।। २१
हताश्वं विरथं पार्थं पौरुषे पर्यवस्थितम् ।
निःश्वसन्तं यथा नागमद्य पश्यन्तु कौरवाः ।। २२

कामं गच्छन्तु कुरवो धनमादाय केवलम् ।
रथेषु वाऽपि तिष्ठन्तो युद्धं पश्यन्तु मामकम् ।। २३

—महाभारत, विराटपर्व अध्याय ४८

" अर्जुनाच्या खऱ्या व खोटया गुणांचें एखाद्या भाटाप्रमाणें स्तवन करणें ही तुमची नित्याचीच संवय होऊन बसलेली दिसते. वस्तुतः माझ्या अथवा राजा दुर्योधनाच्या पराक्रमाच्या सोळाव्या अंशानें देखील अर्जुनाचा पराक्रम नाहीं. राजन् दुर्योधना, द्रोणाचार्यांचें कांहींएक न ऐकतां मी सांगतों त्याप्रमाणें तूं वागावें हेंच चांगलें. अर्जुन हा आचार्यांचा अत्यंत प्रिय शिष्य असून पाण्डवांचें कल्याण व्हावें या हेतूनें द्रोणाचार्य आम्हांला विनाकारण भिववीत आहेत. किंबहुना अर्जुनाच्या पराक्रमाचें अवास्तव वर्णन करून आमच्या सैनिकांचा थरकांप उडवावा व आमचा पराभव घडवून आणावा अशी दुष्ट इच्छा आचार्यांच्या अंतःकरणांत आहे. तुझ्याविषयीं यांच्या अंतःकरणांत तीव्र द्वेष नांदत असून भय व भेदनीतीचा उपयोग करून घेऊन हे तुझ्या पराभवाचें कारस्थान शिजवीत आहेत. पांडवांवरचें त्यांचें अतिरिक्त प्रेम प्रसिद्ध असून स्वतःच्या राज्याच्या काळांत पांडवांनीं आचार्यांवर देणग्यांचा जो पाऊस पाडला त्यामुळें एखाद्या भाटाप्रमाणें त्यांची स्तुति करीत रहाणें हें त्यांनीं आपलें कर्तव्य मानलेलें आहे. त्याचें एकेक वाक्य ऐकतांच मला विस्मयाचा मोठा धक्का बसतो. काय म्हणे घोडे खिकाळतात; वारे वाहतात; विजांचा कडकडाट होतो आणि आकाशांत मेघ दिसत आहेत हे सगळे अपशकुन असून आपल्यावर मोठें संकट आल्याचें हें निदर्शक आहे ! एखाद्या अजागळ वेडपटावांचून दुसरे कोणीही असे उद्गार काढील असें मला वाटत नाहीं. खिकाळणें हा घोड्यांचा स्वभाव आहे. त्याचप्रमाणें वारे वाहणें, मेघ येणें व विजांचा कडकडाट होणें या निसर्गांत नेहमींच दृष्टोत्पत्तीस येणाऱ्या गोष्टी आहेत. त्यांचा येवढा बाऊ कशासाठीं ? व त्याचें कारण म्हणून अर्जुनाची प्रशंसा तरी कशासाठीं ? आमच्याविषयींचा अकारण द्वेष व राग व पांडवांचें कल्याण व्हावें ही इच्छा हेंच या प्रशंसेचें खरें कारण आहे. आचार्यांसारखे जे तपस्वी ब्राह्मण असतात ते बिचारे

दयाळू तपस्वी, भित्रे व कर्मठ असतात. क्षत्रियांच्या जीवनांत नेहमींच उत्पन्न होणारे जीव देण्याघेण्याच्या भयाचे जे प्रसंग असतात त्यांत असल्या लोकांचा सल्ला कधींही घ्यावयाचा नसतो. ह्यांच्या-सारख्या पंडितांचा उपयोग म्हटला म्हणजे रिकामपणच्या वेळीं महालांत चांगली बैठक घालावी अथवा उद्यानांत उत्तम बसण्याच्या जागा तयार कराव्या व तेथें मनाची करमणूक व्हावी म्हणून यांना अनेक प्रकारच्या गप्पा मारावयास लावावें. यज्ञ करवून घेणें, शास्त्रांचें शिक्षण देणें व तत्त्वज्ञानाच्या गप्पांनीं लोकांचें मनोरंजन करणें हें यांचें खरें काम आहे. खाण्यापिण्याच्या बाबतींतील निर्ण-यांत यांचें खरें महत्त्व. संग्राम हा यांचा विषय नव्हे. ही सगळीच मंडळी फार घाबरलेली दिसत आहेत. येणारा जर खरोखरीच अर्जुन असेल तर या घाबरटांच्या नादीं न लागतां माझ्याकडे लक्ष दे. खवळलेल्या समुद्राला ज्याप्रमाणें निसर्ग मर्यादा घालीत असतो त्याचप्रमाणें मी संतापून आपल्यावर चाल करून येणाऱ्या अर्जुनाला परास्त करीन. माझ्या धनुष्यापासून सुटणारे किंचित् वांकड्या टोंकांचे तीक्ष्ण बाण नेहमींच विषारी सर्पाप्रमाणें भयप्रद असतात. माझें अद्भूत हस्तलाघव मी आज प्रकट करीत असतांना प्राण-घातक सर्पांनीं चंदनवृक्षाला लपेटावें त्याप्रमाणें माझे बाण अर्जु-नाला वेढून टाकतील. वारंवार मी धनुष्याचा टणत्कार करून दशदिशा दुमदुमवून टाकीन. अर्जुनाला पाहतांबरोबर मला अति-शय आनंद झाला आहे. एखाद्या सत्पात्र गुणवान् ब्राह्मणाप्रमाणें मी ह्या अर्जुनरूप अतिथीचा हजारो बाणांनीं सत्कार करणार आहे. अर्जुन हा जसा त्रिभुवनविख्यात धनुर्धर तसाच मीही पण त्रिभुवन-विख्यात धनुर्धर आहे. आम्हां दोघां महारथ्यांच्या बाणांनीं सारें आकाशमंडळ व्याप्त झालेलें वीरांच्या दृष्टीस पडेल. किती तरी दिवसांपूर्वी केलेली अर्जुनाच्या वधाची प्रतिज्ञा मी आज पुरी करीन व राजा दुर्योधनाची इच्छा पुरविल्याचें मला त्यामुळें समाधान लाभेल. महेंद्राच्या वज्राप्रमाणें ज्याचा प्रहार भयानक आहे व महेंद्राप्रमा-णेंच ज्याचें तेज आहे अशा या तृतीय पांडवाला, कोलताडांनीं हत्तीला मारावें त्याप्रमाणें आज मी माझ्या शस्त्रप्रहारांनीं ठार करीन. सर्व

शस्त्रधाऱ्यांमध्यें श्रेष्ठ व सर्व अतिरथ्यांमध्यें वरिष्ठ अशा ह्या पार्थाला, गरुड ज्याप्रमाणें सर्पाला मारतो तसाच मी मारीन. हा अग्नीप्रमाणें दुर्धर्ष व सगळ्या शत्रूंना जाळणारा असून खड्ग, बाण व शक्ति हेंच ह्या महाभयंकर पार्थरूपी अग्नीचें इंधन होय. परंतु वेगानें जाणाऱ्या अश्वरूप वाऱ्यानें प्रेरणा दिलेला व रथघोषाच्या गडगडाटानें विनाश सुचवीत असलेला हा कर्णरूप महामेघ आपल्या घोर शरवृष्टीनें या अग्नीला शांत केल्यावांचून राहणार नाहीं. साप ज्याप्रमाणें वेगानें बिळांत शिरतात त्याप्रमाणें माझे बाण आज अर्जु-नाच्या शरीरांत शिरतील. वाऱ्यानें पर्वत कंप पावतो तसा मी अर्जुनाला आघातांनीं थरकांपवीन. भगवान् परशुरामांजवळून जें सामर्थ्य माझ्या ठिकाणीं संक्रमित झालें आहे त्याच्या भरंवशावर मी देवेंद्राला सुद्धां द्वंद्वयुद्धांत ठार मारीन. मग अर्जुनाची कथाच काय? कुणी एक वानर घोर स्वरूपाची गर्जना करीत पार्थाच्या ध्वजावर असतो व त्याच्या त्या गर्जनांनीं मोठमोठे शत्रूही थरकांप-तात. पण या वानराच्या गर्जना आज अखेरच्या ठरणार आहेत. कारण बाणांनीं मी ह्या वानराला मरणकाळच्या शेवटच्या किंकाळ्या फोडीत मृत्यूच्या दरबारांत पाठवून देणार आहें. जीं अद्भुत पिशाच्चें ह्या अर्जुनाच्या रथावर कोलाहल करीत असतात त्यांचे ते कोलाहल आज शेवटचे ठरतील. दुर्योधनाच्या अंतःकर-णांतील शल्य मेलेल्या अर्जुनाला रथांतून जमिनीवर फेंकून देतांना मी नित्याचें उपटून टाकणार आहें. ज्याचे घोडे मेलेले आहेत, रथ भग्न झाला आहे व पराक्रम व्यर्थ ठरला आहे असा हा अर्जुन एखाद्या हत्तीप्रमाणें अंतकाळीं तडफडत असलेला तुम्ही पहाल. तुम्ही ह्या मत्स्यराज विराटाचें गोधन घेऊन जा. किंवा कौतुकानें माझ्या युद्धाचा चमत्कार पहा. पण मी या ठिकाणीं उपस्थित असतांना दुसऱ्या कुणीही युद्ध करण्याची कांहींही आवश्यकता नाहीं."

कर्णाच्या आत्मश्लाघेचें महाभारतांत पुष्कळ ठिकाणीं वर्णन आहे. मी फक्त वानगीदाखल येथें दोन उदाहरणें घेतलीं. या आत्म-श्लाघेच्या त्याच्या वलयानेंच पुष्कळांचा तो अर्जुनापेक्षां अधिक पराक्रमी होता असा अपसमज होतो, पण वस्तुस्थिति तशी नाहीं.

कर्ण अर्जुनापेक्षां अधिक पराक्रमी होता काय ?

संपूर्ण महाभारतांत कर्णानें अर्जुनाचा पराभव केल्याचें एकही उदाहरण नाहीं. उलट अर्जुनानें कर्णाचा पराभव केल्याचीं अनेक उदाहरणें आहेत. किंबहुना असें एकही युद्ध नाहीं कीं ज्या युद्धांत अर्जुन व कर्ण यांची गांठ पडली असतां अर्जुनानें कर्णाचा पराभव केला नाहीं. श्रीकृष्णाच्या साहाय्यानें अर्जुनानें कर्णाचा पराभव केला असें समजलें जातें. एकटचा अर्जुनानें कोणाचेंही साहाय्य न घेतां एकटचा कर्णाचा पराभव केल्याचीं महाभारतांत कितीतरी उदाहरणें आहेत. द्रौपदी स्वयंवराचे वेळीं ब्राह्मणवेषधारी अर्जुनावर कर्ण तुटून पडला असतां अर्जुनानें आपल्या तीक्ष्ण बाणांनीं त्याच्या शरीराची चाळणी केली. घाबरलेला कर्ण समोरचा योद्धा अर्जुन आहे हें माहीत नसतांदेखील थरकांपून उठला. पण कसें पळून जावें हेंच त्याला समजेना. शेवटीं त्यानें पळण्यासाठीं जें मासलेवाईक कारण शोधून काढलें आहे तें त्याच्या आत्मश्लाघी पण पराजित वृत्तीवर चांगलाच प्रकाश पाडणारें आहे. तो म्हणतो :

> तुष्यामि ते विप्रमुख्य भुजवीर्यस्य संयुगे ।
> अविषादस्य चैवास्य शस्त्रास्त्रविजयस्य च ॥ १६
> किं त्वं साक्षाद्धनुर्वेदो रामो वा विप्रसत्तम ।
> अथ साक्षाद्धरिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः ॥ १७
> आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।
> विप्ररूपं विधायेदं मन्ये मां प्रतियुध्यसे ॥ १८
> न हि मामाहवे क्रुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपतेः ।
> पुमान्योधयितुं शक्तः पाण्डवाद्वा किरीटिनः ॥ १९
> तमेवं वादिनं तत्र फाल्गुनः प्रत्यभाषत ।
> नास्मि कर्ण धनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान् ॥ २०
> ब्राह्मणोऽस्मि युधां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
> ब्राह्मे पौरंदरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात् ॥ २१
> स्थितोऽस्म्यद्य रणे जेतुं त्वां वै वीर स्थिरो भव ।

वैशंपायन उवाच ।

> एवमुक्तस्तु राधेयो युद्धात्कर्णो न्यवर्तत ॥ २२
>
> —महाभारत, आदिपर्व अध्याय १९०

"तुझ्या भुजबळावर व धनुर्विद्येच्या कौशल्यावर मी अत्यंत प्रसन्न झालों आहें. हे ब्राह्मणश्रेष्ठा, तूं साक्षात् धनुर्वेद, देवेंद्र अथवा विष्ण असून माझ्याशीं युद्ध करण्याच्या इच्छेनें तर या ठिकाणीं उपस्थित झाला नाहींस ना? किंवा आपल्या शिष्याची अस्त्रज्ञानांतील परीक्षा पहाण्यासाठीं म्हणून प्रत्यक्ष माझे गुरु भार्गवराम तर या ठिकाणीं तुझ्या रूपानें उपस्थित झाले नाहींत ना? कारण अशा महान् शक्ति सोडून माझ्याशीं द्वंद्वयुद्ध करण्याची अखिल विश्वांत कोणाची शक्ति आहे? नाहीं म्हणायला तृतीय पांडव अर्जुन मात्र माझ्याशीं द्वंद्व करावयास प्रवृत्त होऊं शकत होता. पण तो लाक्षागृहांत दग्ध झाल्यापासून मला प्रतिपक्षी असा कोणीही उरला नाहीं."

पराजयांतही प्रौढी मिरविणाऱ्या कर्णाच्या गर्वोद्धतपणाची अर्जुनाला स्वाभाविकपणेंच गंमत वाटली. तो त्याला म्हणाला: गड्या मी धनुर्वेदही नाहीं, व परशुरामही नाहीं. इंद्र व विष्णु तर नाहींच नाहीं. गुरूच्या प्रसादानें ब्रह्मास्त्र प्रसन्न झालेला व धनुर्वेदांत निष्णात असलेला मी एक ब्राह्मण आहें. पण मी कोण आहे या गोष्टीशीं तुला काय करावयाचें आहे? सध्यां मी तुझा प्रतिपक्षी म्हणून उभा आहे. माझ्याशीं लढून मला ठार मारणें किंवा लढतां लढतां देह धारातीर्थीं ठेवणें हेंच तुझें कर्तव्य आहे. तरी स्थिर रहा व युद्ध कर.

पण तो ब्राह्मण आहे व त्याचा सन्मान राखला पाहिजे असें निमित्त सांगून कर्णानें युद्धांतून माघार घेतली. कर्णानें हा जो युक्तिवाद केला तो किती फुसका आहे हें कोणाच्याही सहज ध्यानांत येण्यासारखें आहे. अजिंक्य ब्राह्मतेजाचा त्याला सन्मानच राखावयाचा होता तर त्यानें आधीं इतका वेळ युद्ध केलेंच कां? तो प्रतिपक्षाच्या ब्राह्मतेजाला नव्हे तर क्षात्रतेजालाच भिऊन पळून गेला. किंबहुना अंगावर बाजू आली असतांना पळून जाणें कर्णाच्या बाबतींत अनेकदां घडलेलें आहे. अर्जुनच कशाला? घोषयात्रेच्या प्रसंगीं चित्रसेन गंधर्वाबरोबरच्या युद्धांत देखील तो असाच पळून गेल्याचा स्पष्ट उल्लेख आहे.

ततो रथादवप्लुत्य सूतपुत्रोऽसिचर्मभृत् ।
विकर्णरथमास्थाय मोक्षायाश्वानचोदयत् ।। ३२

—महाभारत, वनपर्व अध्याय २४१

उत्तरगोग्रहणांत तर एकटचा अर्जुनानें केवळ उत्तराच्या साहाय्यावर कर्णाचा अनेकदां पराभव करून त्याला दातीं तृण धरून पळावयास लाविलें आहे. इतकेंच नव्हे तर, भारतीय युद्धांतही अर्जुनानें कर्णाचा अनेक वेळां पराभव केला असून आव्हानपुरस्सर कर्णाच्या मुलाला अर्जुनानें ठार मारलें. तात्पर्य कर्ण पराक्रमी असला तरी तो अर्जुनापेक्षां अधिक पराक्रमी होता हा निव्वळ अपसमज आहे.

श्रीकृष्णांची यशस्वी भेदनीति

कर्णाचें दुर्योधनाकडे असलेलें अपरंपार महत्त्व श्रीकृष्णांना पूर्णपणें माहीत होतें. इतकेंच नव्हे तर कुरुपांडव युद्धाचा घोर प्रसंग टाळणें सर्वस्वीं जिच्या हातांत आहे अशी व्यक्ति फक्त कर्ण होय याची जाणीव सर्व ज्ञात्यांना होती. त्यामुळें कर्ण जर दुर्योधनाच्या पक्षांतून फोडतां आला तरच हा अनर्थ टळूं शकेल हेंही सर्वांना कळत होतें. पण दुर्योधनापासून कर्णाला फोडण्याचा उपाय मात्र कोणालाही माहीत नव्हता. तो उपाय इतर कोणाला माहीत नसला तरी भगवान् श्रीकृष्णांना माहीत होताच. त्याचा प्रयोग करून कर्णाला वळवावें व विनाश टाळावा अशी एक कल्पना शिष्टाईहून परत येतांना श्रीकृष्णांना सुचली. निरोप द्यावयास हस्तिनापूरच्या वेशीपर्यंत आलेल्या इतर दरबारीं लोकांना बाजूला ठेवून तो उपाय करण्याच्या दृष्टीनें कर्णाला आपल्या रथांत घेऊन श्रीकृष्णांनीं मार्ग आक्रमिला. तो उपाय सरळ होता व तो म्हणजे कर्णाला माहीत नसलेलें पांडवांचें व त्याचें नातें त्याला कळवून त्याचें मन विचलित करणें. श्रीकृष्णांनीं हा उपाय करून पाहिला. पण कर्ण अशा परिस्थितींत होता व वैरही अशा मर्यादेपर्यंत येऊन पोंचलें होतें कीं त्या अवस्थेंत कौरवपक्ष सोडून पांडवांच्या पक्षाला कर्ण येऊन मिळणें केवळ दुरापास्त होतें.

श्रीकृष्णांनीं हा उपाय करून पाहिला पण तो विफल ठरला असें पुष्कळांचें मत आहे. पण या घटनेचा व तिच्या परिणामांचा अधिक सूक्ष्म विचार केला तर कर्ण कौरवांच्या पक्षाकडून शेवट-पर्यंत राहणार हें माहीत असूनही श्रीकृष्णांनीं हा प्रयोग केला व त्यांत ते यशस्वी ठरले असें आढळून येईल. त्यांचें काय उद्दिष्ट असेल? पांडवांच्या विद्वेषाची कर्णाच्या अंतःकरणांतील धार बोथट करणें, त्यांच्यासंबंधीं व विशेषतः द्रौपदीसंबंधीं त्यानें एका-हून एक घोरतम केलेल्या अन्यायांची जाणीव व तिची टोंचणी त्याच्या अन्तःकरणांत उत्पन्न करणें व विजयाऐवजीं झालेल्या अन्यायांचें परिमार्जन म्हणून युद्धांत मरण्याची न्यूनगंडात्मक भावना त्याच्या अंतःकरणांत उत्पन्न करणें हा तो उद्देश होय. यांत श्री-कृष्ण पूर्णपणें सफल झाले आहेत. मी पांडवांना ठार मारीन असें म्हणणारा कर्ण शेवटीं पांडवांचा आपण अकारण अपराध केला याचें दुःख वाटून अर्जुनानें आपल्याला मारावें हीच त्या पापाची निष्कृति होय असें स्पष्ट म्हणूं लागला आहे. तो म्हणतो :—

यदब्रुवमहं कृष्ण कटुकानि स्म पाण्डवान् ।
प्रियार्थं धार्तराष्ट्रस्य तेन तप्ये ह्यकर्मणा ॥ ४५
यदा द्रक्ष्यसि मां कृष्ण निहतं सव्यसाचिना ।
पुनश्चितिस्तदा चास्य यज्ञस्याथ भविष्यति ॥ ४६
दुःशासनस्य रुधिरं यदा पास्यति पाण्डवः ।
आनर्दं नर्दतः सम्यक् तदा सूत्यं भविष्यति ॥ ४७
यदा द्रोणं च भीष्मं च पाञ्चाल्यौ पातयिष्यतः ।
तदा यज्ञावसानं तद्भविष्यति जनार्दन ॥ ४८
दुर्योधनं यदा हन्ता भीमसेनो महाबलः ।
तदा समाप्स्यते यज्ञो धार्तराष्ट्रस्य माधव ॥ ४९
स्नुषाश्च प्रस्नुषाश्चैव धृतराष्ट्रस्य सङ्गताः ।
हतेश्वरा नष्टपुत्रा हतनाथाश्च केशव ॥ ५०

—महाभारत, उद्योगपर्व अध्याय १४१

'श्रीकृष्णा', माझे बंधु जे पांडव त्यांचा कांहीं एक अपराध नसतां व त्यांनीं माझा कांहींही अपराध केला नसतां मी विनाकारण दुर्यो-

धनाला केवळ बरें वाटावें म्हणून त्यांच्या हीनदीन परिस्थितींत त्यांच्या हृदयाला घरें पाडण्यासारखे जे अनेक कठोर अपशब्द बोललों त्यांचें माझ्या हृदयाला अत्यंत दुःख होत आहे. मी हें मोठें पाप केलें असें मला वाटतें. अर्जुनानें युद्धांत मला ठार मारणें हें एकच त्या पापाचें प्रायश्चित्त आहे. आपलें जर माझ्यावर कांहीं प्रेम असेल तर हा प्रायश्चित्ताचा मार्ग मला चोखाळूं द्या. प्रतिज्ञेप्रमाणें भीमसेन दुःशासनाचें रक्त पिऊन रणयज्ञांतलें सोमपान करील यांत मला संशय नाहीं. मी आपणांस भविष्य सांगतों कीं भीष्म, द्रोण, मी स्वतः व दुर्योधन यांच्या मरणानें हा यज्ञ समाप्त होईल व त्यानंतर अनाथ झालेल्या आमच्या विधवा विलाप व अश्रुपात करीत कोल्हीं, कुत्रीं व गिधाडें यांनीं अर्धवट तोडून टाकलेल्या आमच्या प्रेतांजवळ गांधारी-सह ज्यावेळीं येतील त्यावेळीं या यज्ञांतील अवभृथस्नान होईल. हा यज्ञ समाप्त होईल." श्रीकृष्णांनीं केलेल्या या प्रयोगानें कर्णाच्या मनावर इतका विलक्षण परिणाम झाला होता कीं अन्यायाच्या जाणिवेच्या टोंचणीनें त्यानें पुढें कुन्तीला कोणत्याही परिस्थितींत आपल्या चार बंधूंना न मारण्याचें व पूर्णपणें वांचविण्याचें वचन दिलें. तें त्यानें पाळलेंही. त्याचें सहजकवच व कुंडलें इंद्राकडून पूर्वींच काढून घेतलीं गेलीं होतीं. घटोत्कचाच्या वधाच्या निमित्तानें इंद्रानें कर्णाजवळ दिलेलें शक्तीसारखें अमोघ साधनही नाहींसें करून त्यांनीं कर्णावर दुसरा विजय संपादन केला. ऐनवेळीं त्यांनीं शल्याकडून कर्णाचा तेजोवध करून कर्णावर तिसरा विजय संपादन केला. शल्यासारख्या मान्य राजपुरुषाकडून असें अवसानघाताचें कृत्य होणें असंभवनीय वाटल्यानें महाराष्ट्रांतील महाभारताचे पहिले संशोधक श्री. चिंतामण विनायक वैद्य यांनीं हें सारें प्रकरणच आपल्या भार-ताच्या उपसंहारांत प्रक्षिप्त म्हणून निकालांत काढलें आहे. पण न उलगडलें कीं प्रक्षेपाचा आश्रय करावयाचा ही रीत भारतीय वाङ्-मयासाठीं पाश्चात्यांनीं हेतुतः बनविलेल्या संशोधनशास्त्रांत नवीन नाहीं. चिंतामणराव वैद्यांसारखे भारताचार्यही तिला बळी पडले इतकेंच. नीतिशास्त्राचे सामान्य नियम राजनीतिशास्त्रासारख्या सम-ष्टीच्या नीतिशास्त्राला लागूं पडत नसतात. दुर्योधनानें शल्याची जी

करुण फसवणूक केली होती तिचें त्यानें जशास तसें या नात्यानें या प्रसंगीं उट्टें काढलें. वैद्य म्हणतात त्यापेक्षां प्रक्षेप म्हणून एकादी गोष्ट निकालांत काढावयास अधिक सबळ पुरावे लागत असतात. माझ्या मतें हें प्रकरण प्रक्षिप्त तर नाहींच, उलट महाभारतांतील राजकारणाच्या उठावाच्या दृष्टीनें तें अत्यवश्य आहे. भारताच्या कर्त्याच्या महान् प्रतिभेची सुपूर्तता या प्रकरणांत व्यक्त झाली आहे. माझें मत असें आहे कीं, शल्याची भेदनीति हा भगवान् श्रीकृष्णांनीं कर्णावर मिळविलेला राजनीतीच्या क्षेत्रांतील मुत्सद्दीपणाचा (Strategical) तिसरा महान् विजय होय.

शल्यप्रकरणाचें खरें स्वरूप

मद्रपति शल्य हा माद्रीचा भाऊ व पांडवांपैकीं नकुल व सहदेव यांचा प्रत्यक्ष मामा होता. त्यामुळें युद्धांत त्याचा दुर्योधनाच्या पक्षाकडे ओढा असण्याचें कांहीं कारण नव्हतें. उलट आपल्या भाच्यांना रानोमाळ भटकायला लावून त्यांची इभ्रत घेणाऱ्या व त्यांच्या कुलस्त्रीची हवी तशी विटंबना करण्यास धजलेल्या दुर्योधनाविषयीं शल्याला असला तर अपरिमित तिरस्कारच असणें संभवनीय होतें. युद्ध सुरू होण्याचा संभव दिसूं लागला तेव्हां झालेल्या अन्यायाचा कौरवांवर सूड घेतां येईल या कल्पनेनें मद्रराज शल्याला अतिशय आनंद झाला. रीतसर युद्धाचें निमंत्रण गेल्यानंतर पांडवांना साहाय्य करण्याच्या हेतूनें शल्य आपल्याबरोबर एक अक्षौहिणी सैन्य घेऊन पांडवांकडे यावयास निघाला. पण रस्त्यांत दुर्योधनानें त्याची मोठी फसवणूक केली. दुर्योधनानें मार्गांत ठिकठिकाणीं शल्याची इतकी उत्तम व्यवस्था ठेवली कीं, शल्य प्रसन्न झाले व ती सारी व्यवस्था युधिष्ठिरानेंच केली आहे अशा समजुतीनें शल्यानें असे उद्गार काढले कीं, "ज्या कुणी माझी इतकी उत्तम व्यवस्था ठेवली त्याला तो मागेल तें द्यावयास मी सिद्ध आहें." हें शल्याचें वाक्य ऐकतांच दुर्योधन पुढें आला व त्यानें शल्यांना प्रार्थनापूर्वक संग्रामांत आपल्याकडून लढण्याचें वरदान मागितलें. तत्कालीन क्षत्रियांच्या कांहीं रूढ नीतिकल्पनांच्या

अनुसार शल्यांना दुर्योधनाची विनंति मान्य करतांना केवढें भयंकर प्राणसंकट वाटलें असेल याची मागच्या पार्श्वभूमीवरून कल्पना येतेच. अखेरीस "युधिष्ठिराला भेटून नंतर मी तुझ्याकडे येतो" असें दुर्योधनाला सांगून शल्य पांडवांच्या शिबिरांत आले. अर्थातच तेथें शल्यांच्या परिस्थितीवर गंभीर विचार होऊन शल्याचा दुर्योधनाला विशेष उपयोग काय होईल याची योग्य ती कल्पना करण्यांत आली व नीलकंठ महादेवानें विषानेंच आपली शोभा वाढवावी त्याप्रमाणें शल्याच्या बाबतींत उत्पन्न करण्यांत आलेल्या विशिष्ट परिस्थितीचा फायदा करून घेण्याचें श्रीकृष्णांनीं ठरविलें. दुर्योधनानें शल्याला फसविलें होतें, त्याचा सूड म्हणून शल्यानें कर्णाच्या तेजोवधानें दुर्योधनाची हानि करावी असें ठरलें. शल्यानें ती कामगिरी इतकी यथायोग्य बजावली कीं त्याच्या केलेल्या फसवणुकीचा दुर्योधनाला जन्मभर पश्चात्ताप व्हावा. जर दुर्योधनानें शल्याची फसवणूक करण्यांत पाप नसून राजनीतिकुशलता आहे, तर शल्यानें उलट दुर्योधनाची हानि करण्यांत व त्याच्यावर डाव उलटविण्यांत अन्याय आहे असें कसें म्हणतां येईल ? उत्साहाच्या भरांत महारथी कर्ण अर्जुनाच्या वधाच्या व पांडवांच्या सर्वस्वनाशाच्या वल्गना करणें जितकें शक्य व स्वाभाविक आहे, तितकेंच त्या वल्गनांतील प्रत्येक शब्द तापलेल्या शिशाचा रस ओतावा त्याप्रमाणें शल्याला वेदना देणेंही स्वाभाविकच आहे. कर्णाकडे पाहिल्यानंतर आपल्या परमप्रिय भाच्यांच्या सर्वस्वनाशाला हाच गृहस्थ कारणीभूत झाला असें वाटून शल्याला त्याच्याविषयीं तीव्र संताप चढणें अत्यंत नैसर्गिक आहे. त्यामुळें श्रीकृष्ण नि अर्जुन यांचें जें अंतःकरणाचें नातें होतें तें शल्य व कर्ण या जोडींत, बाह्य देखावा कितीही योग्य असला तरी उत्पन्न होणें अशक्यच होतें. शल्यानें आपली कामगिरी चोख बजावली. कर्णाचें धैर्य मात्र खरेंच अलौकिक ! शल्याच्या एकेका वाक्यानें त्याच्या हृदयाच्या ठिकऱ्या ठिकऱ्या उडत असतांही त्यानें अणुमात्रही न ढळतां त्या अखेरच्या युद्धांत अपूर्व पराक्रम प्रकट केला यांत शंका नाहीं. त्यांत कर्णाच्या अनेक गुणांची पुन्हां एकवार कसोटी लागली आहे.

करुणामय अंत

शेवटीं अंतर्गत दोषांमुळें वंचित झालेला कर्ण आपण स्वतः होऊ-नच उत्पन्न केलेल्या प्रचंड वणव्यांत जळून दग्ध झाला. त्याच्या-समोर अर्जुनानें त्याचा पुत्र ठार मारल्यामुळें तो विकल झाला होता. शापाच्या प्रभावानें त्याचें रथचक्र पृथ्वीनें गिळलें. हातावर हात चोळून रथाचें चाक भूमींतून काढण्यासाठीं तो खालीं उतरला व आपले दोन्ही हात त्यानें रथचक्रांत अडकविले तोंच भगवान् श्री-कृष्णांनीं पार्थाला जोरानें ओरडून सांगितलें, 'मार याला ठार. हीच वेळ आहे!' तें ऐकतांच कर्ण मनांत चरकला. भग्नसंकल्प कर्णाच्या डोळ्यांत अश्रुबिंदु तरळले. आपल्या कंठनालाच्या रोखानें शरसंधान करीत असलेल्या अर्जुनाला उद्देशून त्यानें मोठ्यानें हांक मारली व तो त्याला म्हणूं लागला :—

भो भो पार्थ महेष्वास मुहूर्तं परिपालय ।
यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महीतलात् ॥ १०८
सव्यं चक्रं महीग्रस्तं दृष्ट्वा दैवादिदं मम ॥
पार्थ कापुरुषाचीर्णमभिसन्धिं विसर्जय ॥ १०९
न त्वं कापुरुषाचीर्णं मार्गमास्थातुमर्हसि ।
ख्यातस्त्वमसि कौन्तेय विशिष्टो रणकर्मसु ॥ ११०
विशिष्टतरमेव त्वं कर्तुमर्हसि पाण्डव ।
प्रकीर्णकेशे विमुखे ब्राह्मणेऽथ कृताञ्जलौ ॥ १११
शरणागते न्यस्तशस्त्रे याचमाने तथाऽर्जुन ।
अबाणे भ्रष्टकवचे भ्रष्टभग्नायुधे तथा ॥ ११२
न विमुञ्चन्ति शस्त्राणि शूराः साधुव्रते स्थिताः ।
त्वं च शूरतमो लोके साधुवृत्तश्च पाण्डव ॥ ११३
अभिज्ञो युद्धधर्माणां वेदान्तावभृथाप्लुतः ।
दिव्यास्त्रविदमेयात्मा कार्तवीर्यसमो युधि ॥ ११४
यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महाभुज ।
न मां रथस्थो भूमिष्ठं विकलं हन्तुमर्हसि ॥ ११५
न वासुदेवात्त्वत्तो वा पाण्डवेय बिभेम्यहम् ।

त्वं हि क्षत्रियदायादो महाकुलविवर्धनः ।
अतस्त्वां प्रब्रवीम्येष मुहूर्तं क्षम पाण्डव ।। ११६

—महाभारत, कर्णपर्व अध्याय ९०

" हे महारथी पार्था! केवळ मुहूर्तभर थांब. मी आपत्तींत सांपडलों आहें. माझ्या रथाचें चाक पृथ्वीनें गिळलें आहे. मी तें बाहेर काढण्याच्या प्रयत्नांत गुंतलों आहें. केवळ दैवानेंच माझ्यावर ही आपत्ति आलेली आहे. आपत्तींत सांपडलेल्या प्रतिपक्ष्यावर प्रहार करणें हें भ्याडाचें काम आहे, वीराचें नव्हे. हे कौंतेया! तुझ्या शौर्याच्या कीर्तीनें त्रैलोक्याचे दिक्कोन गर्जून उठले आहेत. रणांगणांत अद्‌भुत पराक्रम करणारा खंदा वीर म्हणून तुझें वैशिष्टय नेहमींच वाखाणलें जातें. तुझ्यासारख्या व्यक्तीकडून विशेष प्रकारच्या धीरोदात्त आचरणाचीच नेहमीं अपेक्षा केली जाते. अस्ताव्यस्त केस होऊन दीन झालेला, रणांगणांतून पराङ्मुख झालेला, हात जोडून प्राणयाचना करणारा, ब्राह्मण, शरण आलेला, शस्त्रत्याग केलेला, याचना करणारा, ज्याचे बाण संपून गेले आहेत असा, भग्नकवच व भग्नायुध अशा प्रतिपक्ष्यावर चारित्र्यसंपन्न शूर लोक कधींही प्रहार करीत नसतात. हे धनंजया! तूं तर सर्वश्रेष्ठ शूराग्रणी आहेस व तुझें चारित्र्य अत्यंत देदीप्यमान आहे. युद्धाचे धर्म तूं जाणतोस. माझ्यासारख्यानें तुला धर्माधर्माचे पाठ देण्याचें कांहींच कारण नाहीं. ज्ञानाच्या महान् यज्ञांत अध्यात्माचें अवभृथ स्नान करून तूं पावन झाला आहेस. तूं दिव्यास्त्रवेत्ता आहेस. तुझें अंतःकरण अत्यंत गंभीर व अति थोर आहे. तुला पाहिलें कीं मला महापराक्रमी कार्तवीर्य सहस्रार्जुनाचीच आठवण होते. तो आपल्या सहस्रबाहूंनीं जीं दुष्कर कर्मं करूं शकला नसता तीं तूं आपल्या दोन बाहूंनीं सहज लीलेनें करूं शकतोस. तेव्हां हे महाधनुर्धरा! माझें हें पृथ्वीनें गिळलेलें चाक मी केवळ बाहेर काढीपर्यंत थांब. हे महानुजा! तूं रथावर उभा आहेस, तर मी भूमीवर उभा आहे. तुझ्या हातांत शस्त्र आहे तर माझे हात गुंतलेले आहेत. अशा स्थितींत माझ्यावर बाणांचा प्रहार करून मला विकल करणें तुला

शोभणार नाहीं. हें पांडवश्रेष्ठा! याचा अर्थ मी तुला भ्यालों असा मात्र मुळींच करूं नकोस. तुलाच काय पण तुझ्या रथावर असलेल्या या चक्रधर यादवश्रेष्ठ श्रीकृष्णालाही मी भीत नाहीं. पण हे क्षत्रियश्रेष्ठ पार्था! तूं एका महान् कुलांत जन्म घेतला आहेस व आपल्या सर्वश्रेष्ठ कर्तृत्वानें आजवर तूं त्या कुलाच्या कीर्तींत भरच टाकली आहेस. तुझ्या आतांच्या कृत्यानें त्या कुलाच्या कीर्तीला तूं कलंक लावूं नयेस व आजपर्यंतच्या तुझ्या निरपवाद कर्तृत्वाला एक अपवाद उत्पन्न होऊं नये इतकीच माझी इच्छा आहे. हे पांडवा! मला भीति वाटते म्हणून नव्हे, तर केवळ तुझी कीर्ति कलंकित होऊं नये म्हणून मी तुला विनंति करतों कीं तूं केवळ एक मुहूर्तभर थांब. हात आंवर. माझ्यावर बाणांचा प्रहार करूं नकोस.

सेनापति कर्णाचें तें कारुण्यपूर्व भाषण ऐकतांच धर्मभीरु पार्थाचें दयाशील अंतःकरण द्रवलें. त्या स्थितींत त्याच्यावर प्रहार करण्यास त्याचा हात धजेना. तो आपला बाण धनुष्याला न लावतां स्वस्थ बसला. पण कर्णाच्या तोंडचें तें अंतकाळचें धर्मप्रवचन अर्जुनाच्या रथावर असलेल्या भगवान् श्रीकृष्णांना सहन झालें नाहीं. सैतानानें धर्मशास्त्राचा आधार घ्यावा त्याप्रमाणें धर्माच्या खुनाच्या रक्तांत ज्याचे हात कोपरापर्यंत बुडून बरबटले आहेत त्या अधार्मिकांनीं व अनीतिमंतांनीं आपल्या मृत्युसमयीं जीव वांचविण्यासाठीं धर्मवादाचा आश्रय करावा ही गोष्ट श्रीकृष्णांसारख्या पूर्णावतारी युगपुरुषाला कशी सहन व्हावी? केवळ व्यक्तिगत मत्सरानें प्रेरित होऊन व आपलें सारें लक्ष व्यक्तिगत लाभावरच केंद्रित करून ज्यानें जन्मभर सज्जनांचा छळ व दुर्जनांचा पाठपुरावा केला, आपले सर्व सद्‌गुण व सर्व महान् वैशिष्टचें केवळ ज्यानें मत्सराच्या स्थंडिलावर बळीं दिलीं, व्यक्तिगत महत्त्वाकांक्षेसाठीं भारताच्या महान् कुलाचा विध्वंस करण्याची ज्यानें पाळी आणली व केवळ ज्याच्या लहरीसाठीं भारतवर्षांतील तेजस्वी क्षत्रियांची एक सबंध पिढी कृतांताच्या कराल दंष्ट्रेखालीं रगडली जाण्याचा प्रसंग उद्‌भवला त्याचे अंतकाळचे धर्माचे आलाप कोण

शोभणार नाहीं. हें पांडवश्रेष्ठा! याचा अर्थ मी तुला भ्यालों असा मात्र मुळींच करूं नकोस. तुलाच काय पण तुझ्या रथावर असलेल्या या चक्रधर यादवश्रेष्ठ श्रीकृष्णालाही मी भीत नाहीं. पण हे क्षत्रियश्रेष्ठ पार्था! तूं एका महान् कुलांत जन्म घेतला आहेस व आपल्या सर्वश्रेष्ठ कर्तृत्वानें आजवर तूं त्या कुलाच्या कीर्तींत भरच टाकली आहेस. तुझ्या आतांच्या कृत्यानें त्या कुलाच्या कीर्तीला तूं कलंक लावूं नयेस व आजपर्यंतच्या तुझ्या निरपवाद कर्तृत्वाला एक अपवाद उत्पन्न होऊं नये इतकीच माझी इच्छा आहे. हे पांडवा! मला भीति वाटते म्हणून नव्हे, तर केवळ तुझी कीर्ति कलंकित होऊं नये म्हणून मी तुला विनंति करतों कीं तूं केवळ एक मुहूर्तभर थांब. हात आंवर. माझ्यावर बाणांचा प्रहार करूं नकोस.

सेनापति कर्णाचें तें कारुण्यपूर्व भाषण ऐकतांच धर्मभीरु पार्थाचें दयाशील अंतःकरण द्रवलें. त्या स्थितींत त्याच्यावर प्रहार करण्यास त्याचा हात धजेना. तो आपला बाण धनुष्याला न लावतां स्वस्थ बसला. पण कर्णाच्या तोंडचें तें अंतकाळचें धर्मप्रवचन अर्जुनाच्या रथावर असलेल्या भगवान् श्रीकृष्णांना सहन झालें नाहीं. सैतानानें धर्मशास्त्राचा आधार घ्यावा त्याप्रमाणें धर्माच्या खुनाच्या रक्तांत ज्याचे हात कोपरापर्यंत बुडून बरबटले आहेत त्या अधार्मिकांनीं व अनीतिमंतांनीं आपल्या मृत्युसमयीं जीव वांचविण्यासाठीं धर्मवादाचा आश्रय करावा ही गोष्ट श्रीकृष्णांसारख्या पूर्णावतारी युगपुरुषाला कशी सहन व्हावी? केवळ व्यक्तिगत मत्सरानें प्रेरित होऊन व आपलें सारें लक्ष व्यक्तिगत लाभावरच केंद्रित करून ज्यानें जन्मभर सज्जनांचा छळ व दुर्जनांचा पाठपुरावा केला, आपले सर्व सद्‌गुण व सर्व महान् वैशिष्टचें केवळ ज्यानें मत्सराच्या स्थंडिलावर बळीं दिलीं, व्यक्तिगत महत्त्वाकांक्षेसाठीं भारताच्या महान् कुलाचा विध्वंस करण्याची ज्यानें पाळी आणली व केवळ ज्याच्या लहरीसाठीं भारतवर्षांतील तेजस्वी क्षत्रियांची एक सबंध पिढी कृतांताच्या कराल दंष्ट्रेखालीं रगडली जाण्याचा प्रसंग उद्‌भवला त्याचे अंतकाळचे धर्माचे आलाप कोण

ऐकून घेईल? ज्याचा मत्सर कुलस्त्रीच्या अब्रूची राखरांगोळी करण्याइतक्या खालच्या पायरीवर येऊं शकतो, ज्याच्या लहरीसाठीं पुण्यश्लोक राजर्षि विपत्तीच्या नरकांत कुजत पडतो व अल्पवयी बालकांचा कपटानें वध करण्यांत ज्याचें चारित्र्य धन्यता मानतें त्याच्या तोंडून निघणारे नीति, धर्म व चारित्र्य यांचे पोवाडे म्हणजे त्यांचें विडंबनच होय.

श्रीकृष्णानें त्याच्या पापांची त्याला आठवण करून दिली व आतां न्याय तुला वांचवावयास असमर्थ आहे, तुझ्यासाठीं एकच गोष्ट नियतीनें ठरविलेली आहे व ती म्हणजे मृत्यु! भयानक, क्रूर, वेदनामय मृत्यु!! असें त्याला स्पष्ट शब्दांत सांगून अर्जुनाला बजावलें कीं पार्था, या नीचाविषयीं तुझ्या अंतःकरणांत अणुमात्रही दया उत्पन्न होऊं देऊं नकोस. अधमांना धर्माचें संरक्षण देणें म्हणजे सर्पाला दूध पाजून मोकाट सोडणें होय. पाहतोस काय? सावर गांडीव धनुष्य, उचल तो अग्निमय बाण आणि तोड याचा कंठनाल. दे फेंकून याचें मस्तक धुळींत व याच्या ह्या पापी शरीराचे तिळा-तिळाएवढे तुकडे करून घाल ते कोल्ह्यांना, कुत्र्यांना नि गिधाडांना खायला! हें ऐकून कर्णानें लाजेनें खालीं मान घातली व अर्जुनानें एका तीक्ष्ण अर्धचंद्राकार बाणानें कर्णाचें मस्तक अपराण्हकालीं चण्डभास्कराच्या साक्षीनें अंतराळांत भिरकावून दिलें. राजा दुर्यो-धन व लक्षावधि सैनिक यांच्या अश्रुबिंदूंसहित तें मस्तक भूमीवर धुळींत पडलें.

दीर्घदर्शी व द्रष्टे प्रतिभावान् व्यक्तींच्या चित्रणांत शाश्वत तत्त्वांचें दर्शन घडवीत असतात. कर्णाच्या महान् पण विफलच नव्हे तर विनाशकही असणाऱ्या जीवनाच्या द्वारें महर्षि व्यास एक शाश्वत संदेश देत आहेत. हिमाचलासारखें उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वही अहंकार व आत्मकेंद्रितता या पिशाचांनीं पछाडलें असलें तर तें मानवतेचें विध्वंसकच ठरतें हा तो महान् संदेश होय.